

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ORTADOĞU'NUN DEMOKRATİKLEŞMESİ BAĞLAMINDA
AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI**

Seçkin BERBER

Danışman
Doç. Dr. Nazif MANDACI

2009

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Ortadoğu’nun Demokratikleşmesi Bağlamında Avrupa Birliği’nin Komşuluk Politikası**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/03/2009

Seçkin BERBER

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Seçkin Berber
Anabilim Dalı : Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Programı : Avrupa Birliği Programı
Tez Konusu : Ortadoğu'nun Demokratikleşmesi Bağlamında
Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Ortadoğu'nun Demokratikleşmesi Bağlamında
Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası
Seçkin Berber

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Avrupa Birliği Programı

Avrupa Birliği literatürü demokratikleşme olgusuna, liberalleşmeye ilişkin reformların önemi ve uygulanması vurgulanarak, Avrupalı olmayan toplumların politik, ekonomik ve sosyal yapılarının, Birliğin koruması altında yeniden düzenlenmesi olarak yaklaşmaktadır. Söz konusu süreci kapsayan dinamiklere yönelik lehte ve aleyhte görüşlerin ışığı altında, Avrupa Komşuluk Politikası'nın liberalleştirme stratejilerine ve Ortadoğu'da olduğu gibi, tümüyle farklı sosyo-politik yapıya sahip toplumların adapte olabilirliğine dair bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise, Avrupalılaştırma sürecinde konuşulmayana ve ABD ile AB arasındaki anlaşmazlığa rağmen, Ortadoğu'nun yeniden sosyalleştirilmesine ilişkin stratejilere değinmek olmuştur. Bu bağlamda söz konusu çalışma ile, Ortadoğu'nun demokratikleşmesine dair değişen algıya, ABD'ye nazaran daha idealist politikalarıyla dikkat çeken AB'nin, potansiyel bir örnek olarak gösterdiği Avrupa Komşuluk Politikası'nın altı çizilerek bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Komşuluk Politikası, Demokratikleşme, Ortadoğu, Oryantalizm, Neo-Oryantalizm

ABSTRACT

Master Thesis

Democratization in the Middle East in the Context of the European Neighbourhood Policy

Seçkin Berber

Dokuz Eylül University

Social Science Institute

European Union Department

European Union Program

Democratization in the EU literature particularly came to invoke reconfiguration of political, economic and subsequently social structure of a non-European (or would-be-European) society through importation and implementation of liberalizing reforms under the firm aegis of the Union. This study purports to unfold the dynamics of the involved process by shedding light to pros and cons of its liberalizing strategies of the European Neighborhood Policy and the extent of their adaptability in the societies, like those in the Middle East, with entirely different socio-political culture. The other aim of the study is to highlight the works of students of international relations who see a tacit imperialistic design in the EU-led Europeanization process, and who emphasizes that despite the disagreement, the American and European strategies regarding (re)socializing the Middle East are essentially similar. In this vein, this study tries to point out the changing perception in regard with the prospect of democratization in the Middle East, that has a serious potential to resemble the idealistic European policies to those of the US.

Key Words: Neighbourhood Policy, Democratization, Middle East, Orientalism, Neo-Orientalism

**ORTADOĞU'NUN DEMOKRATİKLEŞMESİ BAĞLAMINDA
AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI**

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ŐEKİLLER LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİKLEŞMENİN TEORİK ARKA PLANI

1.1.	BİR SÜREÇ OLARAK DEMOKRATİKLEŞME	4
	1.1.1. Temel Kurumlar İtibariyle Demokrasi	7
	1.1.2. Demokratikleşmenin Uluslarüstü Boyutu: Demokratikleştirme	10
	1.1.3. Demokratikleş(tir)me ve Müdahale	13
1.2.	ORYANTALİZM	18
1.3.	NEO-ORYANTALİZM	24

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ, ORTADOĞU VE DEMOKRATİKLEŞME

2.1.	ORTADOĞU'NUN MODERNLEŞTİRİLMESİ STRATEJİLERİNİN ARDINDAKİ SEBEPLER	30
	2.1.1. Güvenlik Boyutu	31
	2.1.2. AB-ABD İkileminde Ortadoğu'nun Kontrolü Konusu	34
2.2.	BÖLGESEL BİR GÜÇ OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ	39

2.2.1. Avrupa Birliği Küresel Bir G M?	
Yoksa Bölgesel Bir G m?	40
2.2.2. Avrupa Birliği'nin Bölgesel Modernleştirme Yöntemleri	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI

3.1. BARCELONA SRECI'NDEN KOMŞULUK POLİTİKASI'NA: POLİTİK BOYUT	51
3.1.1. Barcelona Süreci	51
3.1.2. Komşuluk Politikası'nın Temeli	56
3.2. KOMŞULUK POLİTİKASI'NIN UNSURLARI	61
3.2.1. Koşulluluk	62
3.2.2. Sosyalleştirme	63
3.2.3. Demokrasi Teşviki	66
3.3. KOMŞULUK POLİTİKASI'NIN ARAÇLARI	67
3.3.1. lke Raporları ve Eylem Planları	67
3.3.2. Avrupa Komşuluk Politikası Finansal Aracı	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOğU'NUN YAPISAL SORUNLARI İŐİđİ ALTINDA KOMŞULUK POLİTİKASI'NIN İKİLEMLERİ

4.1. ORTADOğU'NUN YAPISAL SORUNLARI VE MODERNLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ	74
4.1.1. Rantiyeci Devletler	75
4.1.2. İşlam	79
4.2. AB'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI VE ORTADOğU'DA BÖLGESEL İŐTİKRAR SORUNU	84
4.2.1. Avrupa Bütünleşmesi'nin Komşu Bölgelerde Uygulanması	84
4.2.2. Liberalizasyona Meydan Okuma	87

SONUÇ

94

KAYNAKLAR

102

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
A.g.e.	Adı Geçen Eser
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
bkz.	Bakınız
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
çev.	Çeviren
ed.	Editör
EIDHR	European Initiative for Democracy and Human Rights
ENP	European Neighbourhood Policy
ESS	European Security Strategy
MEDA	Mediterranean Economic Development Area
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NSS	National Security Strategy
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
s.	Sayfa Numarası
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
TACIS	Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TOSYÖV	Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticiler Vakfı

ŐEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Demokratikleşmenin Uluslarüstü Görünümü

Şekil 2: Avrupa – Akdeniz Ortaklığı'nın Üç Örgütsel Boyutu

Şekil 3: Bölgesel Organizasyonlara İlişkin Modeller

GİRİŞ

Günümüz toplumlarının ulaşmaya çabaladığı demokrasi ideali aynı zamanda son yüzyılın üzerinde en fazla tartışılan olgusu olmuştur. Demokrasi, uluslararası ilişkilerin kapsadığı her alanda hem amaç hem de araç olarak kullanılmaktadır. Fakat bu idealin algılanması ve teori ile pratikteki uygulama farklılıkları, aslında yüzyıllardır varolan “Doğu-Batı” ayrılığına yeni bir tartışma alanı açmıştır. Nitekim son elli yıldır, köken itibariyle demokrasiyi yayma ve geliştirme misyonunu üstlenen Batı ile tarihin ve medeniyetin doğduğu coğrafyaları kapsayan Doğu, “demokratikleşme” başlığı altında yoğun bir diyalog halindedir. Özellikle ekonomik bir birliklik olmanın yanı sıra, siyasi, kültürel ve sosyal anlamda da büyük bir bütünleşme hareketi halini alan Avrupa Birliği’nin diğer uluslararası aktörlere kıyasla, komşularıyla daha etkin bir iletişim kurduğu söylenebilir. Bu nedendir ki, Komşuluk Politikası kapsamında Ortadoğu ülkeleriyle yapılan tüm görüşmelerin temelinde demokrasi en önemli teşvik aracı olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, demokrasi kavramının nasıl bir süreci içerdiğine kurumlar bazında ve farklı akademik görüşler ışığında, demokratikleşmenin uluslarüstü boyutu esas alınarak bir açıklama getirilmiştir. Küreselleşmenin ekonomik, ticari, politik ve askeri bir takım etkenleri bünyesinde barındırdığı vurgusunun yanında, özellikle devletlerin kendi yetkilerini uluslararası aktörlere devretme ve söz konusu aktörlerin demokratikleştirme başlığı altındaki müdahaleci yaklaşımlarına bakılarak demokrasi idealinin nasıl “medeniyetler çatışması” noktasına varabileceği görüşü üzerinde tartışılmıştır. Bu bağlamda, Ortadoğu’ya müdahalenin etkilerine oryantalizm ekseninde bir değerlendirme katılmış ve Edward Said ile başlayan oryantalizm tartışmalarının yanındaki ve karşısındaki görüşlere değinilmiştir. Son olarak, 11 Eylül saldırılarının yarattığı “Doğu Sorunsalı” ve bunun doğurduğu daha keskin ve sert üsluplu yepyeni bir yaklaşım olan neo-oryantalizme açıklama getirilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, genel olarak Avrupa Birliği’nin Ortadoğu’nun demokratikleşmesi sürecinde oynadığı role ve bu amacın arkasındaki ana sebeplere

değinilmiştir. Ortadoğu'daki güvenlik sorunu ve bölgenin kontrolü Avrupa Birliği ve ABD perspektifinde uygulamaya ilişkin farklı görüşleri barındırmaktadır. Bu görüş ayrılığına diplomatik ve akademik pencereden bakılarak söz konusu aktörlerin nereye kadar bölgesel nereye kadar küresel bir güç oldukları tartışmalarına yer verilmiştir. Son olarak, Avrupa Birliği'nin bölgeyi modernleştirme çabalarına ve yöntemlerine değinilerek bir sonraki bölümde detaylandırılan Avrupa Komşuluk Politikası'na kısaca giriş yapılmıştır.

Nitekim üçüncü bölümde, tüm detaylarıyla Avrupa Komşuluk Politikası'na değinilmiştir. Avrupa Birliği ile işbirliğinden fazlasını, üyelikten azını öngören ve AB'nin komşularıyla kuracağı ilişkilerini kalıplarını belli bir düzleme oturtan bu politika, liberal ekonomik ve politik yaklaşımların yerleştirilmesini hedeflenmektedir. Bu bağlamda, söz konusu perspektifin ilk olarak tarihsel anlamda bağlı bulunduğu Barselona Sürecine, akabinde Komşuluk Politikasının siyasi temeline ilişkin bir açıklama getirilmiştir. Sonrasında ise, Avrupa Komşuluk Politikası'nın unsurlarına ve araçlarına uygulamaya ilişkin akademik detaylar ışığında bakılmıştır.

Son bölümde ise, Ortadoğu'nun yapısal sorunları başlığı altında Avrupa Komşuluk Politikası'nın ikilemelerine değinilmiştir. Ortadoğu'ya egemen siyasi, sosyal ve kültürel faktörler Batı tarafından tehdit olarak algılanmaktadır ve bölge modernleşmeye karşı direnmektedir. Bu bağlamda, rantiyeci devlet tezini inceleyerek İslam'ın egemen olduğu bölgeye getirilmeye çalışılan demokrasi hareketinin etkilerinin neler olabileceği üzerine tartışılmıştır. Bütünleşme hareketi olarak Avrupa Birliği'nin ne denli etkin bir bölgesel güç olduğuna liberalizasyona meydan okuyan Ortadoğu perspektifinde değerlendirme yapan bir açıklama getirilmiştir.

Ortadoğu'nun demokratikleşmesi ve Avrupa Komşuluk Politikası ekseninde incelenen bu çalışmada amaç, bölgede yaşanan istikrarsızlığa siyasi bir bakış açısından değerlendirme yapmaktır. Günümüzde çatışmaların ana coğrafyası olarak gösterilen bölgenin uluslararası politik arenada yarattığı karmaşa aynı zamanda Ortadoğu'nu iç siyasetindeki dengesizliğin sonucudur. Bölgeye uzun soluklu bir

barışın ve istikrarın kazandırılması ancak liderlik sorununun çözüldüğü aşamada gelecektir. Bunun yanı sıra, uluslararası aktörlerin uğraşı içinde olduğu modernleştirme ekseninde ABD ile AB arasında bir uyumsuzluk gözlemlenmektedir. AB'nin Ortadoğu'da hedeflediği dönüşüm siyasal bir veraset olmaktan ziyade, bölgesel bir garantör olarak, bölgeye egemen liberal yapılara zıt faktörlerin kurumsal, sistematik ve uzun soluklu bir çalışma ile ortadan kaldırılabileceği yönündedir. Çalışmanın ana eksenini de tam olarak bu perspektif oluşturmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİKLEŞMENİN TEORİK ARKA PLANI

Yirminci yüzyılın başından beri dünya hızlı ve benzersiz bir siyasal değişim içindedir. Bu süreçte bir çok ideoloji ve kavram anlamını yitirmiş ya da erozyona uğramıştır. Demokrasi olgusu da bu hızlı değişimden nasibini almıştır. Bugünkü dünya konjonktüründe demokrasinin gerekliliği konusunda bir görüş birliğine varılmış gözükse de, her toplumun bulunduğu coğrafyanın farklılıkları ya da geçirdiği çatışma yılları, demokrasiden ne anladığı ya da demokrasiyi nasıl uyguladığı konusunda ciddi ayrılıkları beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, günümüzün Batılı demokratik toplumları Doğu'ya demokrasinin teşvik edilmesi başlığı altında çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel açılımlar sunmaktadır. Buna karşın demokratikleştirilen toplumlardan beklenen, insan haklarına saygı, sivil özgürlükler, yasaların üstünlüğü, siyasi istikrar ve güvenilir bir sosyo-ekonomik kalkınmadır. Bu şekilde oluşturulan uluslararası bütünleşme ile aynı değerlere sahip ülkelerden meydana gelen bir çember oluşturulması hedeflenmektedir.

Öyleyse demokrasi nedir? Demokratikleşme ya da demokratikleştirme nasıl bir süreçtir, önündeki engeller nelerdir? Çalışmanın bu bölümünde demokrasinin başka toplumlar tarafında öğrenilebilirliğine/öğretilebilirliğine literatürdeki farklı bakış açıları perspektifinden değinilmiştir. Ve demokrasi tartışmalarına, medeniyetlerin çatışma coğrafyası olarak gösterilen Ortadoğu'nun penceresinden, oryantalizm ekseninde bakılmıştır. Bunun yanı sıra, henüz doktrinde yeni yeni yer alan, daha çok güvenlik odaklı bir açıklama üzerine kurulu neo-oryantalizm yaklaşımıyla, bölgenin uluslararası platformda nasıl algılandığına ileriki bölümlere ışık tutması amacıyla kısaca değinilmiştir.

1.1. BİR SÜREÇ OLARAK DEMOKRATİKLEŞME

Demokrasi kavramının nerede ve nasıl ortaya çıktığına ilişkin çok farklı görüş bulunmamaktadır. Aristo'dan bugüne hareketle araştırmacılar demokrasi serüvenini iki bin beş yüz yıl öncesine, Antik Yunan ve Roma'ya dayandırmaktadır. Ancak bu

görüŖe ek olarak ünlü siyaset bilimci Robert Dahl demokrasinin tek bir kaynaktan çıkıp toplumlara yayılmış olması ihtimalinin yanı sıra, farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda ortaya çıkmış olabileceğini de belirtmektedir:

“(…) Demokrasinin gelişmesinin bir kısmı -büyük bir kısmı- demokratik fikirlerin ve davranışların yayılmasına bağlanabilir, ama yayılma tek cevap olamaz.(…) Demokrasinin uygun koşullar varolduğu her zaman birbirinden bağımsız olarak yeniden icat edileceğini düşünüyorum, ve inanıyorum ki, uygun koşullar farklı zamanlarda ve yerlerde varoldular. İşlenebilir toprağın ve yeterli yağışın genel olarak tarımın gelişimini teşvik etmesi gibi...”²

Burada Dahl’ın belirttiği olasılık, tıpkı farklı toplumların farklı zamanlarda, birbirlerinden haberdar olmadan iklim koşulları sayesinde toprağı işlemeyi öğrendikleri gibi, ortak yaşam nedeniyle alınması gereken kararları eşitlik ve ortak görüş çerçevesinde şekillendirmeleri gerektiği temeline oturmaktadır. Bu bağlamda demokrasinin Avrupa uygarlıklarında ilk kez ortaya çıkmış olması, diğer uygarlıklarda ortaya çıkmamış olacağı anlamına gelmemektedir. Bunun yanı sıra, Aristo “Politika” adlı eserinde, dönemin kent devletlerinin anayasal düzende nasıl yönetildiğini anlatırken, yönetim şekillerinden aristokrasi ve monarşi “iyi”, tiranlık, oligarşi ve demokrasi “kötü” olarak tanımlamıştır.³ Oysa diğer bazı yönetim şekillerinin arasından sıyrılarak bugüne kadar gelebilmiş olan demokrasi, liberal, komünist, muhafazakar, faşist, sosyalist, feminist ya da anarşist, farklı ideolojiler tarafından ayrı pencerelerden de olsa uygulama alanı bulmuştur.

Demokrasi toplumların temel hak ve özgürlüklerini elde etmede kullandıkları bir araçtır. Bireysel çıkarların korunmasına yardımcı olduğu gibi, kişinin özgür iradesini kullanmasına ilişkin fırsatları da beraberinde getirmektedir.⁴ Bugün için ideal ile mevcut demokrasi arasında uygulamaya ilişkin farklılıklar bulunmakla birlikte, yönetilen birliğin ya da devletin her üyesini siyaset olarak eşit kabul etmektedir. Ve

² Robert Dahl, **Demokrasi Üstüne**, Betül Kadioğlu (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2001, s.9

³ Charles Tilly, “Processes and Mechanisms of Democratization”, **Sociological Theory**, Cilt:18, No:1, 2000, s.1

⁴ Michael McFaul, “Democracy Promotion as a World Value,” **The Washington Quarterly**, Cilt:28, No:1, 2004-05, s.148-149

süreçte, üyelerin etkin katılımını, oy kullanma eşitliğini, politikaya ilişkin sınırsız bilgi edinebilme hakkını, gündemin kontrolünü ve yetişkinlerin bu sürece dahil olması yaklaşımlarını öngörmektedir.⁵

Halkın bir aracı olmaksızın kendi kendini yönetmesi biçimi olan demokrasi idealindeki en önemli farklılık, on sekizinci yüzyılda demokrasinin temsilciler aracılığıyla yürütülmesi düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Halkın yönetimle ilgili kararları kendisinin alması ve uygulaması olarak tanımlanan doğrudan demokrasi esasen söz konusu literatürün temelidir. Ancak bu idealin uygulanması aşamasındaki zorluklar zaman içinde bu siyasal işleve en yakın yönetim biçimini oluşturma mantığıyla temsili demokrasiyi ortaya çıkarmıştır.⁶ Nitekim, Destutt de Tracy, büyük ülkelerde uzunca solukta uygulanabilir bir süreç olan temsili hükümetleri, Montesquieu devrinden bilinmeyene, yeni bir keşif olarak görmektedir.⁷ John Stuart Mill'in ise temsili demokrasiye ilişkin yaklaşımı şöyleydi:

“Sosyal devletin bütün önemli gerekliliklerini yerine getirebilen tek yönetim bütün halkın katıldığı yönetimdir; en küçük kamu görevinde bile olsa her katkının işe yaradığı, her yerdeki katılımın toplumun genel gelişme derecesinin izin verdiği kadar büyük olması gerektiği ve herkesin devletin hakim gücünün bir payına sahip olmasından daha istenir bir şeyin olmadığı çok açıktır. Fakat küçük bir şehirden daha büyük olan bir toplumda herkesin kişisel olarak çok küçük kamu görevlerinden fazlasına katılması mümkün olmadığı için kusursuz bir yönetimin temsili olması gerektiği ortaya çıkar.”⁸

Karşıt görüş olarak, Dahl temelde temsilin demokratik olmadığı, sonradan demokratik teoriye ve pratiğe uygulanan bir kurum olduğunu belirtmektedir. Dahl, temsili hükümetleri demokratik bir uygulama olarak değil, demokratik olmayan hükümetlerin -çoğunlukla krallıkların- özellikle savaşabilmek için istedikleri, değerli gelirlere ve diğer kaynaklara el koyabilmek adına kullanabildikleri bir araç olarak

⁵ Dahl, s.39-40

⁶ Coşkun Can Aktan ve Hilmi Çoban, “Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri”, Ankara: SPK Yayını, 2006, s.19-20 erişim; <http://www.canaktan.org/politika/kurum-devyonetimi/aktan-coban.pdf> (15.04.2008)

⁷ Destutt de Tracy, *A Commentary Review of Montesquieu's Spirit of Laws*, Philadelphia: William Duane, 1811, s.19 dan aktaran Dahl, *Demokrasi Üstüne*, s.109.

⁸ Dahl, s.55

görmektedir.⁹ Zira, demokrasi temel hak ve özgürlüklerin azınlık açısından da güvencede olduğu bir çoğunluk rejimidir. Demokratik hak ve özgürlüklere sahip topluluğun, demokratik rejimi yok etmek adına bu ayrıcalığı bir araç olarak kullanmaması için dengelerin dikkatli kurulması gerekmektedir.¹⁰

Benzer görüşle temsili demokrasi yaklaşımının bireysellik boyutunda değinen ekonomist Hayek'e göre, temsilciler meclisinin egemen olduğu herhangi bir demokrasi türü aldatmacadır. Çünkü Hayek, söz konusu meclisin bireysel haklara değil, çoğunluğun belirlediği genel kurallara önem vererek, özel kurallara çok az ilgi duyacağı düşüncesini savunmaktadır. Hayek, doğrudan demokrasinin uygulanabilirliğinin önündeki engelleri göz önünde bulundurarak gücü sınırlandırılmış bir meclisi esas almaktadır. Aksi takdirde, kararların yolsuzluğun ve şantajın gölgesinde alınacağını, en iyi sistemde bile bundan kaçınılmasının mümkün olmayacağını vurgulamaktadır.¹¹ Ancak, katılımın sağlanması, zamanın etkin kullanımı ve oy kullanma konusu dışındaki konularda toplulukların kimi zaman görüşü bulunmayışı, söz konusu modellerden hangisinin daha etkin ve doğru olduğu konusundaki sorulara net cevap verememektedir.

1.1.1. Temel Kurumlar İtibariyle Demokrasi

Siyasi yaşama tamamen katılma hakkının bir ülkede yaşayan yetişkin nüfusun tamamını içine alacak şekilde genişletilmesi, demokrasinin ülke yönetiminde etkin bir biçimde kullanılması için bir takım siyasal kurumları gerekli kılmıştır. Nitekim, Dahl modern temsili demokratik yönetimlerin aşağıdaki kurumlarla ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır:¹²

- **Seçimle belirlenmiş memurlar:** Bir ülkenin ya da ülke gibi büyük ölçekli birimlerin yönetimi sayılarının bir yerde toplanıp kanun yapmaya

⁹ Dahl, s.108

¹⁰ Emre Kongar, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s.47

¹¹ Friedrich Von Hayek, **Whether Democracy**, Tekin Aydemir (çev.) içinde, C. Nishiyama and K. R. Leube, (ed.), The Essence of Hayek, Stanford:Hoover Institute., 1984, erişim; http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/makaleler/demokrasi_nereye_gidiyor.htm (15.04.2008)

¹² Dahl, s.89-104

elvermeyecek kadar çok olması ya da coğrafi açıdan dağınık bulunmaları gibi sebepler nedeniyle, söz konusu yönetim politikalarının kontrol edilmesi görevi anayasa tarafından seçimle belirlenen memurlara verilmiştir. Bu nedenle büyük ölçekli demokratik hükümetler temsilidir.

- **Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler:** Oy kullanmada eşitlik için seçimlerin özgür -halkın seçimlere misilleme korkusu olmadan girmesi- ve adil -bütün oyların eşit olarak sayılması- olarak yapılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra vatandaşların gündem üzerinde nihai kontrolünün bulunabilmesi için seçimlerin sık sık yapılması esastır.
- **İfade özgürlüğü:** Halkın cezalandırılma tehlikesi bulunmadan, siyasi konularda kurumları ve düzeni hatta kimi zaman hakim ideolojiyi eleştirmek de dahil olmak üzere kendilerini ifade hakları bulunmaktadır.
- **Alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim:** Halkın karşılıklı olarak birbirinden, uzmanlardan, gazetelerden, dergilerden, kitaplardan, iletişim araçlarından ve bunun gibi bilgi kaynaklarından alternatif ve bağımsız kaynak arama hakları vardır.
- **Kurumsal özerklik:** Halk siyasi kurumların etkin olarak çalışması veya haklarını elde etmek amacıyla çıkar grupları oluşturabilirler.
- **Vatandaşların dahil edilmesi:** Bir ülkede sürekli olarak ikamet eden ve o ülkenin kanunlarına tabi olan hiçbir yetişkin diğerinin sahip olduğu ve yukarıda sıralanan beş siyasi gelenek için gereken haklardan mahrum edilemez.

Demokrasinin temel kurumları bağlamında yirminci yüzyıl boyunca yaşanan siyasi gelişmelere bakıldığında, demokrasi ve demokratikleşme süreçlerinin daha önceki dönemlerden farklı olarak özel bir konuma kavuştuğu söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından önce demokrasinin Batı'da anlaşılardan daha farklı

yorumları dünyanın önemli bir kısmında geçerliken şimdilerde bu durum değişmiştir. Bu dönüşüm sömürgeci krallıkların çözüldüğü, sömürge yönetimleri halklarının bağımsızlıklarına kavuştukları İkinci Dünya Savaşı'nın ardındaki dönüşüm kadar önemlidir. Artık uluslararası topluluk açısından demokratikleşme liberal ekonomiye sıkıca bağlı bir yönetim biçimi olarak algılanmaktadır. Bu anlayışın demokrasi tanımına ilişkin bireysel hak ve özgürlüklere özellikle vurgu yapmakta olması bu bakımdan şaşırtıcı değildir.

Öte yandan, toplumların çağdaşları ile aynı demokratik koşulları sağlamasına yönelik olarak, kimi zaman dışarıdan bir güç, kimi zaman ise toplumun içindeki dinamikler vasıtasıyla oluşturulan demokratikleşme adımı ideal olarak, azınlık ya da çoğunluk farkı gözetmeksizin geniş ve eşit vatandaşlık hakkı verilmesini savunmaktadır. Ayrıca vatandaşların keyfi hareketlerden korunduğu kamu politikalarını içermektedir.¹³ Demokratikleşme ve eşitlik arasında kurulan bu nedensel bağ ile, hükümetlerin yerel yönetimlerle bağlantılı olarak kaynak, eylem ve nüfusa ilişkin çalışmalar yürütmesi, toplam nüfus içinde oransal olarak farklı siyasal aktörlere karşı hoşgörülü ve önyargısız olunması, bu topluluklarla düzenli olarak istişare halinde bulunulması ve söz konusu grubun korunması boyutu önem kazanmaktadır.¹⁴

Siyasal sistemi etkileyen ve kamu işlerinde ortaklığın arttığı bir süreç olarak demokratikleşme ise, kendi içinde politik istikrarı ve ekonomik büyümeyi hedeflemektedir. Ayrıca etkin bir ortaklık ve rekabet için şeffaf ve ölçülebilir olmalıdır.¹⁵ Böylelikle demokratikleşme uzun soluklu, dinamik ve sonuca bağlanmamış aşamalardan oluşan, katılımcı ve içinde bulunduğu duruma göre şekillenen tipte politikaları beraberinde getirecektir.¹⁶ Zira, her toplumun değişim süreci farklı olmuştur. Bu nedenle demokratikleşmeyi neden-sonuç ilişkisi kurarak oluşturulan keskin sınırlara oturtmak yerine, hafif bir çizgi ile ayrılan yumuşak bir

¹³ Tilly, "Processes and Mechanisms of Democratization", s.2

¹⁴ Charles Tilly, "Inequality, Democratizations and De-Democratization," **Sociological Theory**, Cilt:21, No:1, 2003, s.38

¹⁵ Hans Peter Schmitz, "Domestic and Transnational Perspectives on Democratization," **International Studies Review**, Cilt:6, 2004, s.404

¹⁶ Laurence Whitehead, **Democratization: Theory and Experience**, New York: Oxford University Press., 2003, s.27

süreçte incelemek daha doğru olacaktır.¹⁷ Nitekim günümüz siyaset bilimcilerinden Giovanni Sartori'nin de belirttiği gibi “bir demokrasi, ideallerinin ve değerlerinin onu getirdiği noktaya kadar var olur.”¹⁸

1.1.2. Demokratikleşmenin Uluslarüstü Boyutu: Demokratikleştirme

Son elli yıldır dünya devletleri küreselleşen dünya konjonktüründe ekonomik, ticari, politik ve askeri bazı oluşumlar içindedir. Bu durumda ülkelerin kendi içlerindeki yönetsel erkleri, uluslararası kurumların ya da aktörlerin sıkı vesayetleri altında demokratikleşmeyi yine de sağlayabilirler mi?

On sekizinci yüzyılda başlayıp on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar süren endüstri devrimi, denebilir ki söz konusu dönemi “Avrupa yüzyılı” haline getirmiştir. Tüm dünya ekonomisine ve politikasına Avrupa devletlerinin egemen olduğu bu süreçte endüstrileşmenin yol açtığı emperyalizm doğmuştur. Emperyalizm, bir devletin egemenliğini başka halklar üzerinde kurup geliştirmesi olarak adlandırılan sömürgecilik anlayışının dönüşümüdür. Endüstri devriminin ürünü olan yeni ekonomik koşullarla, anarşik uluslararası siyasal ilişkilerin bileşimi emperyalizmin gerçek niteliğini açıklamaktadır.¹⁹

Yirmi birinci yüzyıla geldiğimizde ise ulusal kültürlerin, ekonomilerin ve sınırların ortadan kalktığı, hemen hemen her alanda liberal eğilimlerin güç kazandığı, teknolojinin hızla geliştiği küresel bir süreç başlamıştır. İletişim ve bilişim alanlarında yaşanan bu hızlı değişimle birlikte toplumların ekonomiden siyasete pek çok alanda birbirlerine iyice yaklaşmasıyla dünya küresel bir köy halini almıştır. Sermaye, işgücü, teknoloji ve bilginin sınır tanımaz hale geldiği bu süreçle demokratikleşme, yasaların üstünlüğü, insan hakları ve terörizm gibi evrensel olgular ön plana çıkmıştır.²⁰

¹⁷ Tilly, “Processes and Mechanisms of Democratization”, s.1

¹⁸ Whitehead, s.1

¹⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, 1.Cilt: İlkçağlardan 1918'e, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.186-201

²⁰ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, “Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye”, **Ankara: TOSYÖV Yayınları**, 1999, s.10-11

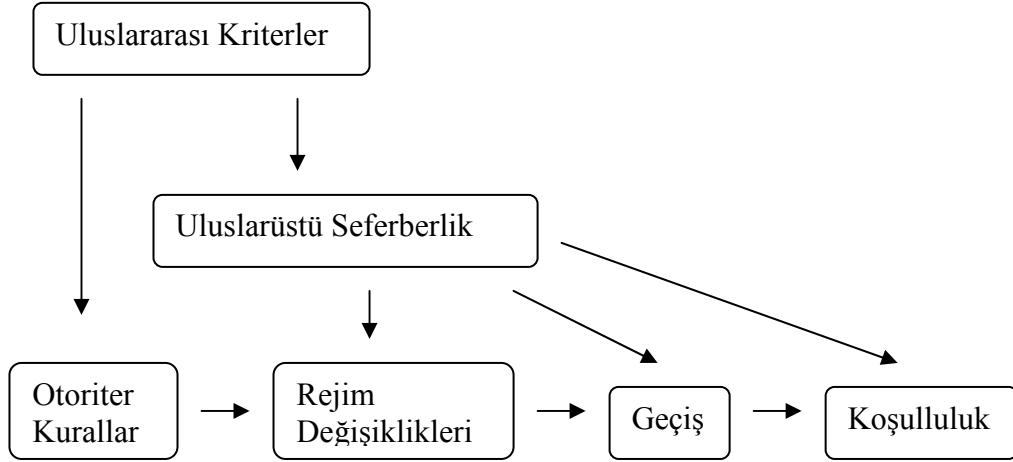
Bununla birlikte, siyaset eylemi uluslararası ilişkilerden egemen devletlerin merkezlerine ve onların altındaki birimlere; kantonlara, eyaletlere ve lokal idarelere uzanan bir çeşitlilikte cereyan eder. Günümüzde bu döngüyü farklı kılan bu birimlerin artık birbirinden kopuk siyaset yapamamalarıdır. Modern ulusal ve sonrasındaki ulus-devlet, başkent ve çevresindeki siyaseti yerel uçlara kadar yaymayı başarmıştır. Aynı şekilde, uluslararası arenada da en küçük yerel hatta kişisel alan arasındaki farklar hızla ortadan kalkmaktadır. Bir anlamda küreselleşmenin siyasal tezahürü bu şekilde olmaktadır. Bu noktaya varıldığında yapılması gereken uluslararasılaşmayı durdurmak değil, uluslararası alanın demokratikleşmesini sağlamaktır. Uluslararası ilişkiler disiplini teorileri içinde de bu konuyu irdeleyen inşacı görüş bu nedenle dikkat çekicidir.

Uluslararası süreçlerin demokratikleşme bağlamındaki yerel ve uluslararası etkileri bugün konu ile ilgilenen akademisyenleri eskisinden daha fazla ilgilendirmektedir. Çünkü yerel anlamda kullanılan yöntemler uluslararası platformda farklılık gözetmektedir. Zorlayıcı stratejilerin etkinliğini arttırmak adına askeri müdahaleleri savunan görüşün yanı sıra dış yardımların ve uluslararası kurumların etkilerinin arttırılması bakış açısı örnek olarak gösterilebilir. Nitekim, doktrinde demokratikleştirme anlatısına sıkı bir eleştiri olarak yöneltilen demokratik yönetim kavramı buradan çıkmaktadır.

Son zamanlarda başta O'Donnell ve Schmitter olmak üzere demokratikleştirme literatürünün önde gelen düşünürleri geleneksel modernleşme perspektifine meydan okuyarak, küresel değişimin dinamiklerinden hareketle aktör temelli²¹ demokratik yönetim olarak adlandırılan bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu aktör temelli sosyal değişim yaklaşımında aktörler ekonomik konumları ve sistematik dayatmalara bağlı olarak değil, fakat diğer topluluklarla ya da kendi toplulukları içindeki bireylerle

²¹ Bkz., Joseph S. Nye Jr. and John D. Donahue (ed.), **Visions of Governance for the 21th Century**, Cambridge: Brookings Institute Press, 2000; Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter and Laurence Whitehead (ed.), **Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives**, John Hopkins University Press, 1986. Özellikle uluslararası ilişkilere yönelik inşacı yaklaşım, realist ya da daha doğru bir deyişle neo-realist ekolün, söz konusu sistemin, birimler, aktörler ve karar vericiler açısından belirleyici bir rol oynadığına dair yaklaşımlarına kuvvetli eleştiriler getirmektedir. Ajan-yapı ikiliği perspektifinden hareketle inşacı yaklaşım, sistemin ajan-aktörler arasında varolan ilişkiler düzleminde yaratılmakta olduğunu savunmaktadır. İnşacı yaklaşım böylelikle, realist ya da neo-realist okulun başat sistem-edilgen aktör anlayışına tamam zıt bir açıklama getirmektedir.

etkileşimlerine bağlı olarak ve de kendi çıkarları doğrultusunda özerk bir biçimde hareket etmektedirler.

Şekil 1: Demokratikleşmenin Uluslararası Görünümü²²

Bununla birlikte demokratikleştirilen topluluktan bir takım uluslararası kriterlere ve kurallara uyması beklenmektedir. Bu durum köklü rejim değişikliklerini beraberinde getirebilir. Değişim toplum içinde ani ve beklenmeyen tepkilerle kutuplaşmalara ve kimi zaman çatışmalara neden olabilir. Bu noktada esas olan eşitsizliklerin giderilerek geçişin sağlanabilmesidir.²³ Yapısal olarak söz konusu geçişin sağlanması aşamasında ise kurumlar ile toplumlar arasındaki bağlantıyı kurma görevi devlet kurumlarının yanı sıra, siyasal elitlere ve sivil toplum kuruluşlarına verilmektedir. Söz konusu aktörler teşvik edilen toplumda demokratik kurumların alt yapısını oluştururken, dinamik olan sivil toplum hareketlerinin desteği sonucu demokrasi idealine ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Çünkü sivil toplum

²² Schmitz, s.408

²³ Tilly, "Processes and Mechanisms of Democratization", s.2-4

kuruluşlarının bu noktadaki hedefi toplumlarda demokrasi bilincinin oluşmasını ve rejimdeki aşırılıklara tepkiyi mümkün kılan bir toplumsal duyarlılık yaratılmasıdır.²⁴

1.1.3. Demokratikleş(tir)me ve Müdahale

Demokratikleştirmeyi zor kullanım yoluyla gerçekleştirmeye çalışmanın verimli bir çaba olduğu söylenemez. Dış müdahale ile demokratik kurumların oluşturulması mümkün olsa da demokrasinin kurumsallaşması (democratic consolidation) farklı bir süreçtir. Zira, demokrasilerin kurulması adına zor kullanımın her yerde aynı sonucu verdiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki demokratik dünyanın kurtarılmasına dair misyonu ile aynı devletin Latin Amerika'da izlediği politikaların karşılaştırılmasına imkan yoktur. Daha da ironik olanı, ABD Amerikan ulusal bağımsızlığını korumak adı altında Latin Amerika ülkelerine müdahale etmemiş ya da bu ülkelerin demokratikleşme yolundaki ilk adımlarını desteklemiş olsaydı bu coğrafya da demokratik kurumların daha hızla gelişebileceği gerçeğidir. Öte yandan, demokratikleştirmeye soyunanların dikkate alması gereken bir diğer nokta, müdahalede bulunacakları ulusların özgün sosyo-politik ya da sosyo-ekonomik yapılarıdır. Örneğin, demokratik olan siyasi kurumlar, kültürel açıdan yeterli derecede homojen olan bir ülkede, çizgilerle ayrılmış ve çatışma halindeki alt kültürlerin olduğu bir diğer ülkeden çok daha fazla varolma şansına sahiptirler.²⁵

Bu açıklamalar ışığında sorulabilir ki; demokratikleşme sürecine yapılabilecek yerel ya da uluslararası müdahalelerin nedenleri nelerdir? Bu müdahaleler bir takım sömürgeci güçlerin çıkarları doğrultusunda egemenlik kurma amacından mı yoksa gerçekten bir global demokrasi idealinden mi kaynaklanmaktadır?

Dünya savaşlarının ardından petrol şirketleri aracılığıyla Arap Yarımadasındaki etkinliğini arttıran ABD, “ulusların geleceklerini kendilerinin tayin etmesi hakkı”

²⁴ Nilüfer Karacasulu ve Zühal Ünalp Çepel, “European Neighbourhood Policy and Democracy Promotion”, **European Consortium for Political Research Conference**, 2006, s.4-5 erişim; <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/062.pdf> (24.11.2008)

²⁵ Dahl, s.149-152

prensibine dayanan dolaylı bir bağımlılık modelinin yerleşmesini sağlamıştır. Bölge halklarının parya statüsü yerine kabul ettikleri bu yeni politik içerik kimi yazarlarca “liberal emperyalizm”²⁶ olarak adlandırılmaktadır. Liberal emperyalizm yaklaşımı günümüzde küreselleşme bağlamındaki emperyalizm ile on dokuzuncu yüzyılın sömürgeciliğini kesin çizgilerle ayırmaktadır ve demokratikleştirme siyaseti ile yakından ilintilidir.²⁷ Öte yandan normatif bağlamda liberal emperyalizm uluslararası ilişkilerde başat prensiplerden biri olan self-determinasyon hakkı ile çelişmektedir.

Halkların kendi kaderlerini tayin (self-determination) ilkesi esasen 1789 Fransız İhtilali “Milliyetler Prensibi” (Principe des nationalites) çerçevesinde ilk kez ortaya çıkmıştır. Millet niteliği kazanan her insan topluluğunun kendi bağımsız devletini kurmaya hakkı olduğunu vurgulayan bu prensip ne yazık ki on dokuzuncu yüzyılda Avrupa devletleri tarafından bünyelerinde birçok etnik grubu barındıran Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları’nın parçalanmasında araç olarak kullanılmıştır. Öte yandan, söz konusu hakka dair prensiplerin mimarı sayılan ABD Başkanı Wilson’un toprak bütünlüğü ilkesine saygılı kalmak şartıyla azınlık durumundaki grupların siyasal haklarının garanti edilmesine öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu prensibin uluslararası bir norm halini alması, yine tartışmalı içeriği nedeniyle çekişmelerin bitmediği İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde Birleşmiş Milletler Anlaşması ile olmuştur. Ve 1960’lardan bu yana söz konusu ilkenin uluslararası hukuk sorunu olduğu kuşkusuzdur.²⁸

Devletlerin genellikle uluslararası istikrar konusundaki duyarlılıkları, müdahale etmeye ve kuvvet kullanmaya izin veren durumların sınırlı tutulmasına yol açmıştır. Bu tutum kendi kaderini tayin hakkının gerçekleşmesi amacıyla kuvvet kullanma konusunda da geçerli olmuştur. Ancak söz konusu duyarlılığa rağmen, Birleşmiş Milletlerin uygulamaları kuvvet kullanmaya ilişkin sınırlı da olsa genişleme sağlayarak; ırksal grupların kendi ülkelerinde yönetime katılmasını engelleme,

²⁶ Jedediah Purdy, “Liberal Empire: Assessing the Arguments”, **Ethics and International Affairs**, Cilt:17, No:2, 2003, s.35

²⁷ **A.g.e.**, s.35

²⁸ Ali Karaosmanoğlu, “Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 24, 2003, s.147-149. Bkz. Margeret Moore, “On National Self-Determination”, **Political Studies**, No:XLV, 1998.

sömürge yönetimi ya da işgal altındaki halkların kendi kaderini tayin etme hakkını kullanmalarının engellenmesi, üçüncü devletlerin yine söz konusu prensibi engelleyen baskıcı devletlere ekonomik ve askeri yardımda bulunmalarının yasaklanması ve son olarak zor kullanma yoluyla bu ilkenin uygulanmasını engelleyen, sömürgeci yönetime karşı kurtuluş hareketleri organize etme hakkı tanındığı söylenebilir.²⁹

Bu noktadan hareketle, müdahaleciliği normatif bir perspektife sığdıran yaklaşımlara esin kaynağı oluşturan on dokuzuncu yüzyılın önemli düşünürlerinden John Stuart Mill'in müdahale kavramını ele alış biçimine de göz atmak gerekmektedir. Mill, müdahalenin otoriter/medeni olmayan yönetimleri yıkmak ve liberal/demokratik idareleri kurmak ya da bir ulusa tümünden medeniyeti öğretmek olmak üzere iki farklı anlamı olduğundan bahsetmiştir. Birincisi, yine evrensel ya da Batılı değerleri benimsemeye yatkın toplumların önündeki siyasal engelleri yıkmaya yönelik zor kullanımı ifadelendirmektedir. İkincisi ise, ne siyasal, ne ekonomik ne de kültürel açıdan medeni olmayan toplumları medenileştirmek ve küresel ekonomiye eklemlenmek adına zor kullanmanın yanı sıra, modern ulus kurma sürecine işaret etmektedir.³⁰ Her ikisinde de asıl dikkat çeken Batı'nın müdahaleciliğine normatif bir dayanak hazırlanma kaygısıdır. Mill'in bunu büyük bir idealizmle söylemiş olduğu düşünülse bile fikirlerinin özellikle Ortadoğu bölgesindeki siyasal gelişmeler sırasında gündeme taşınmış olması dikkat çekicidir.

Jedediah Purdy de Mill'in görüşlerinden hareketle bu ikilemi ve Batı'nın kendisini kaçınılmaz biçimde sorumlu gördüğü medenileştirme meselesini ele almaktadır. Bu aşamada, liberal emperyalizm politikaları kendi içinde zayıf ve güçlü olarak ikiye ayrılabilir. Purdy'nin zayıf emperyalizm diye adlandırdığı politik sürecin dayanak noktası, bireyler arasındaki politik eşitsizlik değil devlet ya da kurumlar arasındaki eşitsizliktir. Böylelikle, hukuksal olarak kendini yönetmekten aciz ve yıkılmış hükümetlerin halkları dışarıdan yapılacak müdahaleleri bağımsızlıklarına yapılan bir müdahale olarak değil, demokrasinin yeniden sağlanabilmesi adına

²⁹ A.g.e., s.153-154

³⁰ Carol Prager, "Intervention and Empire: John Stuart Mill and International Relations", **Political Studies**, Cilt:53, No:3, 2005, s.623-625

yapılan yardım olarak almalıdırlar. Buna karşılık daha etkin emperyal politikalar ise, sadece hükümetlerin değil kişilerin maruz kaldıkları politik eşitsizlik neticesinde sosyolojik olarak yaşanan ayrı bir sınıf olma olgusuna müdahaleyi içermektedir.³¹

Purdy'e göre, emperyalist doktrinin söz konusu politikalara ilişkin savunma yaptığı üç başlık bulunmaktadır. Bu başlıklardan ilki küresel güvenliğe ilişkindir. On sekizinci yüzyılda uluslararası hukuk alanını tehdit eden temel güvenlik sorunu denizlerdeki korsan avcıları iken, günümüzde artık sivilleri de etkileyen terörizm ön plana çıkmıştır. Bu görüşe göre, dünya silah sektörünün çok önemli bir kısmı yasal olmayan yollarla terörist grupların eline geçmiştir ve söz konusu grup eylemlerini demokrasilerin bulunmadığı ülkelerden dünyaya taşımaktadır. İkinci kavram olarak insan gelişimi ele alınmaktadır. Purdy, John Stuart Mill'in, bireylerin batıl inanç ve zorbalığına karşı, kendi çıkarlarını düşünerek, ulusları için daha avantajlı olan yardımsever bir vesayetin şemsiyesi altında toplanmayı tercih etmeleri gerekliliğine dikkatleri çekmektedir. Üçüncü olarak ise deontolojik bakış açısı esas alınmaktadır. Bu düşüncede genellikle ifade edilir ki; belirli tür bazı eylemler kesinlikle yasaklanmıştır. Topluluk içindeki bazı bireyler yasaklara rağmen bu eylemleri gerçekleştirdiğinde, diğerleri onu engellemeye ya da ona müdahale etme hakkına sahip olmaktadır.³²

Nitekim, bireycilik ve faydacılık kavramlarını benzersiz bir şekilde harmanlayarak liberal emperyalizm düşüncesinin temelini atan Mill, ikellik ile uygarlığın devamlı ve bölünmemiş olarak devam eden bir süreç olduğunu vurgulamıştır:

“(…) uygar bir hükümet barbar komşularına ilk etapta savunmada kalacağı için yardım edemez. Sonra onları fethetme konusunda kendini mecburi hissedecektir. Ya da onların üzerinde çok fazla otoritesi olduğunu iddia edecek ve bütünlük ruhunu yok edecektir. Ve bu toplumlar yavaş yavaş kendisine bağımlı hale gelecektir, zamanı geldiğinde de

³¹ Purdy, s.36

³² A.g.e., s.37-38

fethedilmeleri güç olmayacaktır. Ama hükümetler tüm eylemleri sonunda ahlaki olarak kendilerini sorumlu hissedecektir.”³³

Tam olarak bu noktada, Mill’in dost-düşman çatışması temelinde şekillendirdiği bu anlayışın gelişerek, günümüzde Samuel Huntington’ın medeniyetlerin çatışması üzerine kurduğu tezine daha da anlamlı bir biçimde destek olan bu yaklaşıma ilişkin temelde üç önemli varsayım bulunmaktadır:³⁴

- Uluslararası ilişkiler özünde çatışma içeren ve bunun sonucunda güvenlik üzerine kurulmuş ilişkilerdir. Bu bağlamda, toprak bütünlüğü ve güvenlik ulus-devletin temel meşruiyet kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır.
- Uluslararası ilişkilerin ontolojisini kuran bu çatışma-güvenlik olgusu, ekonomik ve kültürel alana karşı siyasal alana öncülük ve belirleyicilik rolünü vermiştir. Örneğin, uluslararası ya da bölgesel ticaret savaşları, etnik ya da dinsel çatışmalar, dünyayı çatışma ve güvenlik temelinde anlamının ürettiği kavramlardır.
- Bu iki açılım, devlet egemenliğini uluslararası ilişkilerin temel faktörü yaparken, dünya düzeninin sağlanmasını da devlet ekseninde gelişmiş bir liderlik ya da hegemonya anlayışı içinde görmektedir. Çatışmaya dayalı uluslararası ilişkilerin içinde düzen her ne kadar uluslararası ve bölgesel örgütlere gereksinim duysa da, temelde hegemonik bir aktörün varlığıyla sağlanmaktadır.

Birbiriyle bağlantılı bu üç varsayım ışığında demokrasi ya da demokratikleşme sorunsalı ele alındığında küreselleşen terörizm olgusu daha farklı bir anlam kazanmaktadır. Daha da kötüsü, buna karşı mücadeleyi savaşa indirgeyerek egemen olma anlayışının dost-düşman çatışması penceresinde yeniden üretmeye çalışan bir anlayıştan bahsetmek gerekmektedir. Öteki önemli sorun ise, çözümün adaletli bir

³³ Prager, s.638-639

³⁴ Fuat Keyman, “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/2, 2002, s.13

dünya düzeni vizyonunu üretim ve oryantalizm ekseninde hareket eden eleştirel bir küreselleşme çözümlemesinde aranmasıdır.³⁵ Bu bağlamda, izleyen bölümde müdahalecilik, müdahaleciliğin normatif boyutu ve demokratikleştirme arasındaki bağlantıya daha bir derinlik katacağı düşünülen oryantalist bakış açısı detaylı bir biçimde incelenmektedir.

1.2 ORYANTALİZM

Kaynak olarak bakıldığında demokrasi Batı toplumlarının ürünü olarak algılanmaktadır. Doğduğu coğrafya, geliştiği kültürel ve sosyal yapı itibarıyla demokrasi sadece Batılılar tarafından bilinebilir, anlatılabilir ve hatta öğretiler bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada demokratikleştirilmesi gereken Doğu toplumları üzerinde siyasi ve ekonomik bir takım yaptırımlar Batı'nın adeta doğal hakkı gibi görülmektedir. Peki Dahl'ın demokrasinin farklı coğrafyalarda birbirinden bağımsız ortaya çıkmış olabileceği tezinden hareketle, Doğu demokrasi bağlamında ne zaman Batı'nın gerisine düşmüştür? Ya da Batı hangi koşullarda demokrasiyi teşvik edici konuma gelmiştir? Demokratikleştirme perspektifinde engel oluşturabilecek düşünsel akımlar var mıdır? Ve her şeyden önce Doğu ile Batı neresidir, nerede birbirlerinden ayrılmaktadırlar?

Batı'nın Yeni Çağ başlarından itibaren yeni deniz yollarının bulunması ile birlikte o güne kadar varlıkları bilinmeyen toplumlarla karşılaşması daha tarihin ilk günlerinden beri insanlığın karşısında bulunan Doğu-Batı sorununa yeni bir anlam ve yeni bir boyut kazandırmıştır.³⁶ Öncelikle Doğu-Batı ikilemi arasındaki bu ad verme işlemi, Doğu'nun kendisiyle meşgul içe dönük yapısından farklı olarak Batı'nın kendisine benzemeyen en mükemmel ötekisine merak duyması noktasında ortaya çıkmıştır.³⁷ Nitekim, Batı'nın kendi dışında olana ilişkin algısını analiz eden, belki de o güne kadar ki en kapsamlı ve sistematik araştırma 1978 yılında Edward Said tarafından yapılmıştır. Said, Batı'nın mevcut siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel

³⁵ A.g.e., s.14

³⁶ Baykan Sezer, "Doğu Batı Ayrımı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 2, 1998, s.37

³⁷ Etyen Mahçupyan, "Doğu ve Batı: Bir Zihniyet Gerilimi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 2, 1998, s.48

hükmetme çabasının ardında farklı, köklü ve karmaşık bir düzenin varlığına dikkat çekmiştir. Ağırlıklı olarak Michel Foucault'tan aldığı teorik zemin üzerine, Raymond Williams ve Antonio Gramsci'nin felsefelerini de ekleyerek, Batı'nın ötekisi olarak bir Doğu icat ettiğini, bunun hayali bir coğrafya, kurgusal bir tasarım ve güç merkezli bir algıya yaslandığını savunmuştur.³⁸

Said'in devamlı olarak vurguladığı gibi modern dünya tarihi, bir tarafta Batı modernitesi, diğer tarafta modern olma arzusunu öğrenmesi gerekli toplumlardan oluşan, Batı-dışı alanın karşıtlığının öykülendirme girişimidir. Said farklılıkların tarih içinde dondurulmasını, Batı-dışı olarak adlandırılan ilişkilerin geleneksel toplum kategorisine hapsedilmesini, ve "öteki"³⁹ olanı denetlemesinin yanı sıra modern olana dönüştürmesi gereken bir kültürel nesne olarak kurulmasını temsil eden düşünceye, kısacası Batı modernitesinin dünya üzerindeki kültürel liderliğini ve hegemonyasını meşrulaştırmayı amaçlayan bu tarih okuma anlayışına oryantalizm adını verir.⁴⁰

Ayrıca Said'in eserinde, Doğu'nun hareketsiz bir doğa olgusu olmadığını kabul ederek, mekanları Doğu'da olup da yaşamlarıyla, tarihleriyle, töreleriyle, Batı'da haklarında söylenebilecek her şeyi düpedüz aşacak kadar geniş ve ham bir gerçekliğe sahip olan kültürlerin, ulusların varlığını vurgulamaktadır. Kısacası, yeni dünyaların keşfedilme arzusu ve girişimi üzerine gelişen Doğu-Batı ikilemi bir coğrafyaya ait değildir. Oryantalizm bir düşünce tarzı, bir dil, bir söylem ve bir bilim dalı olarak ele alınmalıdır. Said, kendisini Batı olarak adlandırılan kültürel oluşuma ait hisseden birisinin, Doğu olarak betimlediği diğeri hakkındaki konuşmalarını oryantalizm olarak tanımlamaktadır.⁴¹

Edward Said ile başlayan oryantalizm tartışmaları bugün kabaca iki kategoriye ayrılabilir. Birinci kategoride, oryantalizmin iki farklı kültür dünyası arasında oynadığı "olumlu" rolünden bahsederek, yabancı bir kültürün tanınması konusunda

³⁸ Aytaç Yıldız (ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Ankara:Doğu Batı Yayınları, 2007, s.9

³⁹ Edward Said, **Şarkiyatçılık**, Berna Ünler (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s.11

⁴⁰ Hasan Bülent Kahraman ve Fuat Keyman, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 2, 1998, s.76

⁴¹ Said, s14-15

yaptığı hizmetleri ön plana çıkaran akademisyenler ve araştırmacılar bulunmaktadır. Bu grup oryantalizmi sempatik bir çağrışımla özdeşleştirerek, Batı için kullanılabilir hale getirmeyi öngörmektedir. Zira bu olgu, sömürgecilik çağında Batı kültürünün kibrinden korumak için Doğu dillerinin, edebiyatının, din, düşünce, sanat ve sosyal hayatın incelenmesi olarak görülmektedir.⁴²

Buna karşın, oryantalist araştırmaların belki de Edward Said karşısındaki en güçlü muhaliflerinden olan Bernard Lewis'e göre ise oryantalizm daha çok coğrafik açıdan anlamlandırılmaktadır:

“Oryantalizm, geçmişte esasen iki anlamda kullanılıyordu. Birisi bir ressam okulunu, Ortadoğu'yu Kuzey Afrika'yı ziyaret eden ve orada gördüklerini ya da hayal ettiklerini bazen romantik ve aşırı bir biçimde bazen de pornografik bir tarzda resmeden, çoğunlukla Batı Avrupalı bir grup ressamı içeriyordu. İkinci ve daha yaygın anlamınsa birincisiyle hiçbir bağı yoktu ve bu zamana kadar bir araştırmacılık dalını ifade ediyordu. Sözcük ve sözcüğün ifade ettiği akademik disiplin, araştırmacılığın Batı Avrupa'daki Rönesans'tan itibaren başlayan büyük ilerleyişine kadar uzanır. Yunanları inceleyen Helenistler, Latinleri inceleyen Latinciler, İbranileri inceleyen İbraniciler vardı; ilk iki gruptakiler kimi zaman klasikçiler, üçüncüler de Oryantalist diye adlandırılıyordu.”⁴³

Batılı akademisyenler kadar, hatta belki de onlardan daha çok ve şiddetli bir biçimde fakat benzer argümanlarla, Doğulu araştırmacılar⁴⁴ da oryantalizmi tanımlamışlar, tartışmışlardır. Öne çıkarılan husus, Batı kültürünün İslam dünyasında ve Doğu'nun diğer kısımlarında ilerici rol oynadığı yönündedir. Kendilerini sömürgecilik ilişkilerinden zarar değil yarar görmüş sınıflara ait ailelerin çocukları olarak betimleyerek, Batı-dışı toplumlarda görülen zorbalığa ve geri kalmışlığa ilişkin suçlamaların sömürgecilik anlayışına yüklenmesinin karşısında durmaktadırlar.⁴⁵

⁴² Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s.4

⁴³ Bernard Lewis, “Oryantalizm Sorunu,” içinde, Aytaç Yıldız (ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007, s.220

⁴⁴ Sadık Jalal al-‘Azam ve Aijaz Ahmad bu alandaki en güçlü muhaliflerdendir.

⁴⁵ Bulut, s.172-174

Bununla birlikte ikinci kategoride yer alan bilim adamları ise, oryantalizme “olumsuz” nitelikler yüklemektedirler. Hamdi Zakzuk’a göre oryantalizm, İslam dünyasını Hıristiyanlaştırmak isteyen ve bu yönde faaliyet gösteren misyonerlik çalışmalarıdır. Bu grup oryantalizmin tarihsel süreçte Hıristiyan Batı dünyası ile Müslüman Doğu dünyası arasındaki dini ve ideolojik savaş ile başladığı görüşündedir. Oryantalizmin doğuşu ve gelişimi ise, Avrupa’nın bir tehdit olarak gördüğü İslamiyet’e karşı koyma çabası olarak görülmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte, Edward Said ve eserine yönelik eleştiriler ise, Avrupa’nın oluşturduğu ve evrenselliği kabul gören değerlere ve onun dünya tarihinde oynadığı başat role kıskançlık duygusuyla bakıldığı yönündedir. Eserin akademik yönünün zayıf, polemik yönünün güçlü olduğu, Said’in Doğu’yu sadece Ortadoğu ile sınırlandırarak Çin, Japonya, Güneydoğu Asya’dan hiç söz etmediği vurgulanmıştır. Karşıt görüşteki araştırmacıların büyük bir kısmı, Batı’nın Doğu’ya ilişkin “öteki” tavrının hatalı yorumlandığını, her toplumun diğerine aynı şeyi yaparak ötekileştirdiğini savunmaktadır.⁴⁷

Esasen, oryantalizmi bir düşünce biçimi olarak dünyaya duyuran, Filistin asıllı Edward Said aynı isimli kitabında, Doğu’nun Avrupa’nın sadece komşusu olmadığını, aynı zamanda Avrupa’nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekanı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin ve sık olarak yinelenen “öteki” imgelerinden biri olduğunu gerçekten de savunmuştur.⁴⁸ Bununla birlikte oryantalizm yaklaşımını da üçe ayırmıştır. Said öncelikle, oryantalizmin on sekizinci yüzyılda tarih, filoloji ve antropoloji disiplinleriyle pekiştiğini belirtir ve oryantalizmin bu tipine “açık oryantalizm”⁴⁹ (manifest orientalism) demektedir. Bu kategorideki oryantalistler Batı’nın diğer kültürlerle üstünlüğünü vurgulamak için bilerek ve isteyerek Doğu ile Batı arasındaki farkları irdelerler. İkinci olarak, Said eserinde oryantalizmin bir düşünce biçimi olduğunu vurgular. Bu kategoriye sadece oryantalist akademisyenleri değil, Aeschylus, Victor Hugo, Dante, Marx, Flaubert ve

⁴⁶ Hamdi Zakzuk, **Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı**, Abdülaziz Hatip (çev.), İzmir: Işık Yayınları, 1993, s.8-11

⁴⁷ Ahmet Ulvi Türkbağ, “Şark’a Dair: Miladın 24. Yılında Şarkiyatçılık”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/1, 2002, s.211-212

⁴⁸ Said, s.11

⁴⁹ **A.g.e.**, s.11-18

Nerval gibi Doğu hakkında herhangi bir beyanda bulunmuş yazar ve düşünürleri de katar. Bu farklı isimleri bir araya getiren temel unsur hepsinin Batı ile Doğu arasında öze ilişkin bir fark olduğunu varsaymış olmalarıdır. Bilmeden ve istemeden ya da farkında olmadan söz konusu farkı vurgulayan bu ikinci grubu “gizil oryantalistler”⁵⁰ (latent orientalism) olarak adlandırır. Son olarak, on sekizinci yüzyılın geç dönemlerinde “modern oryantalizm”⁵¹ ortaya çıkar. Modern oryantalizm bir hükmetme, yeniden yapılandırma, Doğu’yu ve Doğuluları çeşitli uygulamalar ve kurumlarla temsil etme biçimidir. Said’e göre bu iç tutarlılığı olan süreklilik arz eden bir söylemdir.⁵²

Bununla birlikte oryantalizmin oluşumundaki asıl etmen, coğrafya olarak Doğu’nun Batı’dan geri kaldığına yönelik inanıştır. Avrupa’nın diğer kültürlerden üstün olduğu tezinden yola çıkarak oluşturduğu bu hegemonya, Doğu’yu yanlış anlamakla kalmaz aynı zamanda, Batılıların üzerinde düşündüğü, araştırdığı ve yönettiği genel olarak kabul gören doğruları bağlamında bir Doğu karakteri yaratmaktadır.⁵³ Karşıt görüş olarak Lewis ise, Doğu sorununu gerek öncesindeki gibi gücünün saldırdığı tehditle gerek de sonrasındaki gibi zayıflığının ayartıcılığıyla, Avrupa’nın en yakın komşusu olan Osmanlı İmparatorluğu’nun gündeme taşıdığı bir sorun olarak görmektedir. Çünkü Avrupa yazılı en eski tarihten bugüne kadar Doğu komşularına kimi zaman korkuyla, kimi zaman açgözlülükle ve kimi zaman merakla bakmıştır. Asırlar boyunca ikisi arasındaki ilişki bir fetih ve yeniden-fetih, saldırı ve karşı-saldırı ekseninde olmuştur.⁵⁴

Bu açıklamalar ışığında söylenebilir ki, oryantalizmin hem akademik, hem de kültürel yönü bulunmaktadır. Her ne kadar oryantalizm Batı’nın Doğu üzerinde egemenlik kurmasında etkili bir faktör olarak görülse de, Doğu kültür mirasının korunarak günümüze aktarılmasında da katkıda bulunduğu gerçektir. Ancak kültürel bu gerçeklik esasen Batı’nın amacı niteliğinde değil, araçsal olarak ulaştığı sonuç

⁵⁰ bkz. Said, s.11-18

⁵¹ bkz. Said, s.11-18

⁵² Aslı Çırakman, “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/1, 2002, s.191-192

⁵³ Said, 201-204

⁵⁴ Lewis, s.221

olarak değerlendirilebilir. Tıpkı Said'in de eserinde Marx'ın Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i'na atıf yaparak belirttiği gibi, “onlar kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir.”⁵⁵ (Sie können sich nicht vertreten, sie müssen vertreten werden) Nitekim, kendi ideolojilerini ve inançlarını savunmayan ya da savunmaktan mahrum bırakılan toplumların yerini onları temsil edenler almaktadır.⁵⁶

Tarihsel süreçte oryantalizm çalışmaları belki 1980'ler ile hız kazanmıştır, ancak söz konusu eleştiriler Said'in çalışmasından çok öncelere dayanmaktadır. Her şeyden önce İslamiyet'in hızla yayılışı hem Doğu'da hem de Batı'da gerek kültürel gerekse siyasi çok büyük değişimleri daha Ortaçağ'da beraberinde getirmiştir. İslamiyet'in doğuşu Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Çin uygarlıkları arasında dört merkezli kültürel dengeyi tam anlamıyla bozmamışsa da dengenin parçaları arasındaki sınırları keskinleştirmiş ve Ortadoğu'nun göreceli ağırlığını arttırmıştır. Peki İslamiyet kendinden önceki iki büyük semavi din olan Yahudilik ve Hıristiyanlık karşısında Ortadoğu gibi bir coğrafya da nasıl üstünlük kazanabilmiştir? İslam, çürümekte olan Hıristiyanlık ve ırkçı Yahudiliğe karşı hiç ödünsüz tek-tanrılılık üzerine oturtulmuştur.⁵⁷

Bunun yanı sıra, Batı'nın dünya üstünlüğünü çeşitli siyasi gelişmeler neticesinde ele almasıyla birlikte Doğu'nun mistik kapıları büyük bir pazar olarak açılmıştır. Yakın dünya siyasi tarihine geldiğimizde ise, 1960'larda yaşanan politik ve entelektüel değişimlerle birlikte oryantalizm çalışmaları Marksist çerçevede biçimlenmiş ve bu olguya genel bir evrensel eleştiri getirmiştir. Bu dönemde oryantalizm, Ortadoğu ve özel olarak Arap dünyasına ilişkin bir ele alış biçimi olarak tanımlanmıştır. Söz konusu coğrafyada bir girişimci sınıfın yokluğu, demokrasinin zayıflığı, İsrail'e karşı düşmanlık, sınırların güvensizliği, modernleşmenin açıkça reddedilmesi, diktatör rejimler ve hatta Ortadoğu politikasının terörist karakteri Arap aklı ile ilişkilendirilerek İslamiyet'in etkinliği farklı bir alana kaydırılmıştır.⁵⁸

⁵⁵ Said, s.31. bkz. Karl Marx, **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**, Eriş Yayınları, 2003. erişim; <http://www.kurtulusephesi.com/orjinal/brumaire.pdf> (03.03.2009)

⁵⁶ Said, s.30-31

⁵⁷ Sander, s.43-44

⁵⁸ Fred Halliday, “Oryantalizm” ve Eleştirilenleri”, içinde, Aytaç Yıldız, (ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Ankara:Doğu Batı Yayınları, 2007, s.88

Yine de kabul edilmesi gereken bir gerçek varsa, o da oryantalist yaklaşımın Doğu'nun modernleşmesi ya da siyasal boyut itibarıyla demokratikleşmesi/demokratikleştirilmesi açısından gerekli koşullar olgunlaştığında en az Batı kadar şansı olup olmadığı sorusuna kesin olarak reddeden bir yaklaşım içinde hayır cevabı veriyor olmamasıdır. Zira, oryantalist yaklaşımın Doğu'yu bir araştırma konusu yapmakla yetinmesi, oryantalist düşüncenin çıkış noktası olan aydınlanmanın temel prensipleri ile çakışmaktadır. Sadece anlamak değil, kontrol etmek ve gerekirse değiştirmek ya da buna gücü yettiğine inanmak olarak özetlenebilecek ilerleme prensibi oryantalist yaklaşımdan ayrı düşünülemez Öte yandan, Batı'nın yakın zamanda Doğu'ya yönelik izlediği stratejilerle örtüşen bu anlayışı yine Batı stratejilerinin bazı eksik ve çıkmazlarından hareket ederek eleştiren farklı görüşlere de kaynaklık ettiğinin altını çizmek gerekmektedir. Neo-oryantalizm bunlardan belki de en göze çarpanıdır. Arap-İsrail karşıtlığı ile ilgili olarak ABD'de yakın dönemde ortaya çıkan akademik kutuplaşma ekseninde filizlenen, 11 Eylül olaylarından sonra gittikçe daha fazla taraftar toplayan, yeni fakat henüz oryantalist düşünceye rakip olamayacak derecede sığ bir literatür bu düşünce etrafında oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, bu literatüre kısa bir bakış atmadan bu bölümün tamamlanamayacağı düşünülmektedir.

1.3 NEO-ORYANTALİZM

Demokrasi, 11 Eylül 2001 miladı ile birlikte bambaşka bir pencereden değerlendirilmeye başlanmıştır. Liberal demokrasilerde siyasal olanın sınırlarını tehdit eden yeni bir mücadele biçimi geliştirilmiştir. Terörist eylemlere karşı güvenlik başlığı altında özgürlük politikaları zorlamayı, kontrol etmeyi, sınırlamayı, disiplini, boyun eğdirmeyi ve hatta dışarıda bırakmayı beraberinde getirmiştir. Öte yandan, neo-oryantalist literatürün ABD'de bir cinnet haline gelen güvenlikleştirme (securitization) akımı ile paralel gittiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Güvenlikleştirme süreci tehdit kapsamı içine alınabilecek olguların sayısında bir

patlamayı ifade ettiği kadar, tüm meseleleri yine dar güvenlik perspektifi içinde analiz etmeyi emreden bir anlayışı da tarif etmektedir.⁵⁹

Neo-oryantalizm bir yandan da tezlerini kendinden önce gelen oryantalist görüşün üzerine inşa etmektedir. Bununla birlikte, karşılaştırma yapıldığında neo-oryantalizm daha sinik, saldırgan ve kontrolün asla tam olarak elde tutulamayacağı bir Doğu portresi çizmektedir. Böylelikle, oryantalizmdeki gibi Doğu'nun Batı'ya göre sorunları ve arızaları belirli stratejilerle -demokratikleştirme başta olmak üzere- giderilebilecek meseleler olmaktan çıkarılmakta, tam tersine Doğu'yu hep Doğu olarak bırakacak ya da bırakmaya zorlayacak derin yapısal gerçeklikler olarak almaktadır. Batı'nın yaşadığı aydınlanma sürecinden etkilenmeyen toplumların tarih boyunca yoksulluk içinde kaldığını ve kurtuluşu şiddette bulduklarını savunan bu görüşe göre, insanın doğasında bulunan fiziksel saldırı güdüsü sadece ekonomik, eğitimsel ve kültürel standarda ulaşılması sonucunda yatıştırıcı bir özellik kazanmaktadır.⁶⁰ Peki sosyo-ekonomik bu süreci tamamlayamamış toplumları barbar olarak adlandırmak demokratikleştirme adına yeni bir tez mi olmalıdır?

11 Eylül sonrası dünya siyasetinin adaletli ve demokratik bir dünya düzeni temelinde yeniden şekillenmesi, küreselleşme denemelerinin üretim ve oryantalizm ekseninde eleştirel bir çözümlemesiyle olasılık kazanabilir. Bu açılım “minimal devlet + serbest piyasa + girişimci birey = modernleşme/kalkınma/demokratikleşme” denklemi temelinde, mutlak doğrunun bu olduğu şeklindeki hegemonik bir söylemle yükselen sava karşı oluşturulmuştur. Kimlik temelli milliyetçi savaşlar ve etnik/dinsel kıyımlar, zengin ile fakir arasındaki dağılım adaletsizliği artmış ve farklı olanı tanımak yerine yok etme ve yok sayma temelinde ötekileştirilmiştir. Buna ek olarak terörizme karşı küresel mücadele adına dünya siyasetine bakış, bizden olanlar/bize benzeyenler ile düşman ötekiler platformunda bir medeniyetler çatışması haline getirilmektedir. Batı medeniyeti uzlaşmacı, geliştiren, kalkınmacı ve

⁵⁹ Ian Luctick, “Are We Trapped in the War on Terror?”, **Middle East Policy Council Symposium**, 2006. erişim; http://www.mepc.org/forums_chcs/46.asp (28.02.2009)

⁶⁰ Dag Tuastad, “Neo-Orientalism and the New Barbarism Thesis: Aspects of Symbolic Violence in the Middle East Conflicts”, **Third World Quarterly**, Cilt: 24, No:4, 2003, s.593

demokratik görülürken, İslam çatışmacı, geleneksel, gerileştirici ve otoriter olarak tanımlanmaktadır.⁶¹

Üstelik bir teröristin küresel egemenliğe yönelik yaptığı bir eylem tüm Müslümanlara mal edilirken, geliştirilen bu yeni barbarlık tezi; neo-oryantalizm; Müslümanların şiddete yönelik eğilimlerinin ispatı olarak gösterilmektedir. Nitekim, neo-oryantalizm görüşünün şiddetli savunucularından Daniel Pipes'in "Müslüman ülkeler, teröristlerin en çok yaşadığı ve demokrasilerin en az olduğu ülkelerdir"⁶² şeklindeki savı söz konusu oluşumun omurgasını oluşturmaktadır. Oryantalist karaktere benzemeyen ve geleneksel oryantalizmin karşısında duran bu yeni oluşum, İslam felsefesi çalışmalarını esas almakla birlikte, felsefenin rolünü önemsiz göstererek uzaklaştırmayı amaçlamaktadır.⁶³

Oysa, doktrin tarafından oryantalizme ilişkin doğru kabul edilen görüş, demokratikleşmeye direnen Ortadoğu toplumlarının kendine özgü kültürel karakterlerinin bulunduğu bir dizi toplumun birbiriyle bağdaşmayan iki inanç sistemi Ortadoğu'da çarpışmaktadır: Bir tarafta anarşiye dayalı parçalanmış akrabalık ilişkileri, diğer tarafta İslam'ın boyun eğdiği evrensellik. Ulus devletlerin meşru politikaları, Tanrıya ilişkin sadakatten bağımsız olmalıdır. İdeolojik olarak kendini akrabalık ile bağlı olduğu topluluğa adayın tikelci anlayış söz konusu politikaların altını oymaktadır.⁶⁴

11 Eylül'den önce tamamlanan, Bernard Lewis'in "Yanlış Giden Nedir? Ortadoğu'da İslam ve Modernlik arasındaki Çatışma" adlı eserinde vurguladığı temel nokta, Müslümanların Batı'ya karşı yeniden ayaklanacağı görüşü olmuştur. Lewis'e göre, Hıristiyan uygarlığı son üç yüzyıldır modernliği yaratmaktadır, şekillendirmektedir. Müslümanlar, Hıristiyan uygarlıktan gelen yeniliği ilk etapta reddetmiş, sonra Batı karşısında ayakta kalabilmeye ilişkin tek yolun bu hareket olduğu imrenerek fark etmiştir. Ayrıca Lewis, yıllardır devam eden benzemeye

⁶¹ Fuat Keyman, "Türkiye, Dış Politika ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması", **ASAM Yayınları: Avrasya Dosyası**, 2006, s.11-12

⁶² Tuastad, s.594

⁶³ Muhammed Ali Khalidi, "Orientalism, Neo-Orientalism and Oriental Orientalism in the Interpretation of Islamic Philosophy," **Conference to Homage to Edward Said**, Université Paris 2004 ve University of Regina, 2006, s.7-9

⁶⁴ Tuastad, s.595

çalışma çabası neticesinde yakın zamanda Doğu'nun yüzünü Batı'ya döneceğini ima etmiştir.⁶⁵

Bu bilgiler ışığında, neo-oryantalist düşüncenin özellikle ABD'nin önderliğini yaptığı Doğu'nun Batı'ya benzetilmesi projesinin ya da Doğu'nun Batı'ya benzemek istediği yönündeki iyimser beklentinin önemli bir anti tezi olarak ortaya çıktığının altını çizmek gerekmektedir. Özellikle Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) gibi stratejilerin karşılaşmış olduğu zorluklar karşısında medeniyetleştirme projelerine sert eleştiriler getiren neo-oryantalizm Doğu'nun olduğu gibi kabul edilmesinin ve dış politikanın bu gerçeklik ışığında çizilmesinin Batı'nın özellikle güvenlik ihtiyaçları açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir. Özellikle Pipes bayraktarlığında, Doğu'nun demokratikleştirilmesinin Doğu'daki otoriter rejimler tarafından baskı altında tutulan, hem kendileri için hem de Batı ve Batı'nın bölgedeki çıkarları açısından zararlı gruplaşmaların meşrulaştırılmasına ortam hazırladığını iddia etmektedir. Diğer deyişle, Doğu'daki otoriter rejimlerin erklerini kısıtlayan dinamik sivil toplum hareketlerinin, demokratik temsilin artırılmasının ve çoğulculuğun, Batı karşıtı hareketlere iktidar yolunu açmaktan başka bir şeye yaramayacağına sürekli bir vurgu yapılmaktadır. Doğu'da Batı'nın anladığı anlamda kadın erkek eşitliği, azınlık hakları gibi demokrasinin temel taşları olan özgürlüklerin aslında Batı'nın amaçladığı dönüştürme projelerinin önüne taş koyabileceği, bu bakımdan tam tersine Batı ile yakın müttefik ilişkisi içinde bulunmaya devam ettiği müddetçe söz konusu otoriter rejimlerin desteklenmesi gerektiği gibi sonuçları beraberinde getiren değişik bir literatür yavaşça meydana gelmektedir.

Neo-oryantalist görüşün ırkçılığa ve medeniyet düşmanlığına varan aşırı düşünceleri bir yana bırakılacak olursa, bu yeni görüşün bölgede demokratikleşme, serbest ticaret, sivil toplum, çoğulculuk, bölgesel bütünleşme, küresel topluluğun yönetilmesi, idealize edilen normlara ve değerlere bağlılık ve katılım olarak özetlenebilecek amaçlara dayanarak sürdürdüğü stratejilerin tümünden gözden geçirilmesini hatta daha ötesinde terk edilmesini istediği söylenebilir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ve ABD'nin önderlik ettiği Batı'nın bölgedeki bağlantılarının, üçüncü

⁶⁵ Cemil Aydın, "The Politics of Conceptualizing Islam and the West", **Ethics and International Affairs**, Cilt:18, No:3, 2004, s.89-90

bölümde detaylıca anlatılan Barcelona süreci ile başlayıp Komşuluk Politikası ile süren, bir yandan da ABD kaynaklı BOP'a eklenen geniş bir strateji bağlamında tanımlamak belki de artık mümkün değildir. Bununla birlikte, bu çalışma Doğu'nun demokratikleştirilmesi meselesine tamamen neo-oryantalist görüşün kuşkulu eleştirileri çerçevesinde bakmayı amaçlamamaktadır. Tam tersine, Doğu'nun dönüştürülmesi hususuna daha iyimser bakan diğer görüşleri kullanma eğilimindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ, ORTADOĞU VE DEMOKRATİKLEŞME

Demokrasi toplumların çoğu için hala ulaşılmaması gereken bir ideal, gerçekleştirilmesi gereken bir devrimdir. Demokrasinin beşiği olarak Avrupa'nın bu ideale ulaşma hedefi her zaman diğer toplumlardan daha güçlü olmuştur. Ancak iki büyük dünya savaşına sahne olan bu yorgun coğrafyanın kendini toparlama sürecinde ortaya çıkan yeni dünya güçlerinin bu ideale bakış açıları farklılık göstermiştir. Nitekim, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ABD'nin ve Rusya'nın yönü Ortadoğu'ya döndüğünde bölgede egemenlik kurma düşüncesi demokrasi ile bağdaşmayan uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, tarih boyunca Batı'nın müdahalelerine maruz kalmış olan Doğu da kendi içinde otoriter rejimleri barındırmaktadır. Bu sürece son yıllarda Batı tarafından Ortadoğu'nun İslam kimliğiyle bağdaştırılan terörizm korkusu da eklenince, Avrupa ve bölgeyi güvenliği için tehdit olarak algılayan ABD bölgenin modernleştirilmesi misyonunu üstlenmişlerdir.

Soğuk Savaş yılları boyunca ABD'nin küçük ortağı olarak Avrupa Topluluğu önemli bir ekonomik ve askeri destek sağlayarak, nüfuzlu bölgesel bir güç haline almıştır. Avrupa Birliği uluslararası bir bütünleşme hareketine dönüşürken diğer bölgesel oluşumlara nazaran hatırı sayılır bir başarı ve gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte, 1970'lerde François Duchéne'in ifadelendirdiği üzere "sivil güç"⁶⁶ olarak AB'nin Soğuk Savaş izleyen yeni dünya düzeni perspektifinde, uluslararası sistemde edinmiş olduğu konumunun dikkatli bir biçimde irdelenmesi gerekmektedir.⁶⁷ Zira, aynı ideallere ve benzer siyasi kültürlere sahip bütünleşmiş bir Batı, ortak tehdit olarak algıladığı Sovyetler Birliği'ne karşı NATO çatısı altında bir güvenlik topluluğu oluşturmuştur. Ancak 1990'larda Atlantik'in iki yakasını birbirine bağlayan bu ortak değerler farklı yöntemlerle uygulanır hale gelince Batılı ortaklar birbirinden giderek uzaklaşmaya başlamıştır. Transatlantik çatlağı, 11 Eylül

⁶⁶ Bkz. François Duchéne, "Die Rolle Europas im Weltsystem: Von der Regionalen zur Planetarischen Interdependenz", in Max Kohnstamm and Wolfgang Hager (ed.), **Zivilmacht Europe: Supermacht oder Partner**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973.

⁶⁷ Hanns Maull, "Europe and the New Balance of Global Order", **International Affairs**, Cilt:81, No:4, 2005, s.776

2001'den sonra ise iyice belirginleşmiştir. Her ne kadar terör şiddetle kınansa da, ABD'nin mücadele yöntemleri ve genel olarak kuvvet kullanma anlayışı AB tarafından kabul görmemiştir.⁶⁸

Oysa Ortadoğu'nun modernleştirilmesi hedefinin ardındaki gerçek sebepler nelerdir? Bu bölümünde, bu soruyu temel alarak Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'nun demokratikleştirilmesi sürecinde oynadığı role ve bu sürece ilişkin yöntemlerine, bölgenin kontrolü karşısında ABD ile yaşadığı ikilem perspektifinde bir değerlendirme yapılmıştır. Nitekim, doktrinde Birliğin küresel ya da bölgesel bir güç olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır ve modernleştirme yöntemi olarak geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikası'nın etkinliği bugün için açıklama beklenen en temel konudur.

2.1. ORTADOĞU'NUN MODERNLEŞTİRİLMESİ STRATEJİLERİNİN ARDINDAKİ SEBEPLER

Batı dünyası açısından 1980'lerden itibaren Ortadoğu politikalarına yönelik temel kaygılar, ekonomik ve siyasi liberalizasyona ilişkin eksiklikler, devam eden Arap-İsrail çatışmasının ürettiği bölgesel ve uluslararası tehditlerin kontrol altına alınamamasından kaynaklanmıştır. Diğer yandan, söz konusu bölgenin, uluslararası güç mücadeleleri açısından sahip olduğu stratejik değere dayanarak temel uluslararası bloklar arasında paylaşılmış olması herhangi bir yeniden düzenleme hareketini imkansız kılmıştır. Her uluslararası güç kendisi açısından hayati gördüğü rejimlerin ve idare ettiği stratejik kaynakların diğerinin eline geçmesini engellemek gibi basit bir amaç doğrultusunda politikasını sürdürmüştür. Bu bağlamda, bölgedeki monarşik ya da otoriter yönetimlerin varlığı küresel demokrasi gibi bir kavrama dayalı olarak eleştiri konusu hiç olmamıştır.

Buna karşılık, Arap ülkelerindeki demokratik dönüşüm ulaşılması gereken siyasi bir sorumluluk, bir hedeftir; Ortadoğu barış sürecinin bağlı olduğu kesin bir ön koşul değildir. Her ne kadar, Amerikalı ve İsraili eleştirmenler sadece demokratik

⁶⁸ Ali Karaosmanoğlu, "Transatlantik Çatlağı: Değişen Kimlikler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 23, 2003, s.181-185

devletlerin barışı sağlayabileceğini iddia ederek, Ortadoğu'daki yeniden barış çabalarını ölü doğmuş olarak yorumlasalar da, esasen bu iddia bir bahanedir ya da daha doğru deyişle tecrübeye dayanan bir hatadır. Geçmişe bakıldığında İsrail ile barış yapan Arap ülkeleri, başta Mısır olmak üzere, birer demokrasi modeli değildir. Çünkü İsrail-Mısır barış anlaşmalarının 25 yıldır istikrarlı bir şekilde devam ediyor oluşunda sürekli bir Batı gözetiminin varlığı bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, Mısır-İsrail arasındaki uzun süreli barış Mısır'ın ilk anlaşmadan bu yana geçirmiş olduğu pozitif yönlü bir demokratikleşme ile açıklanamaz, fakat kesinlikle Batı'nın siyasal ipoteğinin varlığıyla tam olarak anlaşılabilir.⁶⁹

Lakin, Batılı ortakların çıkarlarının çatışması en muhtemel olduğu bölge olarak Ortadoğu'nun modernleştirilmesi ardında ilk etapta güvenlik odaklı düşünce şekillenmektedir. Buna rağmen, Avrupa'nın dünya politikasına “yumuşak güç” (soft power)⁷⁰ olarak damga vurma istekliliği, bölgenin kontrolü ve siyasal üstünlüğü sağlamak için militarizmi araç olarak gören ABD'yle kimi zaman küresel bir rekabet ile karşı karşıya getirmekte, kimi zaman ise ortak bir paydada birleştirerek ikilem yaratmaktadır. Bu nedenledir ki, kimi akademisyenler biraz daha ileri giderek bundan sonraki medeniyetler çatışmasının yine bu coğrafyada ancak bu kez Avrupa ile ABD arasında yaşanacağına değinmektedir.

2.1.1. Güvenlik Boyutu

Birleşik Devletler yönetiminin, Afganistan Savaşı'ndan önceki G8 zirvesinde “Büyük Ortadoğu Girişimi” adı altında, sınırları oldukça genişletilmiş Ortadoğu bölgesinin geleceğine dair yeni düzenlemeleri ilanının ardından, ABD'nin niyetlerine dair kuşklar artmaya başladı. Halbuki, baştaki hava bunun kuzeyli zenginler arası ortaklığa dayalı bir inisiyatif olduğuna dair iyimser bir ruh taşıyordu. Bu bağlamda, Avrupa ilk etapta Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı içine alan, siyasi, hukuki, eğitim, ekonomi, sosyal ve güvenlik boyutlarında kapsamlı bir dönüşüm stratejisi olarak

⁶⁹ Völker Perthes, “America's “Greater Middle East” and Europe: Key Issues for Dialogue”, **Middle East Policy**, Cilt: XI, No:3, 2004, s.87.88

⁷⁰ bkz. Joseph S. Nye, **Soft Power: The Means to Succeed in World Politics**, New York: Public Affairs, 2004

lanse edilen bu projeye ılımlı yaklaşmış ve ilk adımı atan taraf olmuştur. Bununla birlikte, her ne kadar Bush yönetiminin ilk üç yılında birçok Avrupalı lider Washington'un Transatlantik ilişkilerin iyileşmesine yardımcı olacağını düşünmüşlerse de, Amerikan hükümetinin kitlesel silahların yaygınlaşmasını ve terörizmi hedef göstererek başlattığı Irak savaşı karşısında, “Büyük Ortadoğu Girişimine” karşı siyasal duruşlarını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Buna karşılık, dış müdahaleler vasıtasıyla rejim değişikliği uygulamalarının yapısal sorunları çözmede yeterli olmadığını Bush yönetimi aslında tarihsel arka plana bakarak da görebilirdi.⁷¹

Nitekim tarih, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeni içinde insani boyutun, ahlaki olmanın ve hukukun yara almasına neden olanlara, sivillerin suçsuz yere ölümlerine, bir ülkenin alt yapısal olarak yok edilme sürecine sessiz kalanlara, uluslararası ilişkilere sadece çıkar temelinde güç ilişkisi şeklinde bakanlara; yaptıklarının istikrar değil istikrarsızlık, barış değil savaş, adalet değil terör, özgürlük değil köktencilik, demokrasi değil totaliterlik yarattığını göstermiştir.⁷² Fuat Keyman'ın Ortadoğu'da uygulanan tüm bu ve benzeri politikaların sonuçlarına yaklaşımı, aslında güvenlik boyutunun nasıl suistimal edildiğini açıkça göstermektedir:

“(…) bugün öldürülen sivillerin, yok edilen yolların, köprülerin, havaalanlarının, şehirlerin ve üzerine düşen bombalardan kurulmaya çalışan insanların sembolize ettiği Lübnan, aynı zamanda nefretin, güvensizliğin, düşmanlığın, siyasi karşıtlıkların ve kutuplaşmanın hüküm sürdüğü bir Ortadoğu'yu da sembolize etmektedir. “Kendimi koruma hakkımı kullanıyorum” söylemi temelinde Lübnan'a atılan her bomba, her öldürülen sivil, bir taraftan Hizbullah örgütünün hem Lübnan'la eşanlımlı kullanılma olasılığını arttırmakta, hem de bu örgütün giderek Ortadoğu'da direnişi temsil eden ve bu anlamda toplumsal ve ideolojik desteği yaygınlaşan bir örgüt olmasını ortaya çıkarırken, diğer taraftan da İsrail'i çok daha güvensiz, çok daha saldırıya açık bir mekana dönüştürmektedir. (...) Bush'un yeni muhafazakar ideolojisi bölgede parçalanma, dinsel

⁷¹ Perthes, s.86

⁷² Keyman, “Türkiye, Dış Politika ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması”, s.13

köktencilik ve siyasal istikrarsızlığa neden olmakta ve gerçekleştirmeye çalıştığı “Yeni bir Ortadoğu yaratma projesi” başarısızlığa uğramaktadır.”⁷³

Güvenlik olgusuna ABD’nin yaklaşımına karşılık Avrupa Birliği karar vericileri, genişlemenin sonucu olarak istikrarlı komşulardan oluşan bir bölgeye sınırdas olmanın hayati önemi üzerinde durarak yaklaşmayı tercih etmişlerdir. AB bu amacını ve ilintili girişimlerini 2003 Aralığında yayınlamış olduğu Avrupa Güvenlik Stratejisi⁷⁴ (ESS) ile tüm dünyaya deklare etmiştir. Kimileri AB’nin bu strateji belgesini 1998’den beri devam eden özerk bir Avrupa Savunma Politikası oluşturması sürecinin doğal bir sonucu olarak yorumlamıştır. Bununla birlikte, bu alanda işbirliğini tam kotaramamış olan AB’nin böyle bir strateji belgesi hazırlaması için zamanın henüz erken olduğunu, bunun bir yıl önce Bush yönetimi tarafından deklare edilen ABD’nin Ulusal Güvenlik Stratejisi’ne⁷⁵ (NSS) bir cevap olduğunu savunanlar da olmuştur. İki belgeye bakıldığında oldukça açık bir farklılık, bir vizyon karşıtlığı dikkati çekmektedir.⁷⁶

Tüm bu gelişmeler ışığında söylenebilir ki, 11 Eylül sonrasında ABD’nin El Kaide’ye meydan okumasıyla Avrupa Birliği de acil durumlarda hızla eylem planı hazırlayabilme, Afganistan’da başlayan bu çatışmaya bakış açısı, uzun dönemde terör ile mücadele ve Irak’taki ikilemlerle ilgili olarak bir duruş belirlemek zorunda kalmıştır. Avrupa için terör yeni bir olgu değildir, ancak ABD ile bu konuda yürütülen ilişkilerde çok ciddi ve zor politik sorunlara yol açmaktadır. Zira, şimdiye kadar perdeler arkasında sessiz sedasız işler yapılması Bush yönetimini tatmin etmemektedir. Washington’ın kimi zaman İran, Irak ya da Kuzey Kore’nin terörün merkezi olduğu yönündeki sert çıkışlarına rağmen AB bu ülkelerle işbirliğine gitmeye çalışmaktadır. Örneğin, Kuzey Kore’yi içinde bulunduğu izolasyondan kurtarmaya, İran’ı ise terör karşıtı koalisyonun içine katarak Afganistan’da bir güç haline gelmesi için çabalamaktadır.⁷⁷

⁷³ A.g.e., s.14

⁷⁴ European Security Strategy, erişim: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/r00004.htm> (03.03.2009)

⁷⁵ bkz. National Security Strategy Report, http://en.wikipedia.org/wiki/National_Security_Strategy_of_the_United_States (03.03.2009)

⁷⁶ Christopher Hill, “Renationalizing or Regrouping? EU Foreign Policy since 11 September 2001”, *JCMS*, Cilt:42, No:1, 2004, s.150

⁷⁷ A.g.e., s.151

Son olarak, 11 Eylül süreci çok önemli gelişmeleri beraberinde getirip, AB ve üye ülkelerin konularına daha vakıf olmalarını sağlamış olsa da bu dönemden önce varolan önemli güvenlik konuları Birliğin gündemini işgal etmektedir. Örneğin, uyuşturucu, silah, yasal olmayan göçler ve terör daha da acil ve önemli bir hal almıştır. Ancak AB kendi iç politikasından varolan sorunları da çözmek durumundadır. Tüm bunlara rağmen Hint- Pakistan ilişkileri ile İsrail-Filistin çekişmesi çözüm bekleyen en önemli dış politika sorunlarıdır. Zira, El Kaide'nin Afganistan'dan Pakistan sınırını zorlaması Avrupa Birliği için güvenlik boyutunda başka önlemler almasını zaruri kılmaktadır.⁷⁸

2.1.2. AB - ABD İkileminde Ortadoğu'nun Kontrolü Konusu

Uluslararası amaçlarına güç politikası ile ulaşmaya çalışan, tek taraflı hareket ederek gerektiğinde uluslararası kuruluşları ve hukuku bir tarafa bırakan, Hobbes çizgisinde bir ABD ile; hedeflerine ulaşmak için kurallara, çok taraflılığa, uluslararası işbirliğine ve müzakereye ağırlık veren Kant çizgisindeki AB, Ortadoğu'ya ilişkin sorunlarda farklı cenaplarda yer almışlardır. Avrupalılar, Avrupa Birliği oluşumu ile tarihte bir ilke imza atarak, kuvvet kullanmaksızın değişik milletleri bütünleştirerek bir barış ve istikrar bölgesi yarattıkları görüşüne inanmaktadırlar. Avrupalıların dış politikalarına damgayı vuran söylemleri de bu yöndedir. Edindikleri tecrübeyi, kazandıkları başarıyı ve onun temelindeki değerler bütününe dünyanın çatışma halindeki diğer bölgelerine taşımayı bir misyon haline getirdiklerini deklare etmişlerdir.⁷⁹

Buna karşılık ABD, Avrupa'nın içinde bulunduğu konuma kendi desteği ve koruması sayesinde geldiği düşüncesindedir. Bununla birlikte bu güvenlik topluluğunun varlığını idame ettirmesi Washington'a göre hukuka ve işbirliğine sıkı sıkıya bağlı kalmaktan ziyade, demokratik ve liberal rejimlerin sayısal anlamda

⁷⁸ A.g.e. s.154

⁷⁹ Karaosmanoğlu, "Transatlantik Çatlağı: Değişen Kimlikler", s.186; ayrıca bkz. Robert Kagan, "Power and Weakness", **Policy Review**, 2002. erişim; <http://www.hoover.org/publications/policyreview/5425676.html>, (03.03.2009)

çoğaltılmasına bağlıdır. Ancak bu yaklaşım dışarıdan bakıldığında güç politikasından vazgeçmek niyetinde gözükmemektedir. Tam tersine, akademik dünyada da demokratikleştirme politikalarının klasik güç politikalarının bir parçası olduğu hususunda oldukça yüksek sesli bir tartışma, tam olarak bu alanda sürmektedir.⁸⁰

Avrupa Birliği'nin ABD'den bağımsız müstakil bir taraf olarak mı Ortadoğu'ya ilişkin politikaları sürdürmesi gerektiği, yoksa ancak ABD ile birlikte hareket ettiği takdirde mi başarılı olabileceği konusunda akademisyenlerin karşıt kamplara bölündüğü görülmektedir. Hiç kuşkusuz ABD'li teorisyenler ve özellikle neo-realistler Soğuk Savaş yılları boyunca sürdürülen ortaklığın, Sovyetler tehdidi ortadan kalktıktan sonra sona erdirilmesini ikiyüzlülük olarak görmeye başlamışlardır. Bu görüşe göre, uzun yıllar boyunca ABD'den sağladığı askeri destekle güçlenen Avrupa'nın, ABD'nin kimine göre "küçük" fakat kesinlikle "ortağı" olarak yoluna devam etmesinin her iki tarafın amaçladığı hedeflere varması açısından tek mantıklı yol olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, özellikle Avrupa eğilimli akademik görüş Soğuk Savaş sonrası ortaya yavaşça çıktığı görülen tek kutuplu dünya düzeninin yaratabileceği uluslararası sorunlar ışığında AB'nin ABD ve diğer yükselen güçlere alternatif bir güç olması gerektiğini savunmaya devam etmiş, bunun yollarını da detaylı bir biçimde tartışmaya açmıştır.⁸¹

Teorik tartışmanın galibi belli değildir; fakat görüldüğü kadarıyla 1990'lar ile başlayan bu değişim, Avrupa'yı küçük ortaktan ziyade "sivil güç" olarak uluslararası arenada kilit bir noktaya ulaştırmıştır. Avrupa bu pozisyonu kıta üzerindeki uluslara yönelerek ve liberal ekonomi, bölgesel istikrar ve refah, bireysel özgürlükler üzerine inşa ettiği yeni bir uygarlık modelini sürdürebilenlere üyelik perspektifi yaratarak başarmıştır. Ancak beklentileri sadece Avrupa kıtası ile sınırlı olmayan AB'nin özellikle kıta Avrupası'nda başardıklarının büyük mali kaynaklar ya da geniş askeri harcamalara dayanmış olduğunu söylemek mümkün değildir.⁸²

⁸⁰ A.g.e., s.187

⁸¹ Maull, s.778

⁸² A.g.e., s.779

Daha önce güvenlik boyutunda değinildiği gibi, 11 Eylül sendromunun net bir biçimde hissedildiği ABD strateji belgesinde -kısaca Bush Doktrini olarak da bilinmektedir- Washington yönetimi tehdit hissettiği taraflara karşı niteliğini kendinin belirleyeceği önceden müdahil olma hakkını savunmaktadır. Böylelikle, ABD ana karasına ya da dünyanın dört bir tarafına yayılmış ABD çıkarlarına yönelik tehdit oluşturan taraflara karşı başta gelişmiş silahlar yoluyla, güç kullanımı olmak üzere diğer zorlamaları kullanacağını altını çizmektedir. ABD'nin "önleyici vuruş" (preemptive action) adını verdiği bu stratejisinin, başta AB olmak üzere ABD müttefiklerini endişeye sevk etmiş olduğunun altı çizilmelidir. Bush hükümetinin El Kaide gibi unsurlara destek vermek ve kitle imha silahlarını gizlice geliştirmeye devam etmekle suçladığı Irak'taki Saddam rejimine askeri müdahale sinyalleri verdiği bir dönemde öngördüğü stratejisi Ortadoğu'daki sorunların diplomasi yoluyla çözülmesinden yana görünen büyük Avrupalı ortaklarla arasını çok geçmeden açmıştır.⁸³

Bu ayrılık diplomatik ve akademik platformlarda çok geçmeden kendini göstermiştir. Kagan Avrupalılar'ı Venüs'lü, ABD'lileri ise Mars'lı olarak resmeden makalesini bu sıralarda yazmıştır. Irak savaşının patlamasından sonraki süreçte ABD yönetimindeki "Şahinler" olarak bilinen tutucuların (neo-conservative), bu sefer yaşlı ve genç Avrupa ayrımı ile Avrupalı müttefikleri Almanya ve Fransa'nın başı çektiği AB'nin merkez ülkelerini hedefleri arasına almışlardır. Tabii ki bu süreç içinde Doğu'ya doğru genişlemenin taraftarı olan bu devletler eski Sovyet uydusu yeni üyelerin, Rusya korkusunu AB çıkarlarının ve dayanışmacılığının önüne koyduklarını fark edeceklerdir. Denebilir ki, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin Akdeniz Birliği önermesi ile tekrar su yüzüne çıkan Birlik içindeki gruplaşmanın da ilk sinyalleri bu dönemde alınmıştır.⁸⁴

Buna karşılık, AB'nin Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde uluslararası terörizmin önemli bir tehdit teşkil ettiği görüşü ABD ile paylaşılmaktadır. Fakat, ABD'ninkinden farklı olarak Birliğin daha çok herhangi bir devletin tehdit

⁸³ Hill, s.154

⁸⁴ Perthes, s.84-85

oluşturabilme potansiyeline kriter teşkil eden kalemleri sıralamakta, ABD yönetimlerinin Reagan'dan bu yana nitelendirmeyi pek sevdiği “şer eksenine” ise hiç değinmemektedir. AB'nin belgesinde tehdit oluşturabilecek potansiyeli olan tarafların doğru yola iletilmesi hususunda çok daha büyük bir iyimserlik hakimdir. Bu yüzden, belgede ABD'nin önleyici vuruşunun (preemptive action) yerini “önleyici müdahale” (preventive action) almıştır.⁸⁵

Bu kavram farklılığı AB'nin söz konusu tehditleri, diplomatik angajman, ekonomik yardım, koşulluluk, karşılıklı bağımlılık, bölgesel örgütlenme, bürokratik ve kurumsal destek aracılığıyla önleme istekliliğini ifadelendirmektedir. AB'nin, tehditlerin güç kullanımı olmaksızın giderilmesine yönelik bu anlayışı aslında ABD'li uluslararası ilişkiler teorisyeni Joseph Nye'nin “yumuşak güç” tanımına birebir uymaktadır. Bu andan itibaren AB'nin stratejisi yumuşak güç hususundaki akademik tartışmalara da yeni bir renk katmıştır. Söz konusu kavramla ilgili argümanlardan bir tanesi oldukça ilgi çekicidir ve AB'nin bir idealist aktör olup olmadığı konusunda farklı bir bakışı da gündeme getirmektedir.

Ancak unutulmamalıdır ki, bu idealist aktörün söz konusu bölgeye ilişkin politikaları ABD'den bağımsız ve ABD'ye karşı yürütülemez. Bölgenin stratejik önemi buraya olan ABD ilgisini eksik etmeyeceğinden, Birlik ABD ile bir ortaklık sürecini beraber götürmek zorundadır. Bunun ardındaki önemli nedenlerden birinin genişleyen AB'nin İngiltere, Hollanda, Danimarka ve İrlanda gibi ABD'ye sadık müttefikleri konumundaki üyelerinin arasına, Rusya'dan tehdit hissettiğinden ABD'ye yakın kalmaya azami özen gösteren diğer üyelerin de katılmış olmasıdır. Zira, ABD'nin Soğuk Savaşın ölü toprağını üzerinden silkelemesinin ardından Transatlantik ajandanın en üst sıralarında Ortadoğu'daki reform yer almıştır.⁸⁶

Tam da bu noktada, terörizm nedeniyle başlayan AB-ABD birlikteliğinin yapay bir tarihsel olay olduğunu iddia eden akademik görüşten de bahsetmek yerinde olacaktır. Antonio Negri ve Michale Hardt tarafından yazılan “İmparatorluk” adlı çalışma küreselleşme ve ABD üzerine önemli bir tartışma başlatmıştır. Bu konuda

⁸⁵ Hill, s.156

⁸⁶ Perthes, s.85

cevap aranan soru şu olmuştur: ABD diğer ülkelerle işbirliği yapıyor görüntüsü altında aslında tüm dünyayı yöneten emperyal bir savaş gücü müdür? James Kurth'a göre ABD'nin dünya üzerindeki egemenliği dört boyutludur: (a) ABD'nin dünya üzerinde süper güç olması; (b) askeri alanda ve ilişkilerde devrim yaratabilecek yüksek teknolojiye dayanan bir güç ve liderlik konumuna sahip olması; (c) küresel ekonomi içinde en büyük, en gelişmiş ve en geniş ekonomiye sahip olup, bu temelde küreselleşmeyi desteklemesi; ve (d) kendi popüler kültürünü ve bilgi ekonomisini, evrensel bir kod olarak dünya ölçeğinde yayma ve derinleştirme yeteneğine sahip tek güç olması.⁸⁷

Bu tanımlama ışığında ise doktrinde iki görüş oluşmuştur. Birinci bakış açısına göre, Amerika üstün bir güç olarak hareket edip, diğer devletlerin üzerinde güç uygulamaktadır. Bu durumda ABD bir imparatorluktur ve yirmi birinci yüzyılın emperyal gücü olarak kabul edilmelidir. İkinci görüş ise, dominant güç olarak ABD'nin diğer devletlerle işbirliğine gittiğini, kanunları yaratarak birlikte uyguladıklarını ve bir imparatorluk olmadığını savunmaktadır. Bu noktada, tarihsel süreçte örneği görülmemiş yeni bir düzen yaratıldığı ifade edilmektedir. Birçokları tarafından reddedilen bu görüşün aslında tarihte bir örneğinin bulunduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı Sonrası'nda ABD, Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasına da bu şekilde yardımcı olmuştur.⁸⁸

Bu yapılandırma sayesinde yeniden ayaklarının üzerine kalkan ve bugün dev bir bütünleşme hareketi haline gelen Avrupa Birliği üye devletleri arasında ise, ABD'nin Ortadoğu'ya müdahalesinde gösterilen farklı tutumlar nedeniyle “yeni bir gruplaşma mı yaşanıyor?” sorusu gündeme gelmiştir. Çünkü üyeler Irak ve İsrail-Filistin sorunlarında küresel düzende ortak bir çizgiye gelmekten çekinirken, 11 Eylül sonrası alınan terör karşıtı önlemlerde ortak çizgide birleşmişlerdir. Birliğin kuruluşunda varolan ulusal prensiplerine geri dönüş yaşanmaktadır. Birçok üye devletin varolan diplomatik bakış açılarını değiştirmek gibi bir niyeti bulunmamaktadır. Fakat aynı zamanda hiçbirinin Ortak Dış Güvenlik Politikası'ndan

⁸⁷ Keyman, “Türkiye, Dış Politika ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması”, s.8

⁸⁸ John Peterson, “America as a European Power: The End of Empire by Integration?”, **International Affairs**, Cilt:80, No:4, 2004, s.618

vazgeçmek gibi bir düşünceleri de bulunmamaktadır. Örneğin, Fransa ve İngiltere nükleer silahları uzun yıllar AB çıkarları kisvesi altında stoklamıştır. Ancak 11 Eylül sürecinden sonra üye ülkeler arasındaki politikalar üzerine farklılıklar daha da keskinleşmiştir ve daha görünür hale gelmiştir.⁸⁹

Ancak bugün için unutulmaması gereken, Arap dünyasında demokratik bir dönüşümün demokratik yollarla kovalanması gereken bir hedef olduğudur. Avrupa, ABD'ye 2001 Eylül'ünden önce de sadece uluslararası terörizmle değil fakat demokratikleştirme ile ilgili politikalarını hızlandırması gerektiğini çeşitli platformlarda ifade etmiştir. Nitekim bu süreçten çok önce, demokrasinin inşası ve sivil topluma destek, hukukun üstünlüğü ve insan hakları çerçevesinde ele alınan Barcelona Bildirisi'nde söz konusu politikalar Birlik tarafından dile getirilmiştir. Bildirinin güvenlik ile ilgili bölümde ise, çözülmemiş bölgesel çatışmalar için ülkelerin değerlerine saygı gösterilmesi ve toplumların kucaklanması gerekliliği yol haritası olarak gösterilmiştir.⁹⁰

2.2. BÖLGESEL BİR GÜÇ OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

Avrupa Topluluğu uluslararası ilişkilerin modernleştirilmesi konusunda 1970'lerden beri ağırlığını iki yönde koymaktadır. Bunlardan birincisi, kendisi ve diğer devletler arasında, ikincisi diğer devletlerin kendi aralarındaki politik etkileşimin artırılmasıdır. Devletlerle kurulan bu etkileşimin temelinde demokrasi politikaları yatmaktadır. Bunun tabii bir tarihsel arka planı da bulunmaktadır. Doğu ve Batı blokları arasında başlayan diyalogun demokratikleşme ve insan hakları, ekonomik ilişkiler ve silahsızlanma ayakları olan bir kıtasal konferans sistemine, yani Helsinki düzenine yol vermesi bir başlangıç noktasıdır. Silahsızlanma ayağıyla başlayan Doğu-Batı angajmanı daha sonra Doğu'nun askeri anlamda Batı'dan geri kalmasının ardından, önce ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, daha sonra demokratikleşme ve insan hakları ayaklarının Batı'nın lehine bir koz haline gelecek biçimde ağırlık kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Batı güvenlik ve ekonomik zenginliğe dair arzını demokratikleşme ve insan hakları konusunda yapılacak yeniliklere

⁸⁹ Hill, s.160-161

⁹⁰ Perthes, s.86.87

bağlamıştır. Böylelikle, demokrasinin anahtar unsurları olan hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, demokratik seçimler, demokratik çoğulculuk, daha az müdahil devlet gibi konular siyasi ortaklığa ilişkin kanalların açılması aşamasında Doğu bloğu devletlerine getirilen şartlar olmuştur.

2.2.1. Avrupa Birliği Küresel Bir Güç mü? Yoksa Bölgesel Bir Güç mü?

Bugün Ortadoğu'nun içinde bulunduğu sürecin temel sebebi olan İsrail-Filistin sorunu bloklar arası çatışmanın çerçevesinde değerlendirildiğinden, barış sürecini başlatabilmek için bölgede özellikle Sovyetler Birliği'nin etkinliğini kaybetmesi beklenilmiştir. Öte yandan, 1970'lerdeki arka arkaya gelen petrol krizleri en azından iç tüketim açısından bir nebze kendine yetebilen ABD'den ziyade çok daha kötü bir biçimde Avrupalıları etkilemiştir. Bu bakımdan, 1980'lerle birlikte Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin ardından bölgede şiddetlenen olaylar penceresinde, Avrupalılar ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ABD'nin şahin politikalarının ardına kayıtsız bir biçimde takılıp gitme lüksü pek de kalmamıştır. Petrol açısından tamamıyla Ortadoğu'ya bağımlı AET'nin bu dönemde özellikle Filistin sorunu konusunda ABD'den daha farklı bir tutum izlemeye başlamasının bu bakımdan pek de şaşırtıcı bir yanı bulunmamaktadır.

Öte yandan, AB'nin 1990'ların ortasından itibaren bölgeye yönelik geliştirdiği vizyonun temelini yine bu yıllarda atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, daha 1980'lerde Arap dünyasının komşusu olarak Avrupa, Ortadoğu'nun siyasi bunalımların yarattığı ekonomik istikrarsızlıklardan ve tetiklediği göç sürecinden sürdürülebilir reformlarla kurtulabileceğine dair stratejileri gündeme getirmiştir. Hiç kuşkusuz bu olgunun artık etkisini daha fazla hissettirmeye başlayan, özellikle 1975'deki Helsinki sürecinden itibaren Batı'nın renklerine gittikçe bürünen küreselleşmeyle de yakından alakası bulunmaktadır.⁹¹

⁹¹ Gerd Nonneman, "Rentiers and Autocrats, Monarchs and Democrats, State and Society: the Middle East between Globalization, Human Agency and Europe", **International Affairs**, Cilt:77, No:1, 2001, s.141

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bölgenin liberalleşmesine yönelik sınırlı işaretlerle birlikte akademik disiplinde de farklı bir hava esmiştir. Batılı Ortadoğu uzmanları, faydacı bir ideolojik yaklaşımla bölgedeki bütünleşmenin ancak Arap-İsrail sorunun çözümlenmesinden sonra mümkün olabileceği görüşünü dile getirmişlerdir. Bu nedenle siyasal reformlara destek ve ekonomik bütünleşmenin sağlanması konularında Birlik, Avrupa Komisyon'una 1991'den itibaren bölgeye yönelik siyaseti yönlendirmesi hususunda geniş yetkiler tanımıştır.⁹²

Zira, AB'nin uluslararası arenada etkili olduğu alan diplomasisidir. Çok taraflı diplomasinin diğer ayağını ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal diyalogu içeren çok yönlülük politikası ile tamamlamaktadır. Böylece diplomatik temasın ötesinde finansal teşvik, bürokratik destek, askeri ve sivil organizasyonlar kapsamı içinde çatışmaların önlenmesi, çatışma yönetimi ve çatışma sonrası barışın tesisi, devletlerin egemenliklerine saygı temelinde kurumlarının yeniden yapılandırılması ve benzeri konularda AB güvenilir bir partner görüntüsü vermektedir. Ancak AB'nin tüm bu süreçlerden beklentisinin talep ve arz dengesinde kritik ayarlamalar yapmasını gerektireceği de anlaşılmıştır. Bir başka ifadeyle, AB'nin bir küresel aktör olabilmesi için kıta Avrupası'nın dışında da önemli politik inisiyatifler geliştirmesi gerekmektedir.⁹³

Featherstone ve Radaelli'ye göre, Avrupa Birliği "resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, siyasi paradigmaların, stillerin, iş yapış şekillerinin, ortak inanış ve normların kanunlaşması, kurumsallaşması, yayılması ve nüfuz etmesi" çalışmasıdır. Nitekim, tüm bu kurallar AB tarafından önceden belirlenmiş ve daha sonra yerel yapılara uygun hale getirilmiştir. Ancak tüm bu aşamalar kimi alanlarda başarıyla sonuçlandırılırken, kimi zaman karşı koymalarla yüz yüze gelinmiştir.⁹⁴

Mauil'a göre, Avrupa'nın bütünleşme başarısının ardındaki sırrı çözebilmenin yolu AB'nin yaptıklarından değil, AB'nin ne olduğunun kavranmasından

⁹² A.g.e., s.142

⁹³ Alun Jones, "Narrative-Based Production of State Spaces for International Region Building: Europeanization and the Mediterranean", *Annals of the Association of American Geographers*, Cilt: 96, No:2, 2006, s.415

⁹⁴ A.g.e., s.415-416

geçmektedir. Çünkü Avrupa Birliği bir çekim, bir cazibe merkezidir. Model olarak parlak bir biçimde ufukta durmaktadır. Böylelikle coğrafi mesafelerden bağımsız küresel bir etkiyi post-modern bir tarzda yaratabilmektedir. Öte yandan, Maull AB'nin yakın bölgesinde istediği yönde değişimleri tetikleyebilmek konusundaki performansını, etkilediği coğrafi alanı genişleterek sürdürmesi zorunluluğunun bulunduğuna da işaret etmektedir. Bu durum Avrupa Birliği'nin küresel bir güç olmadan önce, Balkanlar, Güney Akdeniz ve Yakın Doğu gibi yakın çevresindeki sorunlarla boğuşan bir bölgesel güç statüsüne demir atmasına sebep olabilir.⁹⁵

Buna karşın, AB'nin kıta Avrupası'ndaki başarısının ardında birincil derecede genişleme vaadinin olduğu da inkar edilememektedir. Fakat AB'nin genişlemesinin de coğrafi ve kültürel sınırlarının olduğu özellikle Türkiye ile olan ilişkilerine bakıldığında rahat bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu bakımdan AB'nin kıta Avrupası'nın dışında kendisini güvende hissedebileceği bir dostlar zinciri yaratmasının genişleme vaatlerine dayandırılmayacağı da çok açıktır. Söylenebilir ki, AB'nin 1990'ların ortalarında geliştirdiği Barselona süreci inisiyatifi ve devamındaki Komşuluk Politikası, söz konusu beklenti, ihtiyaç ve coğrafi, siyasal ve kültürel gerçekler arasındaki denge üzerine kurulmuştur. Böylelikle, AB'nin küresel politikasında genişleme perspektifinin dışında ama onun kadar etkili olması beklenen yeni inisiyatiflerden ilki tehdit hissettiği yakın coğrafyaya yönelmiştir. Bu politika AB'nin etrafında, AB'nin rehberlik ettiği, AB benzeri bölgesel örgütlenmelerin gelişmesinin önünü açmaktır. ABD gibi askeri ve zorlayıcı diplomasiye sahip olmayan AB'nin izleyebileceği en rasyonel yolun bu olduğuna kuşku yoktur.⁹⁶

Böylelikle AB aslında yakın çevresinde kalan ulusları, modern zamanlarda Avrupa kıtasını yönetmeye başlayan ve ilk önce Avrupalılar tarafından içselleştirilen bazı değer ve normlar doğrultusunda uluslararası münasebetler zemininde modernleştirmeyi amaçlamaktadır. Maull'da tam bu noktada, AB'nin tüm ulusların bir küresel toplum gibi hareket ettikleri, benzer değerleri ve normları paylaştıkları idealize bir yoğun uluslararası düzen içinde hatırı sayılır bir güç olarak sivrileceğini söylemektedir. Esasen, AB kendi yakın çevresinde, Hobbes taraftarı bir güç

⁹⁵ Maull, s.782-783

⁹⁶ A.g.e., s.784

dengeğine dayanarak, belirsizlik ve güvensizlik üzerine kurulu seyrek uluslararası ilişkileri dönüşüme uğratmak istemektedir.⁹⁷

Tüm bunlara ek olarak, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu politikalarında daha önce açıklanan modernleştirme ve güvenlik boyutlarının yanı sıra, bölgenin enerji kaynaklarına yönelik zaruri bir ilgisi de bulunmaktadır. Çünkü varolan tüm gereksinimler ve 1970'lerdeki petrol ambargosu göstermiştir ki, Avrupa için Ortadoğu'nun varlığı kaçınılmaz derecede önem arz etmektedir. Yaşanan tecrübelerle son yıllardaki Irak Savaşı, İran'a karşı yaratılan nükleer güç sorunları, Çin ve Hindistan'ın aşırı enerji tüketimi eklenince bölgedeki rekabete bir de enerji ve ticaret boyutu eklenmiştir.⁹⁸ "Elde edilebilir ve güvenilir enerji kaynaklarını uygun fiyatlarla temin edebiliyor olmak"⁹⁹ stratejisi üzerine oturtulan bu görüşle, enerji güvenliğinin jeopolitik nedenlerle tehlikeye girmemesi için, dağıtılması aşamasında politik ve finansal aracılık yapılmalıdır. Belirlenen uygun ücret politikası ile tek bir ülkeye ya da bölgeye olan bağımlılığın azaltılması hedeflenmektedir.¹⁰⁰ Dünya enerji kaynağının çok büyük bir miktarına sahip Ortadoğu'nun bu noktadaki önemi vesilesiyle AB son yıllarda OPEC ülkeleriyle girişilen siyasi diyalogun geri getirilmesini de amaçlamaktadır.¹⁰¹

Daha önce, AB'nin önleyici müdahale yaklaşımı hakkında ilk elden ABD'li tutucuların (neo-conservative) Hobbes taraftarı dünya görüşleri (Marşlılar) ile Avrupalı ahlaki-idealist görüş (Venüslüler) arasındaki farka ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Bununla birlikte, AB'nin silahlardan önce diplomasi, ekonomik ilişkiler, kültürel bağlantılar, bölgeselleşme ve küresel ekonomiye dahil etme gibi stratejilere öncelik vermesinin ardında AB'nin müstakil bir biçimde silahlı yaptırımlara imkanının olmaması yatmaktadır. Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının başındaki Javier Solana strateji metninin hazırlanması sırasında ABD belgesindeki gibi önleyici vuruş kavramının belgeye konulmasını istemişse de diğer ortaklar buna

⁹⁷ A.g.e., s.785

⁹⁸ Gawdat Bahgat, "Europe's Energy Security: Challenges and Opportunities", **International Affairs**, Cilt:82, No:5, 2006, s.961

⁹⁹ **Euractiv**, European Energy Green Paper, erişim: <http://www.euractiv.com/en/energy/energy-green-paper-energy-policy-europe/article-154790> (03.03.2009)

¹⁰⁰ Bahgat, s.965-966

¹⁰¹ A.g.e., s. 973-974

şiddetle karşı çıkmışlardır. Öte yandan, önleyici müdahale kavramı da sanıldığı kadar Bush Doktrinindeki önleyici vuruş kavramından çok uzakta değildir.¹⁰²

Zaten önleme eylemi de geniş bir gözlemlene, yorumlama ve müdahil olma safhalarını içermektedir. Burada kimin gözlemleneceği, kimin tehdit oluşturduğu ve ne tür bir müdahale yapılması gerektiği konusundaki tüm inisiyatif AB'ye aittir. Yani, bu stratejinin varlığı dahi AB'nin ilgi duyduğu bölgelerde bir vesayet alma istekliliğini çok açık bir biçimde göstermektedir. Ayrıca müdahil olmanın biçimi her ne kadar yumuşak güç tanımlamasının içerdiği araçlardan oluşuyorsa da, AB'nin güvenlik stratejisinin ileride gerekli özerk yapıda askeri güce sahip olduğu takdirde silahlı müdahaleyi de içerebileceğinin altı çizilmelidir. AB stratejisi silahlı müdahalelerle ilgili olarak sadece BM'nin yetkisi altındaki zorlayıcı yaptırımları şu an için kastetmekle birlikte, bunun ileride ortak bir AB zorlama misyonuna kapıları kapadığını söylemek mümkün değildir. Bu görünümüyle, Avrupa Birliği küresel bir aktör olarak şimdilik yumuşak güç olmayı seçmiş görünmektedir.

2.2.2. Avrupa Birliği'nin Bölgesel Modernleştirme Yöntemleri

Avrupa devletlerarası angajmanların güvenlik, ekonomik ortaklık ve insan haklarına, özgürlüklere ve demokrasiye yönelik süreçlere öncelik etmesini arzulamıştır. Özellikle, Soğuk Savaşın ardından Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dan ayrılan devletlere Batı fonlarından yardımı ifade eden diplomatik tanınma konusunda getirmiş olduğu kriterlerden bu net bir biçimde anlaşılmaktadır. 1991 yılında eski Fransız Anayasa Mahkemesi Başkanı Robert Badinter'in başkanlığında oluşturulan ve bağımsızlığını ilan eden eski sosyalist devletlerin Batı'nın diplomatik tanınma şartlarına sahip olup olmadıklarını irdeleyen komite, AB'nin de en az ABD kadar bölgede söz sahibi olmasının önünü açmıştır. Badinter Komitesi söz konusu devletlerin demokratiklik derecelerini, insan haklarına ne kadar riayet ettiklerini, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları ne derece diyalog yoluyla çözdüklerini ve nihayetinde piyasa ekonomisine ne kadar vakıf olduklarını ve tatbik ettiklerini inceleyerek diplomatik tanınmaya ehil olup olmadıklarını takdir etmiştir. Bugün

¹⁰² Hill, s.158

geliştirilen Komşuluk Politikası çerçevesindeki AB stratejisinin 1990'ların başındaki bu politikanın başka bir bölge itibarıyla devamı olduğuna hiç kuşku yoktur.¹⁰³

Avrupa Komşuluk Politikası'nı 1990'ların başındaki Badinter diplomasisinden ayıran nokta ise, AB'nin daha küresel bir problem perspektifinde, yani az gelişmişlik-gelişmişlik asimetrisi meselesi dahilinde, daha görünür bir aktör olması istekliliğiyle de ilgilidir. Yani, AB Kuzey-Güney arasındaki gelişmişlik farkına da bir yandan tanrı koymakta ve tedavi önermektedir. Buna ek olarak, özellikle izlediği Komşuluk Politikası çerçevesindeki bölgesel bütünleştirme politikaları doğrultusunda Güney-Güney bütünleşmesine de önem vermektedir. Bu bağlamda, kırılğan ve başarısız devletlerin demokrasi ve iyi yönetişimin teşvik edilmesi yoluyla yeniden yapılandırılması konusunda ABD'den daha başarılı olan Avrupa Birliği modernleşirmeye ilişkin, askeri gücün ve kaynakların yürürlükten kaldırılması, tek elden kontrol edilen kurumsallaşmış yapı, karar alma sürecine katılım ve sosyal adaleti sağlama olgularının üzerinde şiddetle durmaktadır.¹⁰⁴

Bu bağlamda, AB'nin güvenlik stratejisinde komşularıyla ilgili politik beklentileri, birlikte ortak güvenliğin inşa edilmesi temelinde yükselerek şu ana stratejik unsurlar üzerinde durmaktadır:¹⁰⁵

- Doğuda bulunan ülkeler, iyi yönetilen ülkeler çemberi dahilinde AB'ye entegre olmaya teşvik edilmeleridir.
- Akdeniz sınırlarında ortaklık ilişkisi kurarak bu bölge dahilindeki ulusların modern uluslararası diplomatik ve ekonomik angajmanlara tam olarak katılmalarının yolu açılmalıdır. Bu vizyon, komşu ülkelerle özel ilişkilerin geliştirilmesini, Birliğin de dahi olduğu bir büyük ortak refah bölgesinin yaratılmasını, bir başka ifadeyle dost uluslardan oluşan bir istikrar ve güvenlik topluluğunun oluşturulması hedeflemektedir.

¹⁰³ Maull, s.785

¹⁰⁴ A.g.e., s.780

¹⁰⁵ Karen Smith, "The Outsiders: The European Neighbourhood Policy", **International Affairs**, Cilt:81, No:4, 2005, s.760

- AB ayrıca stratejisinin hedefleriyle örtüşür bir biçimde içerikli bir komşuluk politikası gütmeyi de amaçlarının arasında saymaktadır. Böylelikle, söz konusu uluslar ile özel ortaklık ilişkileri oluşturulacağına altı çizilmektedir. Bu durumda AB'nin kendi güvenliğine ilişkin stratejik belgesi ile komşuluk süreci arasında organik bağlantı oluşturulmaktadır.

Aslına bakıldığında, AB komşularına karşı yumuşak güç politikasının gerektirdiği her türlü angajman içinde olacağını taahhüt etmektedir. Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere özellikle savunma alanındaki entegrasyonun seviyesi ile Komşuluk Politikası'nda hali hazırda hizmet vermekte olan inisiyatiflerin içeriğinin değişip değişmeyeceğini bize ancak zaman gösterebilecektir. Çünkü, burada esas önemli nokta stratejik hedeflerin ve araçların yorum farklılıklarına açıklığı ile komşuluk politikası arasındaki ilişkidir.

Bunun yanı sıra, komşularla ilgili politikanın saç ayakları Avrupa Güvenlik Stratejisi oluşumundan çok önce belirlenmiştir. Bu sürecin başlangıcını 1995'te başlatılan Barselona'daki Avrupa-Akdeniz Ortaklığı olduğunun altı çizilmelidir. AB burada daha kalın çizgilerle çizdiği bir çerçeve içinde Akdeniz havzasındaki devletlere yönelik politikalarını idame ettirmeye çalışmıştır, ki bu Akdeniz Ortaklığının sonunu getiren ve yerine Komşuluk Politikasının tasarlanmasını gerektiren bazı karışıklıklar yaratmıştır. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz Barselona Süreci'nin belirlediği partnerlerin basitçe AB ve diğer tüm Akdeniz havzası ülkeleri olmasıdır. Bir başka ifadeyle, AB bu ülkelerle olan angajmanlarını tek olarak değil, fakat daha çok AB'nin standartlarının dayatıldığı bir platform üzerinde bütün bir blok olduklarını hesap ederek yürütmeye çalışmıştır. Komşuluk Politikası AB ve Akdeniz havzası ülkeleri bloğu anlayışını değiştirmişse de, bağlantıların niteliği aynı amaçlarda olduğu gibi Barselona'dan bu yana radikal bir biçimde değişmemiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ A.g.e., s.764

Böylelikle, sınırları çizilen Avrupa-Akdeniz ortaklığı 1995'te Barcelona'da deklare edilmiştir. Belirlenen amaçlar ve koşullar doğrultusunda AB ile ilişkilerini geliştirmek isteyen uluslarla, Euro-Med anlaşmaları vasıtasıyla çift taraflı ilişki biçiminde tasarlanan bu süreç, ortaklarla düzenli toplantılar vasıtasıyla devam ettirilmiştir. AB'nin karşı tarafı bir blok olarak algılayışının devamında AB'nin Komşuluk Politikası'nın da önemli bir elementi olan bölgeselleşme projeleri; özellikle Akdeniz serbest ticaret bölgesi; gündeme getirilmiştir. Akdeniz Ortaklığı'nın diğer bir boyutu, bu angajmanın tam üyeliğin ikamesi şeklinde lanse edilmemiş olmasıdır. Bu sayede AB'ye tam üyelik için çaba gösteren ve AB'ye tam üye olacağı bilinen diğer Akdeniz ülkeleri de bu süreç içinde yerlerini almışlardır. Bununla birlikte, Fas gibi kendini AB'ye üye olarak görmek isteyen üyeler açısından da bu angajman bir tür hiç olmayacak tam üyelik perspektifine cevaben bir çeşit avutma stratejisi olarak algılanabilir. Bununla birlikte, esas olan AB'nin Akdeniz Ortaklığını, AB'nin partnerlerden sadece biri olduğu -ama bir yandan da eşitler içinde birinci (primus inter pares) statüsünde bulunduğu- geniş bir bölgesel inisiyatif olarak düşünmüş olduğu gerçeğidir.¹⁰⁷

Avrupa Birliği'nin bu ilişkiyi Komşuluk Politikası'na yönlendirmesinin ardında hem bu tür bir anlayışın ortaya koyduğu başarısızlıklar, hem de ortak güvenlik ve savunma politikası gibi entegrasyonunu derinleştirme kaygısı olduğunu söylemek mümkündür. Akdeniz ortaklığı sürecini AB'ye tam üyelik sürecini gölgeleyeceğini düşünen Akdenizli ortakların daha düşük bir profil izlemek istekliliği nedeniyle daha baştan sekteye uğramıştır. Buna ek olarak, AB kendi aralarında düşmanlıklar bulunan ve bu nedenle karşılıklı bağımlılık kavramını tehlikeli bulan partnerlerle uğraşmak ve bunları bir platformda yapıcı partnerler olarak bir araya getirmeye çalışmıştır, ki bu politikası da başarısızlığa uğramıştır. AB'nin genel standartlarına tüm Akdeniz havzası ülkelerinin aynı biçimde ve hızda uymalarını beklemenin pek de rasyonel olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca, Akdeniz ortaklığının ortak platform mantığı aynı zamanda AB'ye bölgede oynamayı umduğu liderlik rolünün önünü de bir derecede kapamıştır. Böylelikle, Akdeniz Ortaklığı zirveleri

¹⁰⁷ A.g.e., s.762

¹⁰⁸ Andreas Marchetti, "The European Neighbourhood Policy: Foreign Policy at the EU's Periphery", **Center for European Integration Studies**, No:158, 2006, s.25-26

temennilerle biten fakat gerçekte pek de fazla elle tutulan sonucu olmayan sembolik platformlar olarak kalmaya devam etmişlerdir. Ayrıca, AB bu rolü oynayacaksa daha fazla fon ve de daha fazla yönlendirme kapasitesine sahip olması gerektiğini anlamıştır.

Nitekim, Akdeniz ortaklığına da, onu izleyen Komşuluk Politikası'na da damgasını vuran inşacı yaklaşım çerçevesinde sosyal dokunun değiştirilmesi amaçlamış ve bu doğrultuda özellikle eğitim alanındaki projelere geniş fonlar ayrılmıştır. Ancak bu değişim hem AB'nin beklentilerinden daha yavaş hem de yetersiz bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, Avrupalıların ortaklarının benimsemesini istediği değer ve normları yaratmak doğrultusunda angajmanlara yön vermek olarak değerlendirilen AB küresel stratejisi açısından de tatmin edici olmamıştır. Bu bakımdan daha kapsamlı ve AB'ye daha fazla inisiyatif bırakan yeni bir ortaklık formunun yaratılması için düğmeye çok geçmeden basılmıştır.¹⁰⁹

Avrupa Birliği bu noktada post-modern bir politika yürüterek kurumsal yapıya ve yasalara sahip çıkmak konusunda diretmektedir. Ancak Irak'ta yaşanan gelişmeler neticesinde bir yenilenme yaşaması gerektiğini anlamış ve ABD ile ortaklığa gitme yönünde bir çözüm bulmuştur. Bu partnerliğin konusu ise Ortadoğu'da barışın tesis edilmesi yönündedir. Ancak sorun şu ki, ABD bölgeye ilişkin konularda Avrupa Birliği'nden ve yardımlarından bahsetmemiştir. Üstelik Ortadoğu dışında elini Asya ve Latin Amerika'ya hatta daha sonra Avrupa'ya bile atmıştır.¹¹⁰

Sonuç olarak, Avrupa Birliği ile Akdeniz arasındaki ilişkiler çok değişiklik gösteren bir tarihe sahiptir. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Birlik içindeki varlığı ile Akdeniz, Avrupa'nın dikkat ettiği bir alan haline gelmiştir. Ayrıca bu iç denizin kuzey ile güney kıyıları arasındaki farklılığa ve Avrupa ile Araplar arasındaki iletişime önem verilmesi gerekliliği de bu süreçle doğmuştur. Buradaki temel sorun Arap ülkelerinin politikalarıyla AB'nin nasıl baş edeceği. 1995'te imzalanan Barselona'da varılan uzlaşmada iki bölgenin ortak bir barış ve istikrar alanı

¹⁰⁹ Oliver Richmond, "Shared Sovereignty and the Politics of Peace: Evaluating the EU's 'Catalytic' Framework in the Eastern Mediterranean", **International Affairs**, Cilt:82, No:1, 2005, s.159

¹¹⁰ Peterson, s.619-620

yaratılarak demokrasi ve insan hakları çerçevesinde bütünleşmesi ve her iki yakanında birbirini karşılıklı anlamaya çalışması konuları öncelikle desteklenmiştir. Nitekim birçok AB üyesi devlete göre Akdeniz’de istikrarın sağlanması ancak Ortadoğu’da barış alanının yaratılmasıyla mümkündür.¹¹¹ Bu bakımdan, izleyen bölümde, AB’nin bölgeye yönelik stratejilerinin detaylı bir biçimde projelendirildiği ve uygulamaya konduğu, tarihsel sırası itibarıyla, Barselona süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası değerlendirilmektedir.

¹¹¹ Jones, s 417-420

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI

Doğu ile Batı arasındaki egemenlik mücadelesi Akdeniz ve ona komşu olan kıtalarda ekonomik ve din eksenli savaflara sahne olmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra ise Batı'nın Doğu üzerindeki üstünlüğü sömürgecilik anlayışını doğurmuştur. Ancak yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın terk ettiği sömürgeleriyle kurduğu, sadece ticari bağlantı hattı üzerindeki diyalog, söz konusu bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarının kendi sınırları içine taşmasını engelleyememiştir. Bu nedenle ideal yönetim biçimi olarak gördüğü demokrasinin öğreticiliği görevini üstlenmiştir.

Demokratik uygarlıklar ince bir ayrıcalıkla kendilerini, diğerlerinden daha üstün hissetmektedirler. Ancak tesisi zor bir süreç olan demokrasi son yıllarda kimlik çatışmalarının üstesinden gelmeyi başaramamıştır. Bu durumda diğerleri ile arasındaki uçurum daha da hızla açılmıştır. Demokrasi kavramının kompetanı olarak gösterilen Avrupa Birliği ise söz konusu ayrılıkları gidermek için uluslararası bir misyon üstlenmiştir. Demokratik değerleri aşama aşama yaymayı amaçladığı yeni tasarısı “Avrupa Komşuluk Politikası” (European Neighbourhood Policy) ile genişleyen sınırlarının dayandığı yeni komşularına yönelik politikalar geliştirmektedir.

AB'nin eski Dış İşlerinden sorumlu Komisyon üyesi Chris Patten'in de belirttiği gibi, Avrupa Birliği'nin şimdiye kadar en başarılı dış politika aracı olarak gördüğü üyelik vaadi artık sürdürülebilir değildir. 27 üyeli bu dev organizasyon içinde yaratılan istikrarın, güvenliğin ve refahın ihraç edilebilmesi için, komşuluk ilişkilerinde şeffaf ve somut bir vizyon üzerinde anlaşılması gerekmektedir.¹¹² Peki işbirliğinden daha fazlasını üyelikten azını öneren Avrupa Komşuluk Politikası nasıl bir süreçten geçerek olgunlaşmıştır? Demokrasiyi yerleştirmeyi hedeflediği bölge ile nasıl iletişim kurmaktadır? Bu yeni oluşumun kurumsal ve finansal yapısı nasıldır?

¹¹² Canan Balkır, **Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya**, içinde, Canan Balkır (ed.), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No:1,2007, s.39

3.1. BARSELONA SÜRECİ'NDEN KOMŞULUK POLİTİKASI'NA: POLİTİK BOYUT

Avrupa-Akdeniz Politikası'nın oluşturulduğu yıllarda uluslararası ilişkilere genel olarak barış hakimdi. Bunda İsrail-Filistin çatışmasında Oslo barış sürecine girilmiş olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Ancak geçen on yıldan fazla zaman içinde hem Avrupa, hem Akdeniz ülkeleri hem de uluslararası ortam değişmiş, güvenlik kavramının kapsamı ve politikaları sorgulanır hale gelmiştir. Bu nedendir ki, 1995'te temelleri atılan bu oluşumun yeniden gözden geçirilmesi zaruri bir hal almıştır. Barselona sürecine göre daha güçlü yönleri bulunan Komşuluk Politikası'nın entegre yaklaşımı ile her bir komşu ülke ile Birlik arasındaki sorunların Barselona'daki ekonomik odaklardan ziyade, orta vadede yapısal istikrarı içeren tek ve açık bir çerçeve içine konulması hedeflenmiştir. Buna karşılık ödül ve ceza sistemi olmayan Barselona'ya ek olarak Komşuluk Politikası'nda, olumlu performansın teşvik edileceği belirtilmiş ve komşu devletteki değişimin çeşitli düzeylerdeki etkileşim sonucu gönüllü olarak gerçekleştirmesine önem veren sosyalleşme stratejisine vurgu yapılmıştır. Ayrıca finansal kaynaklar Barselona Sürecinin aksine politik odaklı bir hale getirilerek daha akılcı yönetilmiştir.¹¹³

3.1.1. Barselona Süreci

ABD 1991 yılında Çöl Fırtınası Operasyonu ile başlattığı Büyük Ortadoğu Projesi'yle, söz konusu bölgede etkin ve kalıcı olarak yerleşmeyi hedeflemiştir. Ancak Atlantik'in diğer yakasındaki ortağı Avrupa Birliği ABD'nin Araplar lehine yürüttüğü politikadan rahatsızlık duyduğunu belirterek, Ortadoğu barış sürecine mali destek sağlamıştır. Avrupa Birliği, gerek coğrafi yakınlığı, gerekse bölgeden algıladığı farklı tehditler sebebiyle Akdeniz'deki komşularıyla çatışma odaklı değil, çok boyutlu bir yaklaşımla diyalog halinde olmayı tercih etmiştir.¹¹⁴

¹¹³ A.g.e., s.38-40

¹¹⁴ A.g.e., s.11-13

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1972'de başlattığı Küresel Akdeniz Politikası, ekonomik ve finansal yardıma dayanan ortaklık ile iki uçlu bir protokolün temellerini atmıştır. Ancak Küresel Akdeniz Politikası'nın olumlu sonuç verememiş olması, hemen ardından patlak veren petrol krizi ve 1973 Arap-İsrail Savaşı, hedef olarak gösterilen ekonomik ve siyasi çözümlerin işleyişini güçleştirmiştir.¹¹⁵ Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte Topluluk, Doğu Bloğu ülkeleri ve Akdeniz'e yönelik politikasını gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. Avrupa'nın Soğuk Savaş sonrası üzerinde durduğu bu yeni bölgeselci yaklaşımla, küresel ekonomiyle bağlantılı siyasal kontrolü yeniden ele geçirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü komşudaki bir eylem ya da sınır ötesi problemlerde hareketsizlik Avrupa'nın kendi politikalarını etkileyecektir.¹¹⁶ 1990'ların başında ise, bu bölgeselci yaklaşıma istinaden geliştirilen “Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası” ile insan haklarının önemine vurgu amaçlanmıştır. Örneğin, insan hakları ihlallerine karşılık finansal anlaşmalar için ayrılan bütçenin durdurulması yetkisi Avrupa Parlamentosuna verilmiştir. Ortadoğu ülkeleri demokrasinin tesis edilmesi ve insan haklarına saygının net olarak belirtildiği bu siyasal diyalogla, siyasi ve güvenliğe ilişkin konularda karşılıklı müzakere ve düzenli bilgi aktarımından sorumlu kılınmıştır.¹¹⁷

Avrupa Birliği ile Akdeniz ülkeleri arasındaki uyumun kurumsallaşması amacıyla 1992 ile 1995 arasında Lizbon, Corfu, Essen ve Cannes'da yapılan görüşmelerde öngörülen Avrupa-Akdeniz Ortaklığı fikri, 27-28 Kasım 1995 tarihinde toplanan Barselona Konferansı¹¹⁸ ile netleşmiştir. Yayınlanan bildirinin giriş kısmında aslında bugün Komşuluk Politikası olarak adlandırılan sürecin temelleri atılmaktadır:

“ (...) Akdeniz’le diyalog alanının yaratılmasındaki temel amaç; değişim ve ortaklığın barışla garanti edilmesi, istikrarın ve refahın gereklerinin demokrasiyi güçlendirerek

¹¹⁵ Sedef Eylemer, “Akdeniz’de Ortak Bir Refah Alanı Yaratma Aracı Olarak Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi”, Canan Balkır (ed), **Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum’dan Birarada Yaşamaya**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No:1, 2007, s.84

¹¹⁶ s.8

¹¹⁷ Elena Baracani, “From the EMP to the ENP: A New European Pressure for Democratization”, **Journal of Contemporary European Research**, Cilt:1, No:2, 2005, s.58

¹¹⁸ AB üyeleri ile birlikte Türkiye, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Fas, Suriye, Tunus, Filistin yönetimi konferansa katılmıştır. Libya, Arnavutluk ve eski Yugoslavya’daki çatışmalara taraf ülkeler toplantıya katılmamış, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Rusya ise gözlemci sıfatıyla bulunmuşlardır.

sağlanması, insan haklarına saygı, sürdürülebilir ve dengeli ekonomik gelişme, yoksullukla mücadele için gerekli tedbirlerin alınması ve kültürler arası uzlaşmanın teşvik edilmesidir.”¹¹⁹

Bu şekilde, Akdeniz Bölgesi’nde bir diyalog, değişim ve işbirliği alanı yaratmayı hedefleyen AB, söz konusu oluşumu üç bacak üzerine oturtmaktadır.¹²⁰

- **Siyasi Diyalog ve Güvenlik:** Krizleri önlemek için gerekli kurumsal yapının sağlıklı bir biçimde oluşturulması ve işletilmesine imkan sağlayacak genel bir barış ortamı ile siyasi istikrar yaratılması doğrultusunda ilerleme kaydetmek temel hedeftir. Bu bağlamda, insan hakları ve özgürlükler, yerel ve sivil toplum ilişkileri, kamu yönetimi, savunma ve kriz önleme bu alanda sayılabilen alt başlıklardır.
- **Ekonomik ve Mali Konular:** 2010 yılında bütünüyle gerçekleşmesi öngörülen serbest ticaret alanına ilişkin değişikliklerin itici güç olması ve Avrupa yatırımlarının bölgede teşvik edilerek bütünleşmenin desteklenmesi esas amaçtır. Malların ve hizmetlerin ticareti, rekabet, yatırım, endüstri, mevzuat, istihdam, bütçe, tarım, balıkçılık, enerji ve çevre politikaları, turizm, bilim ve teknoloji, ulaştırma alanları söz konusu itici güçler arasında yer almaktadır.
- **Sosyal, Kültürel ve İnsani Konularda Ortaklık:** İki tarafın halkları arasındaki karşılıklı anlayışın önemini hatırlatarak, kültürel miras, uygarlıklar arası diyalogun derinleştirilmesi, insan hakları konularında sivil toplumun da desteğini alarak daha büyük çaba sarf edilmesi ve içişlerinde (özellikle terörizm ve uyuşturucu) işbirliğinin artırılması için çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca, göç, kültürel miras, din ve etnik kökenden kaynaklanan anlaşmazlıkların çözülmesi, eğitim ve gençlik, sağlık ve sosyal politika alanlarında da işbirliği esas alınmaktadır.

¹¹⁹ Barselona Declaration, erişim; http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/bd.htm (19.06.2008)

¹²⁰ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayınevi, 2005, s.325. ayrıca bkz. Barselona Declaration, erişim; http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/bd.htm (30.05.2008)

Barselona süreci, Avrupa-Akdeniz Ortaklık Anlaşmalarıyla kurulan iki uçlu bir anlaşmalar bütünüdür. Avrupa Komşuluk Politikası'nın yerine konabilecek bir mekanizma olmamakla birlikte, yapılan anlaşmalarla Komşuluk Politikası'nı kuvvetlendirmektedir. Tek taraflı, çift taraflı ve çok taraflı olmak üzere ayrı ayrı boyutları bulunan detaylı bir kurumsal yapı tesis etmektedir (Şekil 2). Bu eylemin etki alanı birbirini tamamlar nitelikte araçlarla geliştirilmiştir. Geliştirilen diyalog ve müzakere ile sağlanan kurumsal yapı, farklı taraflardaki bu ülkeleri birbirine çok taraflı araçlarla bağlamıştır.¹²¹ Küreselleşmeden kaynaklanan sorunlarla baş edebilmek adına geliştirilen geleneksel bütünleşme kuramı yerine AB kendisinden farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip bu ülkelere yönelik farklı bir bölgeselleşme stratejisi belirlemiştir. Burada ki temel amaç, sorunlu olan bu bölgenin kuzeyi ile güneyi arasındaki yapısal asimetriyi azaltmak ve küreselleşmenin yumuşak güvenlik konularındaki yerel etkilerini daha kolay kontrol edebilmektir.¹²²

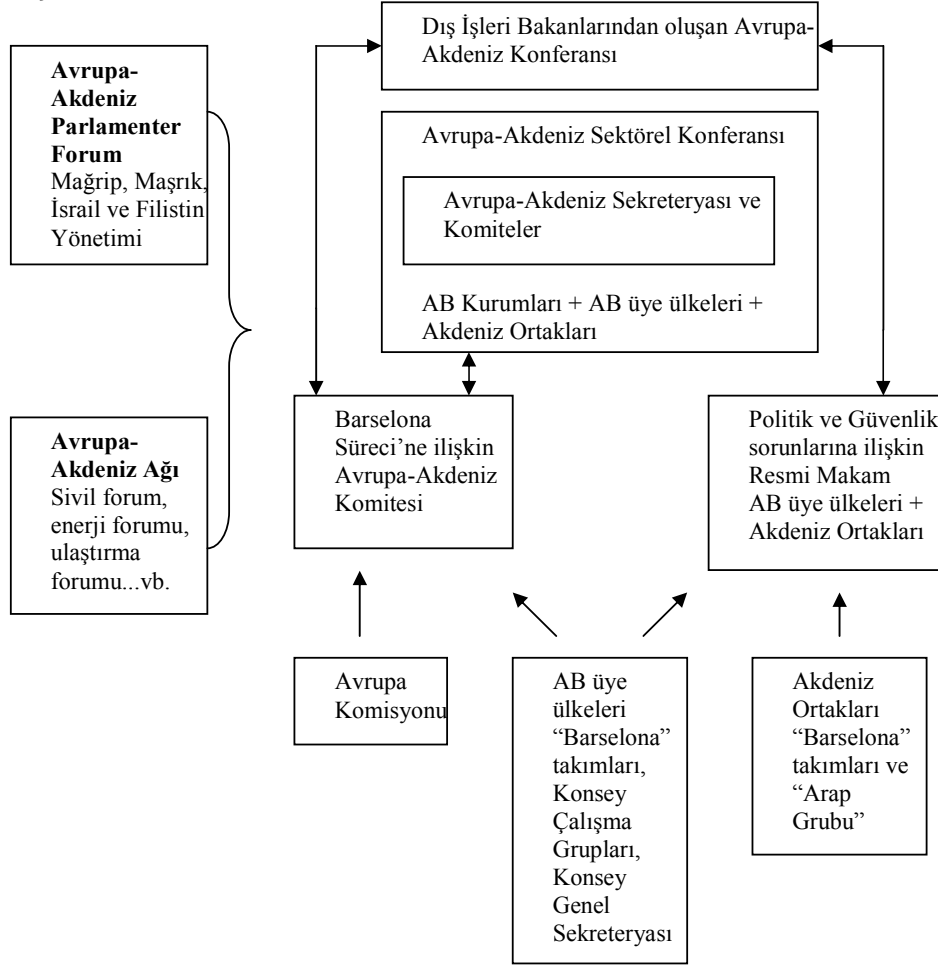
Barselona Süreci nasıl geliştiği, başarılı olup olmadığı ve eğer olduysa hangi alanları kapsadığı sorularının yanıtı halen verilememişse de, bir miktar ekonomik gelişme ve hayat standardında düzelme yarattığı, ancak hedeflenen ortak zenginlik alanının gerçekleştirilemediği açıktır. Ayrıca, Ortaklık Anlaşmaları tek tek ülkelerle yapıldığı için Akdenizli ortaklar arasında Güney-Güney bütünleşmesi yaşanmamıştır. Oysa, bölge ülkelerinin sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ulaşmaları ve bölgede ekonomik ve siyasal bağın güçlendirilmesine önem veren bir bölgeselleşme modelidir.¹²³ Bu başarısızlığa rağmen söylenebilir ki, Barselona'da başlayan bu girişim Avrupa-Akdeniz ilişkilerde karşılıklı güvenin sağlanması ve yeni bir itici güç olarak lanse edilen Komşuluk Politikası unsurlarının belirlenmesinde faydalı olmuştur.

¹²¹ Michael Emerson and Gergana Noutcheva, "From Barcelona Process to Neighbourhood Policy", **Center for European Policy Studies**, No:220, 2005, s. 2-3

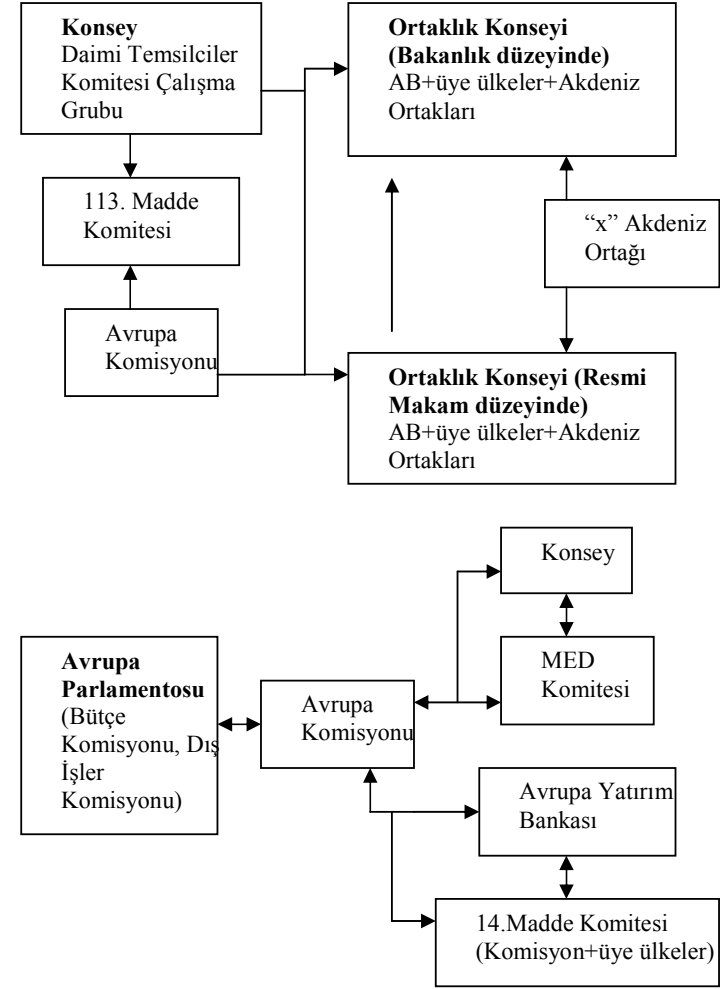
¹²² Balkır, s.18-19

¹²³ **A.g.e.**, s.24

ÇOK TARAFLI BOYUT

ÇİFT TARAFLI BOYUT

TEK TARAFLI BOYUT

Şekil 2: Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın Üç Örgütsel Boyutu¹

¹ Emerson, "From Barcelona Process to Neighbourhood Policy", s.2

3.1.2. Komşuluk Politikası'nın Temeli

Bugün Ortadoğu AB'nin 15 üyeli olduğu 1995'lerden çok farklıdır. Çok taraflılık hala günün oyunu olmakla birlikte bölgede hala barış konuşulmaktadır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı 11 Eylül sonrasında, AB için en önemli kaygı odağı haline almıştır. Terörizm ve aşırı uçtaki her çeşit eylem demokrasinin teşviki konusunda Güney Akdeniz'e olan odaklanmayı arttırmıştır. 2003'te ABD'nin Irak'ı istila etmesi sonucunda bölgedeki gerilim düşmemiş ve istikrarsızlık daha da yerleşmiştir. Ayrıca söz konusu sürecin başarısızlığında, Barselona'da alınan siyasi ve ekonomik kararların uygulanması aşamasında ülkelerin hukuksal yapılarının bağımsız olmayışı ve AB'nin bölgeye olan desteğinin yetersizliği gerçeği yatmaktadır.¹²⁴

Avrupa Komşuluk Politikası ile odaklanılan bu yeni küresel hedefte Avrupa Birliği, dış politikada komşularını tek bir şemsiye altında toplamayı amaçlamaktadır. Prensipte Akdeniz Ortağı ülkelerin Komşuluk Politikası kapsamına alınması stratejik olarak belirlenen Barselona Süreci'nin kurumsal çerçevesini içermektedir. Komşuluk Politikası'nın önemi ekonomik ve politik koşulluğun sağlanmasında yatmaktadır ve söz konusu bölge ülkelerini reformların sağlanması konusunda teşvik etme misyonunu üstlenmektedir.¹²⁵ Barselona sürecinden bir adım ileri giderek, “içeridekiler” ve “dışarıdakiler” arasındaki sınırın belirsiz hale getirildiği, üye yapma baskısını üzerinde hissetmeden AB'nin çevre ülkelerdeki gelişmelerde söz sahibi olabileceği bir yapı oluşturmak amaçlanmıştır.¹²⁶

Çünkü, hedeflenen barış, istikrar ve güvenlik ortamından uzaklaşılması Barselona'da şekillenen sürecin yeniden gözden geçirilerek daha gerçekçi ve somut açılımlar yapılmasını zaruri kılmıştır. Daha geniş bir Avrupa fikrinden yola çıkarak geliştirilen ilk adım yakınlık teması üzerine olgunlaşmıştır. Yakınlık politikasından yola çıkarak oluşturulan Avrupa Komşuluk Politikası'na şekil veren yaklaşımın

¹²⁴ Michelle Pace, “The European Neighbourhood Policy: A Statement about the EU's Identity?”, **Policy Brief Report on the European Neighbourhood Policy**, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2005, s.3

¹²⁵ Gonzalo Escribano, “Europeanisation without Europe? A Critical Reflection on the Neighbourhood Policy for the Mediterranean”, **Real Instituto Elcano**, No:23, 2005, s.1

¹²⁶ Balkır, s.39

kökünü ise, Birleşik Krallığın Beyaz Rusya, Moldova, Rusya ve Ukrayna'ya yönelik amaçlarını içermektedir.¹²⁷ Ancak, Kasım 2002'de Kopenhag Avrupa Konsey'i söz konusu fikri güneydeki üye ülkelerin ısrarı neticesinde Akdeniz ülkelerini de dahil ederek onaylamıştır. Haziran 2004'te ise Kafkas cumhuriyetlerinin lobi çalışmaları sonucunda Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı da dahil edilerek genişletilmiştir. Rusya ise katılımı istememiş, ancak ekonomik, güvenlik ve adalet, araştırma ve eğitim alanlarında ortaklığın geliştirilmesini tercih etmiştir.¹²⁸

Avrupa Birliği demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, pazar ekonomisi prensipleri ve sürdürülebilir kalkınma değerleri ve ortak sorumluluk üzerinde şekillenen imtiyazlı bir ilişki teklif etmektedir. Ve nihayetinde, daha derin bir politik ilişki ve ekonomik bütünleşme ile varolan ilişkiden öteye götürmeyi önermektedir. Söz konusu politikaları ise, Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Tunus, Filistin, Suriye, Fas ve Ukrayna ile paylaşmaktadır. Rusya ile yürütülen ilişkiler ise “Stratejik Ortaklık” başlığı altında incelenmektedir.¹²⁹

Öte yandan, hangi komşu ülkenin bu politika kapsamına alınacağı konusu AB üyesi devletler arasında ayrılık yaratmıştır. Genelde tarihsel deneyimleri birbirine yakın olan Fransa, İspanya ve İtalya'nın Akdeniz ülkelerine yönelik yaklaşımları daha ılımlı iken, Almanya, Baltık ve Merkez Avrupa-Kuzey komşularıyla bu bağın kurulmasından yana taraf olmuşlardır. Buna karşın Büyük Britanya dış ilişkilerini hala Atlantik'in diğer yakasıyla paralel yürütmektedir. Çizilen alternatif vizyon, güçlü fakat kontrol edilebilir bir çekirdek çevresinde şekillenmiş, demokratik ve birleşmiş büyük bir Avrupa'dan komşuluk alanı yaratmaktır. Bu noktada Avrupa Birliği'nin kendi içinde karar vermesi gereken durum şudur: Atlantik politikaları ile şekillenmiş yeni bir Avrupa mı, yoksa “de Gaulle” mantığındaki eski yaklaşım mı?”¹³⁰

¹²⁷ İngiltere'nin bu görüşü Güneydoğu Avrupa ülkelerini ve uzak Sovyet cumhuriyetlerini (Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan) kapsamamaktaydı.

¹²⁸ Smith, s.759

¹²⁹ European Neighbourhood Policy, erişim;http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm (30.07.2008)

¹³⁰ Michael Emerson ve diğerleri, “The Reluctant Debutante: The EU as Promoter of Democracy in its Neighbourhood”, **Center of Europe Policy Studies**, No:223, 2005, s.6-7

Nitekim, Komisyon Aralık 2006'ya kadar geçen süreçteki deneyimlerini de göz önünde bulundurarak, söz konusu politikayı yeniden gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. “İletişim ile Güçlendirilmiş Avrupa Komşuluk Politikası”¹³¹ başlığı altında yaptığı incelemede bütünleşme hareketini, ortak mülkiyeti, finansal kaynakların daha doğru ve iyi kullanımını güçlü bulurken, ekonomik ve ticari birlikteliği, göç politikalarını ve bölgesel çatışmaları zayıf olarak nitelendirmiştir. Bu noktadan hareketle Komşuluk Politikası'na artı bir bakış açısı getirilen yenileştirilmiş programda Emerson, Noutcheva ve Popescu şu başlıkların altını önemle çizmektedir.¹³²

- Doğu ile yürütülen çift taraflı ilişkilerin Karadeniz'in bölgesel önemi ve enerji-ulaşım ağlarına yakınlığı göz önünde bulundurularak çok taraflı bir yapıya dönüştürülmesi
- Barselona sürecinde imzalanan Ortaklık Anlaşmaları'nın, Komşuluk Politikası'nda etkin birer araç olarak kullanılan Eylem Planları'na temel oluşturması gerekliliği
- AB kurumlarına ve programlarına katılıma yönelik bürokratik tıkanıklığın giderilerek sürecin hızlandırılması
- Komşuluk Politikası ile bağlantı kurulan devletlerin sert mesajlarla üyelik perspektifinden dışarıda bırakılması yerine “açık kapı” politikasının takip edilmesi
- Bölgenin etnik ve siyasi yapısı göz önünde bulundurularak demokrasinin uygun ortamlarda teşvik edilmesi

¹³¹ Communication on Strengthening the European Neighbourhood Policy, erişim; http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com06_726_en.pdf (21.06.2008) s.3-4

¹³² Michael Emerson, Gergana Noutcheva, Nicu Popescu, “European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an ‘ENP’ Plus”, **Center of European Policy Studies**, No:126,2007,s.12-23

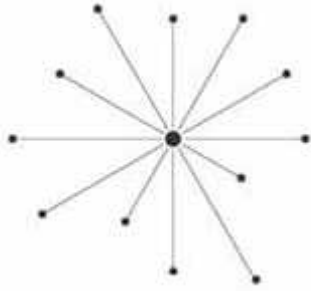
- Güvenlik ve dış politikaya ilişkin karşılıklı daha bağlayıcı işbirliğinin geliştirilmesi
- Avrupa Birliği'nin kriz yönetimlerinde daha etkin bir tutum izlemesi
- Avrupa Komşuluk Politikası finansal araçlarının yanında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası destek kuruluşlarının söz konusu sürece müdahil olması

Buna karşılık akademik disiplinde Avrupa'nın yarattığı bu yeni olgunun gerçekten bir strateji mi, yoksa plasebo mu olduğu yönünde tartışmalar da mevcuttur. Avrupa Komşuluk Politikası'nın güvenilirliğinin tartışıldığı bu noktada komşu ülkelerin dönüşümünün kazanılması için politik, ekonomik ve toplumsal ağlarla yeterli ama yoğun bir bağ yaratılması için çeşitli modeller öngörülmektedir; Emerson'un geliştirdiği modeller en çok bilinenlerdendir.¹³³

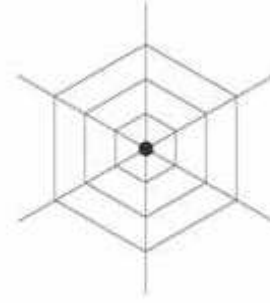
- **Poyra-Parmak Modeli (Hub-and-Spoke):** Merkezden komşulara doğru iki uçlu bir ilişkidir.
- **Örümcek ağı Modeli (cobweb):** Komşuların coğrafi ve politik anlamda birbirleriyle olan uzaklığına ya da yakınlığına göre, kendi aralarında veya merkezle kurulan çok taraflı ve standartlaştırılmış unsurların egemen olduğu bir bağlıdır.
- **Matris Modeli:** Merkezin komşular adına tasarladığı, sayısız politikaların tek bir eksende sıraya dizilerek, devletlerin ya da bölgesel grupların içinde buldukları eksenin dışındaki politikaları da gözlemledikleri bir modeldir.
- **Rubik Küp Modeli:** Bugün için en güçlü dış aktör olarak gösterilen bu model hala tamamlanamamıştır. Karışık bir yap-boz olarak çözülmeyi bekleyen bu model, düzensiz ya da çelişkili matrislerin birbiriyle bağlantılı

¹³³ Michael Emerson, "European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo?", **Center of European Policy Studies**, No:215, 2004, s.8-9

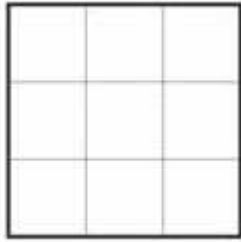
olduğu bir yaklaşımdır. Buna göre yakalanması zor bir çözümü içeren politikaları, iki ya da daha fazla dış aktörün desteği ile sonuçlandırmaya çalışılmaktadır.

Poyra-Parmak Modeli (Hub-and-spoke)

Örümcek Ağı Modeli (Cobweb)

Matris Modeli

Rubik Küp Modeli

Şekil 3: Bölgesel Organizasyonlara İlişkin Modeller¹³⁴

Uygulamada, Avrupa Birliği “Örümcek Ağı Modeli”ne yönelmiştir. Avrupa Birliği iç politikalarında Euro ve Schengen gruplarının oluşturulması, dış politikada ise, Akdeniz’e ve Balkanlar’a yönelik bağların kurulması çabası ve Avrupa Konsey’inin “Avrupa’da Güvenlik ve Ortaklık için Organizasyon” başlığı altındaki girişimleri buna örnek olarak gösterilebilir. “Matris”in etki alanına gelince, Avrupalı karar vericiler uluslararası ortaklığın çerçevesinde politik, ekonomik ve güvenlik

¹³⁴ A.g.e., s.9

boyutlarında 7 alana yönelmiştir: (a) Demokrasi ve insan hakları, (b) eğitim, kültür ve araştırma, (c) dış ticaret ve iç pazarı etkileyen bir ekonomik alan, (d) makro ekonomik alan, (e) ekonomik altyapı ve ulaşım, telekomünikasyon, enerji, çevre alanlarına ilişkin ağların yaratılması, (f) adalet ve iç işleri, (g) dış ve güvenlik politikaları. Bunun yanı sıra, “Poyra-Parmak Modeline”, dünyadaki her bölgesel oluşumla iki uçlu bir ilişki sürdürerek, devletler ya da bölgesel gruplar politikalarına daha az odaklanan ABD örnek olarak gösterilebilir.¹³⁵

Tüm bu teorik bilgiler temellinde şekillendirilmeye ve işletilmeye çalışılan Avrupa Komşuluk Politikası'nın arkasında hızla sağlamlaşan bir akademik platform bulunmaktadır. Ancak söz konusu politikanın işlevselliği bu teorik bilgilerin üzerinde yükselebilen somut verilerle artacaktır. Bugün için Avrupa Birliği'nin belki de en kuvvetli dış politika aracı olan bu yaklaşımın dayandığı bazı unsurlar ve destek aldığı bir takım araçlar bulunmaktadır. Aşağıda söz konusu olgulara ilişkin Komşuluk Politikası perspektifinde bir açıklama getirilmiştir.

3.2. KOMŞULUK POLİTİKASI'NIN UNSURLARI

Avrupa Komşuluk Politikası ekonomik ve siyasal değişime dair cesaretlendirici teşvikleri de beraberinde getirmektedir. Üyelikten ayrı olarak sunduğu bu çekici ve doyurucu alan bütünleşmiş liberalizasyonu, işgücünün, malın, hizmetin ve sermayenin serbest dolaşımını içermektedir. Söz konusu bölgenin sosyo-ekonomik yapısı göz önüne alındığında sunulan bu öneri kaçırılmaz bir fırsata dönüşmektedir. Ayrıca her ülkenin kendi ihtiyaçları ve kapasitesi doğrultusunda geliştirilen eylem planları ile “tek bir beden hepsine uyar” düşüncesi terk edilmiştir. Çünkü her komşu ülkenin hedeflere ulaşma süreci farklı ve çok uçludur. Bunlara ek olarak uyumun ve tutarlılığın teşviki için kullanılan finansal araçlarla, stratejik bir zorunluluk yaratılmakta ve siyasal ortamda etkinliğin sağlanması bu yöntemle amaçlanmaktadır.¹³⁶

¹³⁵ A.g.e., s.9-10

¹³⁶ Roland Dannreuther, “Developing the Alternative to Enlargement: the European Neighbourhood Policy”, *European Foreign Affairs Review*, Cilt:11, 2006, s.190-193

3.2.1. Koşulluluk

Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Birliği olma yolunda ilerlerken aday ülkelerin önünde bazı kriterler koyarak, sistematik bir şekilde gelişmeyi hedeflemiştir. Nitekim Kopenhag kriterlerini bu sebeple oluşturmuş ve demokratikleşmenin yolu olarak da, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygıyı, çok partili sistemi ve özgür ve adaletli bir seçimi göstermiştir. İşte bu noktada literatürde yeni bir kavram olarak koşulluluk (consolidation) filizlenmiştir. Çünkü bugün 1993'te Kopenhag'taki Avrupa'dan çok farklı bir yapı mevcuttur. Bu yapıya yönelik uyum ise ancak Avrupa Birliği'ne yönelik standartların belirli koşullarda sağlanmasıyla mümkün olacaktır.¹³⁷

Avrupa Birliği tarafından verilen teşviklerin, belirli koşulların sağlanması şartına bağlanması unsuru temelde üç kategoriye ayrılabilir.¹³⁸

1. **Normal Sektörel Politik Koşulluluk:** Kavram olarak “normal sektörel politik koşulluluk” Avrupa Birliği ve ABD gibi temel dış aktörlerin ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Yatırım Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi çok taraflı kurumların makro ekonomik yardımlar, projelere yönelik destek, güncel sektörel programlara ilişkin primler, reform programları için teknik destek, serbest ticaret politikalarının uygulanması, iç pazardaki standartların öğrenilmesi ve serbest dolaşım uygulamaları gibi alanlarda komşu ülkelere ortak hareket etme yönünde destek verdikleri bir süreçtir. Geleneksel tipte yardımları ve ticaret politikalarını içerir.
2. **Olumsuz Koşulluluk:** Rejim ya da siyasal davranış değişikliklerini teşvik etmek yerine, konu dışında bırakarak yaptırım uygulamaya kalkışılması sürecini içermektedir. Avrupa Birliği'nin Libya'ya yönelik uygulamaları bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Geçmişte Libya'nın kitle imha

¹³⁷ Geoffrey Pridham, “The EU's Political Conditionality and Post-Accession Tendencies from Slovakia and Latvia”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt:46, No:2, 2008, s.370-373

¹³⁸ Emerson ve Noutcheva, “From Barcelona Process to Neighbourhood Policy”, s.14-15

silahlarını barındırması ve terörist eylemlere destek vermesi sonucu Avrupa Birliği tüm kapılarını kapatmıştır.

3. **Olumlu Koşulluluk:** Olumsuz koşulluluğa nazaran daha “yumuşak” bir geçiş öngören olumlu koşullulukta, komşu ülkelerle kurulan bağ daha esnekler. Devletlere kurulan ilişkiyle tek bir yol sunmaktansa, ortak politikaları hedef göstererek, çok taraflı ve ölçülebilir bir süreç yaratılmaktadır. Komşu ülkelerdeki reformlar ile içsel değişimin oluşturulması hedeflenmektedir. Avrupa Birliği tarafından sunulan finansal ve teknik yardımın yanı sıra yaratılan siyasi diyalog ile Birlik komşu ülkeleri denetlemektedir.

3.2.2. Sosyalleştirme

Teorik anlamda bir kültürü ve onun içinde nasıl yaşanılacağını öğrenmek temeline dayanan sosyalleştirme olgusu, sosyal ve kültürel devamlılığa ulaşmak amacıyla toplum içindeki ahlaki kriterleri, tutumları, değerleri, güdeleri, sosyal rolleri, dili ve sembelleri bireysel olarak edinmeyi amaçlamaktadır.¹³⁹ Bu bağlamda iki unsurdan söz edilebilir: (a) kültürün adapte edilmesi; (b) toplumun karakter ve davranış çerçevesindeki gelişime katkısı.¹⁴⁰ Nitekim, bireylerin sosyalleştirilmesi kadar toplumların sosyalleştirilmesi sürecinde de kültürel birikimlerin artmasının yanında eğitim ile bireyde istenen yönde değişiklik getirilmesi hedeflenir. Ve bireylerin bu yöndeki çabaları ile toplumlar varlıklarını yaşatmak için nesilden nesile geliştirerek aktardıkları bu öğretiler ile bir bakıma ulusal bir miras yaratılır.

Bununla birlikte, uluslararası sosyalleştirme aracılığıyla ulaşılan süreçte, devletler arasında ve devletlerin içindeki kurumlar bazında gelişme hedef alınmaktadır. Her ulusun içselleştirdiği kurucu inançları ve kemikleşmiş alışkanlıkları bulunmaktadır Kurumların söz konusu alışkanlıkları ve kriterleri uluslararası aktörler aracılığıyla

¹³⁹ Socialization, erişim; <http://dictionary.reference.com/browse/socialization> (30.01.2008)

¹⁴⁰ John Clausen, “Introduction”, John Clausen, (ed.), **Socialization and Society**, Boston: Little Brown and Company, 1968, s.5

iletmesi esas alınmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sosyalleştirme kavramını küresel anlamda tamamlayıcı iki bakış açısı bulunmaktadır:¹⁴¹

- Uluslararası organizasyon tarafından sosyalleştirilme (compliance)
- Uluslararası organizasyonun içinde sosyalleştirilme ya da uyum sağlamayı öğrenme (learning to comply)

Potansiyel zorlayıcı ve öğretici olmak üzere iki şekilde karakterize edilmiş olan uluslararası sosyalleştirme oluşumunda dışarıdan desteklenen kurallar ile bağlılık yaratılmaktadır. Uyum sağlama aşamasında beklenen bir ödül ya da kaçınılan bir cezalandırma söz konusudur. Böylece zorunlu adaptasyon sağlanmaktadır. Teşvik edici fayda olarak tanımlanan bu davranışsal politika ile teyit edilen aslında otoritenin rolüdür. Diğer taraftan teşvik edici kriterlerin ve kapasitenin belirsizliği, uyum sağlamayı öğrenme aşamasında bir çekim gücü oluşturmaktadır. Sosyalleştirme bağlamında kalıcı bir çerçeve çizilmesi için hedef koyulan zorunlulukların aktörler ve kurumlar tarafında uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir.¹⁴²

Uluslararası sosyalleştirme sürecinde akılcı ve stratejik bir yaklaşım öngören Schimmelfennig'e göre ise, her toplumun kendine özel çıkarımları bulunmaktadır. Sosyalleştirmenin pekiştirilmesine yönelik bu açımda ulusların, görüşlerini, ilgi alanlarını ve kimliklerini değiştirmek yerine davranışlarına adapte etmeyi, tartışmak yerine ikna etme yeteneğini kullanmayı ya da pazarlık sürecini, yaratılan uyum üzerinde hesaplamalar yaparak gerçekleştirilmeyi uygun bulmaktadır. Bu noktadan hareket ile davranışsal değişimlerin aslında içselleştirmenin önünde yürüdüğü söylenmektedir. Sosyalleştiren taraf topluma daimi olarak kriterleri ve kuralları

¹⁴¹ Emilian Kavalski, "The International Socialization of the Balkans", **International Affairs**, Cilt: 4, 2003, s.77

¹⁴² **A.g.e.**, s.77-79

inandırmak yerine, toplumu takip ederek onların istekleri doğrultusunda bir hedef çizmelidir.¹⁴³

Avrupa Komşuluk Politikası bağlamında, sosyalleştiren taraf olarak Avrupa Birliği, sosyalleştirmeyi söz konusu oluşumun ana özellikleri arasında saymaktadır. Birliğin, söz konusu politika dahilinde komşu ülkelere güçlü bir koşulluktan sonra sunduğu alternatif güçlü bir sosyalleştirme sürecidir. Bu model ceza mantığına dayanmamaktadır. Aksine, teşvik edici ve önleyici vurgularla Komşuluk Politikası'nın liderliğinde AB standartlarının ve normlarının yarattığı perspektifte, kendi ekonomik ve sosyal gelişimini ve kendi yönetim yapısını yaratması konusunda komşu ülkeyi ikna etmektedir. Buradaki ana fikir, dostça ve inandırıcı bir iletişim ve açıklama yöntemi seçerek, söz konusu ülkelere bu modelin Avrupa Birliği tarafından öğretilmesidir.¹⁴⁴

Ancak, hükümetlerin ekonomik alandaki inişli çıkışlı vaatleri ve söz konusu politikaya ilişkin kriterlerin yerine getirilmesini maliyet olarak algılamaları ne yazık ki, siyasal ve sosyo-kültürel alanda ilerlemeyi mümkün kılmamaktadır. Bu sebeptendir ki, ekonomik ve finansal ortaklığın olumlu etkilerini yakalayabilmek için liberalizasyonun da benimsenmesi gerekmektedir. Başarılı ekonomilere sahip AB üyesi ülkeler sosyal maliyetlerin ekonomilerin yeniden yapılandırılmasındaki önemini bilmektedirler.¹⁴⁵ Sonuç olarak, Komşuluk Politikası, genişlemenin başarısını, Komisyon'un bu yeni etki alanında da yaratmak istemektedir. Adaptasyon ve bağımlılık yoluyla uyarlamaya çabaladığı bu büyük uğraşının üyelik ile benzerliklerinden birisi de sosyalleştirmedir. Kelley'in yorumuna göre "genişleme politikalarının sulandırılmış versiyonu olarak Avrupa Komşuluk Politikası"¹⁴⁶ aslında sadece bir adaptasyon süreci değil, aynı zamanda bir öğrenme aşamasıdır. Zira, Barselona Süreci'nden bu yana sınırlarında refah, istikrar ve barışı hedefleyen

¹⁴³ Frank Schimmelfennig, "Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellation and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe", **International Organization**, Cilt:59, No:4, 2005, s.835

¹⁴⁴ Emerson ve Noutcheva, "From Barcelona Process to Neighbourhood Policy", s.16

¹⁴⁵ Fulvio Attina, "The Euromediterranean Partnership assessed: the Realist and Liberal Views", **European Foreign Affairs Review**, Cilt8, No:2, 2003, s,190-191

¹⁴⁶ Judith Kelley, "New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy", **Journal of Media and Communication Studies**, Cilt:44, No:1, 2006, s.41

Avrupa Birliği için, hegemonik olarak birbirine bağlanmaktansa, söz konusu öğrenme olgusunu içselleştirerek standartların yakalanması istemektedir.

3.2.3. Demokrasi Teşviki

Uluslararası güçlerin demokrasi anlayışını teşvik etme yöntemleri farklılık göstermektedir. Daha önce de değinildiği gibi, Avrupa'nın yumuşak bir güç olarak kanunlar ve kurumlar bazında demokratikleştirme yolunun yanı sıra ABD rejim değışikliğine gitmenin kimi zaman askeri güçle mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Lakin literatürde demokrasinin teşvik yolları, “yukarıdan aşağıya” ve “aşağıdan yukarıya” olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. “Yukarıdan aşağıya” teşvik edilen demokrasilerde, devlet kurumları ve siyasi aktörler öncüdür. Demokrasiye bağlı kalınarak geliştirilmesi hedeflenen kurumsal yapının tahsisi, siyasi aktörlerden beklenmektedir. Ancak kimi zaman demokratik rejime geçişin içselleştirilmesi sürecinde bir takım olumsuzlukların ortaya çıkması durumu da aşıkardır. Diğer taraftan “aşağıdan yukarıya” demokrasi teşviki, tabandan gelen bir hareketi kapsamaktadır. Sivil toplum tarafından geliştirilen bu oluşum ile önce demokrasi bilincinin oluşturulması, daha sonra diktatör rejime karşı bir tepki platformunun yaratılması amaçlanmaktadır. Bu noktada söylenebilir ki, sivil toplumun gücü oranında aşağıdan yukarıya demokrasi teşviki gerçekleşebilir.¹⁴⁷

Avrupa Birliği, Komşuluk Politikası çerçevesinde koşulluluk ve sosyalleştirme unsurlarını kullanarak komşu ülkelerde demokratikleşme sürecini sağlamayı amaçlamıştır. Bunun içinde Avrupa'ya ait normların ve değerlerin diğer ülkelere aktarılması ve uygulanması demokrasinin teşvikinin yanı sıra Avrupalılaşıma olgusunu da beraberinde getirmiştir diyebiliriz. Avrupa bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan bu içsel değışimin teması olarak Avrupalılaşıma, demokrasinin teşvik edilmesinde adeta bir lokomotif görevi görmüştür. Aynı zamanda demokrasinin de temel unsurları olan, yapısal, çevresel, resmi ve gayri resmi prosedürlerin ve siyasi paradigmalardan kurumsallaşıma yöntemi olarak anılan Avrupalılaşıma ile devletlerin

¹⁴⁷ Karacasulu, s.4-5

içsel sorunlarında, siyasi yapılarında ve toplumsal politikalarında uluslararası standartlara yakınlaştırılması sağlanmaktadır.¹⁴⁸

Özetle, Komşuluk Politikası yaklaşımı, siyasi açıdan yaratılacak olan güçlü Avrupa ile etki alanı genişlemiş, merkezi yapılanmanın ve içsel adaptasyonun yanında, AB dışındaki yönetimleri de çekim alanına katmıştır. Böylece ulusal güvenlik, uluslararası barış, ulusal ekonomik gelişim olgularıyla kurulan yakın temas demokrasinin teşvik edilmesi unsurunu da gündemde tutmuştur.

3.3. KOMŞULUK POLİTİKASI'NIN ARAÇLARI

Avrupa Komşuluk Politikası siyasal konuları geniş bir yelpazede kapsamaktadır. Siyasal ve sosyal açının önemini ihmal etmeksizin ekonomik zeminde Komşuluk Politikası, geliştirilmiş tercihli ticaret ilişkileri ile AB iç pazarında komşu ülkelerin yer bulabilmesini, ayrıca finansal ve teknik yardım alarak AB programlarına aşamalı ortaklığı önermektedir. Avrupa Komşuluk Politikası süreci başarılı bir şekilde yönetildiği takdirde söz konusu komşu ülkenin büyümesine olanak sağlayan bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda, parasal ve mali politikaların yardımıyla yakın bir bağlılık kurularak daha iyi bir makro ekonomik çevre yaratılması amaçlanmaktadır. AB ve komşu ülkeler arasındaki ticaretin liberalleştirilmesi çalışmalarında ise, tarife içi ve tarife dışı gümrük duvarlarının azaltılması yoluyla büyüme hedeflenmektedir.¹⁴⁹

3.3.1. Ülke Raporları ve Eylem Planları

Avrupa Komşuluk Politikası'nın temel aracı olan Eylem Planları vasıtasıyla, dış ve güvenlik politikalarına ilişkin alanda karşılıklı bağlılığın desteklenmesi amaçlanmaktadır. Eylem planları, siyasal diyalogu ve değişimi, AB ticari pazarında

¹⁴⁸ Maarten Vink, "What is Europeanization? And Other Questions on a New Research Agenda", **Paper for Second YEN Research Meeting on Europeanization**, 2002, s. 4 erişim: http://www.essex.ac.uk/ECPR/standinggroups/yen/paper_archive/2nd_yen_rm_papers/vink2002.pdf (03.03.2009)

¹⁴⁹ Michaela Dodini ve Marco Fantini, "The EU Neighbourhood Policy: Implications for Economic Growth and Sstability", **Journal of Media and Communucation Studies**, Cilt:44, No:3, 2006, s.510-512

yer alabilmek için aşamalı olarak hazırlanmış geçişleri, adalet ve içişleri, enerji, ulaşım, bilgi teknolojileri, çevre ve araştırma konularını, yeni buluşları ve sosyal politika alanlarını kapsamaktadır. Komşu ülkeler ile AB üyesi devletler arasında belirli dönemlerde karşılaştırmalı değerlendirme yapılması amacıyla oluşturulan bir kontrol mekanizmasıdır.¹⁵⁰ Bu kontrol ise ilerlemelerin gözlemlendiği, iki taraflı anlaşmaları tamamlayıcı nitelikteki ülke raporları ile sağlanmaktadır. Ülke raporları, o dönem için, komşu ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kurumsal pozisyonunu yansıtmaktadır. Böylece Eylem Planları ile hedef gösterilen alanlara ilişkin gelişme ya da yerinde sayma durumu somut ölçütler üzerinden gözlemlenmektedir.¹⁵¹

Eylem Planlarının önerdiği teşvik edici öğeler ise şöyledir:¹⁵²

- İşbirliği perspektifinin arkasında önemli bir bütünleşme adımı olarak görülen Avrupa Birliği politikalarına ve programlarına yönelik anahtar bakış açısında, Avrupa Birliği iç pazarında söz sahibi olma ve fırsatlara iştirak etme süreci
- Politik işbirliğinde yoğunluk ve kapsama ilişkin artış
- Ekonomilerde açıklık ve ticaret duvarlarının düşürülmesi
- Finansal destekte artış
- Kültürel, eğitimsel, çevresel, teknik ve bilimsel alanlarda Komisyon programlarına uyum
- Hukuksal anlamda AB normlarına ve standartlarına yaklaşabilmek için destek sağlanması
- Derin ticari ve ekonomik ilişkiler

¹⁵⁰ Baracani, s.7

¹⁵¹ Pace, s.5

¹⁵² Kelley, s.37

Yukarıdaki ögeler perspektifinde, ortak değerlere bağlı kalınarak, ülkeden ülkeye değişen ihtiyaçlar kapasitesinde ve AB'nin söz konusu ülkelerle yürüttüğü ilişkilerde, farklılıklar bulunabilir. Bu nedendir ki, Komşuluk Politikası dahilinde her ülke için o ülkenin AB ile ilişkilerinin bulunduğu noktayı özetleyen, sonrasında politik, ekonomik ve sosyal alanda koyulan hedefleri, beklentileri ve sağlanacak destek ve teşvikleri anlatan ülke raporları Komisyon tarafından yayınlanmaktadır. Bu raporlar neticesinde verilen teşviklerin karşılığında o ülkenin reform ve icraatlarının ne noktada olduğu, olması gerektiği eylem planları ile bir nevi kontrol edilmektedir. Böylelikle, Barselona Süreci'nde başarısızlık olarak görülen, koyulan hedeflerin gerçekleştirilmemiş olması olgusu bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bugüne kadar Suriye, Libya, Beyaz Rusya ve Cezayir dışında Komşuluk Politikası bağlamında ilişki kurulan tüm devletlere yönelik ülke raporları ve eylem planları hazırlanmıştır.

3.3.2. Avrupa Komşuluk Politikası Finansal Aracı

Refah ve barış temellerine oturtulmuş bir komşuluk alanı yaratmak hedefiyle yola çıkan Avrupa Birliği'nin söz konusu politikaların uygulanmasında öngördüğü araçlardan bir diğeri finansal unsurları içermektedir. Avrupa Birliği'nin ortaklık kurabileceği ülkelere yönelik 1 Ocak 2007'den bu yana geliştirdiği "Avrupa Komşuluk Politikası Aracı" (European Neighbourhood and Partnership Instrument) adı altındaki bu oluşum aslında, Avrupa'nın Doğu komşularını ve Rusya'yı içeren TACIS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States), Akdeniz komşularına yönelik MEDA (Mediterranean Economic Development Area) ve demokrasi ve insan haklarının dünya bazında geliştirilmesi amacıyla oluşturulan EIDHR (European Initiative for Democracy and Human Rights) programlarının bütünlüşmüş şeklidir. 2000-2006 bütçe döneminde MEDA için yaklaşık 5.3 milyar Euro, TACIS için 3.1 milyar Euro kaynak ayrılmıştır. Ayrıca Avrupa Yatırım Bankası tarafından yaklaşık 2 milyar Euro kredi MEDA kapsamındaki, 500 milyon Euro kredi ise TACIS kapsamındaki ülkeleri için verilmiştir.¹⁵³

¹⁵³ European Neighbourhood Policy: Funding, erişim; http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm (01.08.2008)

Komşuluk Politikası aracının temel amacı, AB ile komşu ülkeler arasındaki işbirliğini genişletmek ve ekonomik birlikteliği geliştirmektir. 2007 bütçesinin %95'i söz konusu ülkelerin iyi yönetişimi, eşit ekonomik ve sosyal gelişimin sağlanması alanlarına harcanmıştır. Bütçe dağılımındaki öncelikler her ülke için değişmekle birlikte temelde, fakirliğin azaltılması, sosyal gelişmeyi sağlama, cinsiyet ayrımını kaldırma, işsizlik, ayrımcılık, göçmen işçiler, temel iş güvencesinin sağlanması, sağlık ve eğitimin geliştirilmesi, insan hakları ve özgürlükler, sivil toplum kuruluşlarının çoğaltılması konuları esas alınmaktadır. Söz konusu finansal yardımlardan sivil toplum kuruluşları, azınlık grupları, ticari kuruluşlar, kadın ve gençlik kurumları, üniversiteler, dini yapılar ve medya faydalanabilecektir.¹⁵⁴

Avrupa Komşuluk Politikası Aracı'nın yanı sıra "Katılım Öncesi Destek Aracı" (The Instrument for Pre-Accession Assistance) ile üye ya da potansiyel üye devletler finansal destek kapsamına alınmaktadır. Ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması hedefiyle birçok finansal aracın yerine konan bu iki yapı sınır ötesi politikaların temel taşıdır. Bu nedenle, 2007-2010 döneminde yatırımların teşviki ve yönetişimin desteklenmesi amacıyla 400 milyon Euro kaynak ayrılmıştır. Bunun yanı sıra, yine aynı döneme ilişkin, bölgeler arası ilişkileri düzenleyen programa 260.8 milyon Euro, Güney Bölgesi için 343.3 milyon Euro ve Doğu Bölgesi için 223.5 milyon Euro olmak üzere toplamda 827.6 milyon Euro Çok Uluslu Programa ödenek ayrılmıştır. Avrupa Birliği'nin 2007-2013 bütçesinden ise yaklaşık 12 milyar Euro kaynak ayrılan bu ortak fonla komşu ülkelerin reformları desteklenecektir.¹⁵⁵

Komşuluk politikası yukarıda da tartışıldığı gibi, Birlik mücavir alanında Batılı norm ve değerlere yakın, piyasa ekonomisini işletmeye istekli ve donanımlı, barış içinde yaşayan uluslar yaratmak gibi oldukça cesur bir beklentinin meyvesi olarak görülmelidir. AB ve beklentilerini paylaşan söz konusu ulusların siyasal ve ekonomik elitine göre, Birliğin şu ana kadar edindiği tecrübe ve kazanımlar hiç de

¹⁵⁴ European Commission, **European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI)**, Country / Multicountry Programmes, s.1-3 erişim; http://www.euroresources.org/fileadmin/user_upload/PDF_country_and_Programme_profiles/ec2.pdf (03.03.2009)

¹⁵⁵ European Neighbourhood Policy: Funding erişim; http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm (01.08.2008)

azımsanmamalıdır. Bununla birlikte, Komşuluk Politikası'nın da beklentiler ve stratejinin hayata geçirilebilen kısımları arasındaki asimetrik sonuçlardan muzdarip olduğu teslim edilmelidir. Zira, bu konudaki endişeler AB siyasal ve akademik kesimi, politik anlamdaki eksik kalan yanların neler olduğu, ya da daha evvel dikkate alınmamış siyasal, ekonomik, sosyal ve sosyo-psikolojik boyutlara dair bir arayış içine sokmuştur. Komşuluk politikası AB'nin kendi içinde değişen dengelerine sıkı sıkıya bağlıdır. AB içindeki liderlik mücadelesinden tutun da AB'nin genişlemesi, genişlemeyi sindirmesi, bütçe sorunları, ortak dış politikası beklenen tek sesliliğin sağlanması açısından karşılaşılan başarısızlıklar AB'nin sadece Ortadoğu bölgesine değil, ilişki içinde bulunduğu diğer bölgelerle de yürütmekte olduğu ilişkilerin tekrar revizyondan geçirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın son bölümünde AB'nin beklentileri ile bu politika itibarıyla kazanımları arasında neden böyle bir asimetrik ilişki bulunduğunu, AB'nin Komşuluk politikasının bu kurgusunu koruduğu takdirde ileride karşılaşılabileceği ciddi sorunlara karşı çeşitli düşünürlerce dikkat çekilmiş noktaların ele alınması planlanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'NUN YAPISAL SORUNLARI IŞIĞI ALTINDA KOMŞULUK POLİTİKASI'NIN İKİLEMLERİ

Coğrafyası kadar geniş siyasi bilinmezliklerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların merkezi olan Ortadoğu, bazılarının göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın ekseninde bir bataklık olarak tanımlanırken bazılarının göre petrolün ve zenginliğin kaynağı olarak gösterilir. Üzerine çok şey söylenen ama çok az şey bilinen bu mit, tarihsel anlamda üzerinde modern ve geleneksel birçok imparatorluğun kurulduğu, zengin kültürel ve toplumsal birikimi, stratejik ve ekonomik önemi bulunan vazgeçilemez bir değerdir.¹⁵⁶

İlk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından “Orta Doğu” olarak tanımlanan bölge için daha önceleri “Yakın Doğu” kavramı kullanılmaktaydı. Avrupa'nın bakış açısında “Uzak Doğu” esas alınarak ortaya atılan ve Uzak Doğu'ya göre Avrupa'ya daha yakın ama yine de doğuda kalan bu topraklara ilişkin¹⁵⁷ sınırların çizilmesinin zorluğu, bölgenin belirgin bir coğrafi birim olmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸ Lakin en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir.¹⁵⁹

İlk yazılı uygarlığın ve üç tek tanrılı dinin doğduğu bu topraklar gerek etnik gerek dinsel birçok farklı grubu barındırmaktadır. Çoğunluğun Araplardan oluştuğu

¹⁵⁶ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s.9

¹⁵⁷ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkcüoğlu, “Ortadoğu'yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.194

¹⁵⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, 2.Cilt: 1918-1994, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.66

¹⁵⁹ Arı, s.25

bölgede ayrıca Türkler, İranlılar, Pakistanlılar, Kürtler, Yahudiler, Afganlar, Ermeniler, Asuriler, Beluciler ve Kıptiler yer almaktadır.¹⁶⁰ Dinsel ve tarihsel unsurların yanı sıra ekonomik anlamda da hayati bir bölgedir. Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Ortadoğu adı verilen bu alanda dünya petrol rezervlerinin %80'i, doğal gaz rezervlerinin %50'si bulunmaktadır. Yaklaşık 1.1. trilyon varil dolaylarında olduğu bilinen dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin 800-850 milyar varili söz konusu bölgeden elde edilmektedir. Bunun dışında Mahan'a göre, bir dünya imparatorluğu olabilmek için gerekli şart olan önemli deniz ticaret yollarına hakim olma olgusu, Ortadoğu'da yer alan Hürmüz Boğazı'nın, Aden Körfezi'nin ve Babel Mendep Boğazı'nın, Süveyş Körfezi'nin ve Cebeli Tarık Boğazı'nın varlığı ile ispatlanmaktadır. Zira, bu bölgede egemenlik kuran devletin dünya gücü olması sorgulanamaz. Tüm bunlara ek olarak bölgenin parlamenter sisteme sahip en demokratik ülkesi olarak gösterilen Türkiye'nin yanında, egemenliğini devam ettirebilen otokratik hanedanlık rejimleri bulunmaktadır.¹⁶¹ Bu nedendir ki, küreselleşen dünyaya rağmen söz konusu anti-demokratik ülkelerde ekonomik liberalleşmeye karşı meydan okunması süreci bugün bile hala devam etmektedir.

Ortadoğu'nun hemen hemen tümü için Birinci Dünya Savaşı bağımsızlığa giden yolu açmıştır. Bazı ülkeler bağımsızlığını hemen kazanırken, Arap devletlerinin çoğu bir süre daha yabancı egemenliği altında kalmıştır. İran gibiler ise sözde bağımsızlık statüsü altında bir süre daha parçalanmış biçimde varlığını sürdürmüştür. Ancak ulusal bağımsızlığın hiç olmazsa düşünce olarak dünyanın dört köşesine yayıldığı bir dönemde, çoğu Asya-Afrika ülkesinin sömürge olarak denetim altında yaşaması, bu bölgede Batı karşıtı duyguları çok köklü hale getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, sömürgecilik anlayışını sürdüren büyük Avrupalı devletlerin zayıflamasıyla bağımsızlıklarını kazanan toplumlar, geç gelen bu olgu karşısında siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim bugünün siyasi tarihi de büyük ölçüde, 1990'lara kadar kendilerine Üçüncü Dünya denen bu

¹⁶⁰ Akdevelioğlu, s.196

¹⁶¹ Arı, s.27.29

gelişmekte olan ülkelerin iç ve dış sorunlarını çözme mücadelelerinin ve bu süreçte ortaya çıkan çatışmaların öyküsüdür.¹⁶²

Buradan hareketle son bölümde, Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikasında belirlemiş olduğu hedeflerin önünde büyük engeller olarak duran faktörlere; Ortadoğu'nun yapısına, Batı tarafından tehdit olarak algılanan İslami oluşuma ve bu oluşumun altında gerçekten tehdit oluşturan diğer yapısal faktörlere ve liberalleşmeye karşı direnen siyasal ve ekonomik altyapıya ve nihayetinde Komşuluk Politikasının bölgecilik politikaları çerçevesindeki beklentilerin gerçekleşmesinin önündeki engellere değinilecektir.

4.1. ORTADOĞU'NUN YAPISAL SORUNLARI VE MODERNLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Vespasianus önderliğindeki Roma'nın Kudüs'ü işgal edip, topraklarını çeşitli parçalara bölmesi ve Yahudileri Kudüs'ten kovması (MS 70) ile Ortadoğu'da başlayan dış kontrol süreci aslında yirmi birinci yüzyılda bölgenin içinde bulunduğu yapının da temellerini atmıştır. Zira, Hıristiyanlar ve Yahudiler için kutsal sayılan bölge, İslamiyet'in doğuşu ile birlikte din eksenli savaşların merkez coğrafyası haline gelmiştir. Her ne kadar Osmanlı'nın bölgede hüküm sürdüğü yüzyıllar boyunca, dinlerin ve etnik grupların karşılıklı sağladıkları görece barış süreci örnek olarak gösterilse de, Fransız Devrimi ve önce Avrupa'yı sonra dünyayı saran milliyetçilik akımı Ortadoğu için bitmek tükenmek bilmeyen çatışma sürecini de başlatmıştır ve geçmişten gelen bu oluşumun etkileri bugün için hala devam etmektedir. Bununla birlikte bölgede hakim petrol monarşilerinin liberalleşme karşıtlıkları ve paylaşım meselesi bölgedeki sorunların en önemlilerinden birisidir.

Batı'nın da her safhasında içinde bulunduğu bu Doğu kavgasının detaylarına geçmeden önce vurgulanmalıdır ki, insanlık tarihi burada başlayıp burada devam etmiştir. Nitekim, kültürel ve tarihsel anlamda zengin bir yapıya sahip olan, yüzyıllar boyunca hep varolan karakteristik özellikleri nedeniyle belki de Ortadoğu bugün

¹⁶² Sander, 2.Cilt, s.99-100

dünyanın en çok tartışılan olgusudur. Peki bu yapının temelinde ne yatmaktadır? Çatışma gerçekten de görüldüğü gibi ekonomik eksenli midir? Monarşiler demokratikleştirilmeye çalışılan bölgede ne kadar kalıcıdır? “İbrahim’in milletine bırakılan Nil’den Fırat’a kadar olan”¹⁶³ topraklarda radikal uçlara çekilen din ve etnisite olgusunun barışın önünde engel olarak etkinliği nedir?

4.1.1. Rantiyeciler Devletler

Yirminci yüzyılın başında dünyadaki en önemli maden kömürdü ve hiçbir devletin büyük kömür madeni damarları olmadan endüstriyel açıdan gelişemeyeceğine inanılıyordu. Zira, Avrupa buhar gücü üstünlüğünü sahip olduğu zengin kömür kaynaklarına borçluydu. Ancak çok önceleri Zerdüşterin Hazar Denizi’nin batı kıyısındaki Bakü’de yüzeye çıkan başka bir madeni tutuşturarak ateşe taptıkları gözlemlenmekteydi. Latince taş/kaya yağı anlamına gelen petrol Rus sondajcıları tarafından 1800’lerin sonuna doğru Çanakkale Boğazı ve Süveyş Kanalı aracılığıyla Orta Asya limanlarına taşınmaya başlandı. Rusya’dan sonra Amerika’nın da petrol yataklarını bularak üretime dahil etmesi, ışık ve ısı sağlamada kömürden çok daha üstün olan bu madeni yirminci yüzyılda teknolojinin temel taşı haline gelmiştir.¹⁶⁴

Ortadoğu’nun coğrafi yapısı nedeniyle çölün altında gizli kalmış petrol yatakları ve kimilerine göre dünyanın diğer coğrafyalarından (Venezüella, Meksika ve Amerika) çıkarılan petrolün bolluğu nedeniyle, yüzyılın ilk yarısında yeni yerlerde petrol arayışına gerek duymayan Batılı devletler bölgedeki monarşilerle bu madenin paylaşımı konusunda kendilerine yönelik avantajlı anlaşmalar imzalamışlardır. Önceleri bu önemli yer altı madenin araştırılması ve çıkartılması konusunda büyük adımlar atmayan, ancak 1960’larda kazandıkları bağımsızlıklarının arkasına yükselen Arap ulusçuluğu rüzgârını da alan söz konusu monarşiler, dünya petrol rezervlerinin yarısından fazlasını himayelerinde

¹⁶³ Arı, s.33

¹⁶⁴ Geoffrey Blainey, **Yirminci Yüzyılın Kısa Tarihi**, Onur Şen ve Tufan Tıgılı (çev.), İstanbul: 1001 Kitap, 2007, s.149-150

bulundurdıklarını ve petrolün önce Amerika sonra diğer güçlü dünya devletleri için önemini anladıkları aşamada çarklar terse dönmeye başlamıştır.¹⁶⁵

Zira yeni dünya düzeni o dönemde Mısır'ın efsanevi lideri Cemal Abdül Nasır'ın örgütlediği direniş ve bunun yarattığı güvensizlik ortamı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tutum bölgesel maceraları da beraberinde getirmiştir. O dönemde girilen tüm uluslararası demokratik girişimler ya da anti-demokratik eylemlerle bölgeye barışın getirilmesi hedefi, bugün Filistin rejiminin meşruluk sorununu da doğurmuştur.¹⁶⁶ Bununla birlikte petrol sayesinde günden güne zenginleşen monarklar demokratik Batı'nın muhatapları haline gelmişlerdir. Yüzyıllar boyunca dünyanın fakir ve mazlum topraklarında hüküm süren İslam, artık en zengin coğrafyaya hakim unsur haline gelmiştir.¹⁶⁷

Bununla birlikte, Ortadoğu monarşilerinin yapısına bakıldığında, uluslararası ticarete ve küresel işbirliğine şüphe ile yaklaşıldığı görülmektedir. Sosyal ve siyasal eşitliği benimsemeyen, halkın anlık gereksinimleri doğrultusunda bir dünya görüşü geliştirmişlerdir. Ayrıca, İslam'ın sosyal, politik ve kültürel sapmalara neden olduğu ve isyanı teşvik ettiği görüşü savunulmaktadır. Her ne kadar devletten devlete farklı kritikler yapılsa da özünde Ortadoğu Kraemer'e göre; Müslüman bir hükümdarın gerekleri yerine getirdiği, siyasal kurumsallaşmanın kavruk kaldığı devletlerden oluşmaktadır. Aynı şekilde Herb de, hanedana ait kuralların varlığına ve monarşinin ayakta kalması adına uygulamaların ne şekilde olursa olsun yerine getirildiği gerçeğine değinmektedir.¹⁶⁸

Bu perspektiften bakıldığında, Nonneman, Deegan ve Skocpol, Ortadoğu siyasal kültürüne egemen olan unsuru, petrol kaynaklarından gelen bu gelirlere dayalı "rantiyeci devlet yapısı" şeklinde tanımlamaktadır. Rantiyeci devlet yapısı, geleneksel vergilendirme ve siyasal reform sürecinde gerekli güncel beklentilerle paralellik gösteren ekonomik strateji yollarını kullanmak yerine dışsal kaynaklara

¹⁶⁵ A.g.e., s.493-494

¹⁶⁶ Nonneman, s.141-142

¹⁶⁷ Blainey, s.494

¹⁶⁸ Nonneman, s.155-156

yönelerek petrol gelirlerine dayanmaktadır. Vergi gelirine bağlı olmaksızın hareket eden bu monarşilerde halkın da çok fazla beklenti içinde bulunmadan, daha çok aşiret liderlerinin dini öğelerle beslediği yaşantıyı kabullendiği görülmektedir. Zira, petrolle zenginleşen monarklar kendilerine bağımsız bir alan yaratırken özerk biçimde siyasal bir karar alma mekanizmasına yer vermeyen yönetimlerine halkın da müdahil olmasına izin vermemektedirler. Ayrıca, söz konusu yönetimlerin çıkarılan petrolü temsil etmek gibi bir kaygıları da bulunmamaktadır. Önemli olan nokta yönetimlerini ayakta tutmaya yetecek yeterli finansal kaynağı veren organizasyonun petrolü çıkartmasıdır.¹⁶⁹

Bunun yanı sıra, bahsi geçen zayıf kamu politikaları nedeniyle yöneticiler ve kanunlar arasında çok yönlü bir etkileşim bulunmamaktadır. Skocpol, zayıf toplum-devlet bağının yarattığı istikrarsızlıkları belirterek rantiyeci devlet yapısının söz konusu toplumların gelişmesinin önüne ciddi bir set çektiğini belirtmektedir. Örneğin, dünyanın petrol gelirlerine ilişkin patlama yaşadığı süreçte söz konusu monarşilerin ekonomileri altın dönemlerini yaşarken devlet hazinelerinde mantıksız harcamalar yapılmıştır. Bu periyodun arkasından gelen çöküntü sürecinde ise monarklar hamilik edebilme vasıflarını yerine getiremedikleri için devlet kurumları zayıf düşmüştür.¹⁷⁰ Aynı şekilde, petrol krizinin yaşandığı yıllarda Suudi Arabistan'da devlet argümanlarının çöküşü ve hızlı parçalanma, sahip olunan gelirin sadece bürokratlar arasında paylaşılması noktasında başlamıştır. Nitekim, mali kaynakların sosyal gruplara tam olarak dağıtılmaması, güçlü vergi yapısının eksikliği ve en önemlisi petrolü dağıtacak kurumlarla petrolün çıktığı ülke bürokratları arasında rüşvet odaklı ilişkiler sorunların kaynağını teşkil etmektedir.¹⁷¹

Diğer rantiyeci devlet akademisyenleri söz konusu yaklaşıma ek olarak, petrolün kiralamar yoluyla çıkarılmasının otoriter rejimleri devam ettirdiğini belirtmiştir.

¹⁶⁹ Heather Deegan, "Democratization In The Middle East", Haifaa A. Jawad (ed.), **The Middle East In The New World Order**, London: Macmillan Press, 1997, s.15

¹⁷⁰ Theda Skocpol, "Rentier State and Shi'a Islam in the Irian Revolution", **Theory and Society**, Cilt:11, No:3, 1982, s.271

¹⁷¹ Benjamin Smith, "Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World: 1960-1999", **American Journal of the Political Science**, Cilt:48, No:2, 2004, s.232-233

Karl, Venezüella ve bazı büyük petro-devletlerde rantiyeci devlet tezi üzerine yaptığı analizlerinde, petrolden elde edilen hasılat sabit hale geldiğinde zenginliğin uzun dönemde söz konusu monarşilerde istikrar ve refah sağlayacağını ve petrol odaklı rejimlerin güçleneceğini, ekonomilerinin istikrar kazanacağını ve bu yönetimlerin pazarlık edebilecek konuma ulaşacaklarını öne sürmektedir. Öte yandan, yükselen petrol fiyatları tarımsal ve mamul maddelere harcanan miktarı da olumsuz etkileyerek politik krizlerini tetikleme tehlikesini taşımaktadır. Zira petrole erişim, o devletin süper güç olacağı yönündeki telkinler, bu devletlerdeki karar vericilerin askeri stratejilerini gölgelemekte ve endüstriyel kapasite ve askeri güç ile siyasal meşruluk arasındaki yakın ilişkiyi görmezden gelmelerine neden olmaktadır. Bir anlamda bu haleti ruhiye de otoriter rejimin sağlamlığına inancı körüklemekte ve liberalleşmeye kısıtlı bir biçimde ekonomik alanda izin vermekle birlikte siyasal alanda hayat hakkı tanımamaktadır.¹⁷²

Bu bilgiler ışığında rantiyeci devletler tezi Smith'in öne sürdüğü şu hipotezler üzerine kuruludur denebilir:¹⁷³

- **Hipotez 1:** Petrol ihracatına olan bağımlılık, devletleri esas gelir kaynaklarında geniş dalgalanmalara ve rantiyeye etkisine maruz bırakmaktadır. Bu etkilerden dolayı petrol zenginliği ile Batı'da anlaşıldığı gibi yönetici sınıfın meşruluğu ve sınırlandırılması, siyasal kurumlarının çeşitlenmesi ve merkezdeki gücün bu kurumlara aktarılması anlamında siyasal gelişme arasında tersine bir ilişki bulunmaktadır.
- **Hipotez 2:** Petrol gelirlerinden elde edilen gelir baskıcı yapıya ve geniş patronaja yatırıldığından dolayı genelde otoriter petrol zengini devletler diğerlerine kıyasla daha istikrarlıdır.
- **Hipotez 3:** Petrol zengini ülkelerde iç savaş riski yüksektir. Bu petrol rantlarının politik kullanımından kaynaklanan dağılım eşitsizliğinden ve

¹⁷² A.g.e., s. 233

¹⁷³ A.g.e., s.232-235

dolayısıyla petrol zenginliği ile hükümet karşıtlığı arasında pozitif bir ilişki bulunmasından kaynaklanır.

- **Hipotez 4:** Kriz ve patlama döngüleri, petrol ihracatına bağımlı ülkelerde ekonomik krizleri tetikler. Sonuç olarak, hükümet ya da rejim bunalımları iç savaş, hükümet karşıtı protestolar genelde petrol fiyatlarının yükseldiği veya tehlikeli bir biçimde düştüğü dönemlerde görülür.

Özetle, rantiyeci devletlerin küresel ekonomi ile eklemlenmeleri Batı'da yaygın olan anlayışın tersine, bu devletlerin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapılarından dolayı istikrarsızlığa sebep olabilir. Söz konusu petrol monarşileri bu nedenle otarşik -kendi kendine yeten- ekonomik yapılar olarak kaldıkları sürece kendileriyle birlikte ortaklıklarını sürdüren üçüncü taraflar açısından karlı partnerlerdir. Yukarıda da belirtildiği üzere, rantiyeci devletlerin istikrarı kısıtlı ekonomik faaliyetten elde edilen gelirin politik istikrar adına etkin patronaj ağına akıtılmasına bağlıdır. Devlet ve toplum arasındaki organik patronaj ağı ise, devlet ile birey arasında bir ara alan olan sivil toplumun Batı'daki formuyla serpilip büyümesine izin vermez. Çünkü, genelde demokratik sivil toplum devletten müstakil bireyler ve çıkar örgütlenmelerini ifade etmekteyken, rantiyeci devlet yapısında toplum ve devlet arasında bir ayrılıktan söz etmek imkansızdır. Toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi cemaat çizgisinde görme eğilimini anlayabilmek için özellikle Ortadoğu'ya hakim olan sosyal ve kültürel dinamikleri ve bunların siyasal yapılara ne tür etkileri olduğuna bakmak gerekmektedir. İslam dini ve idealize ettiği toplum modeli bu meseleyi çözümlenmede kilit bir görev üstlenmektedir.

4.1.2. İslam

1993 yılında “Medeniyetler Çatışması mı?”¹⁷⁴ başlığı altında Samuel Huntington Soğuk Savaş sonrası dünya hakkında din ve medeniyetle ilgili büyük tartışmalar yaratan bir sav ortaya atmıştır. Huntington'a göre;

¹⁷⁴ bkz. Samuel Huntington, “The Clash of Civilization?”, **Foreign Affairs**, Cilt:72, 1993

“Çatışmanın temel kaynağı esasen ideolojik veya ekonomik olmayacaktır. İnsanlık arasındaki büyük bölünmeler ve en etkin çatışma kaynağı kültürel olacaktır. Ulus devletler dünya hadiselerinde en güçlü aktörler olarak kalacaklar, ancak küresel siyasetle ilgili temel çatışmalar farklı medeniyetlere mensup uluslar ve gruplar arasında ortaya çıkacaktır. Küresel siyaseti medeniyetler çatışması belirleyecektir.”¹⁷⁵

Bugün için Ortadoğu’da Huntington’ın savının doğrulandığı görülmektedir. Zira, bölgedeki çatışmanın temelinde de farklı medeniyetler, farklı dinler yer almaktadır. İslam ise bu farklılığın en merkezinde yer alan unsurdur. Zira, İslam’da kutsal savaş veya Allah adına savaş olarak tanımlanan cihad kavramı gelenekler aracılığıyla yer almaktadır. Bu da çatışma olgusunu dini bir platforma çekmeyi başarır.

Kelime anlamı teslimiyet olan İslam, Tanrı iradesine boyun eğme eylemidir. Kutsal kitap Kur’an’daki ayetlere ve Hz. Muhammed’in hadislerine dayandırılarak geliştirilen İslam hukuku, İslamiyet’in indirildiği dönemde Arabistan yarımadasındaki bozuk sosyal yaşantıyı düzenlemeye çalışmıştır. Hz. Muhammed’in ölümünden sonra bu coğrafya da gelişen konjonktür nedeniyle, Tanrı’nın elçisi olma vasfı politik bir kimlik kazanmış ve halifelik olgusu doğmuştur. Babadan oğula geçen bu hiyerarşik düzen Ortadoğu’da egemenlik kuran monarşilerin de temelini oluşturmaktadır. Ancak hükümdarın elinde Tanrı’dan sonra en yetkili kişi unvanını buldurması, hak ve özgürlüklerin halk yerine monarklarda toplanmasına neden olmuştur. Böylelikle, hanedanın ve ona yakın üst düzey yöneticilerin refah içinde yaşadıkları, ancak toplumların dini gelenekler çerçevesinde şekillenen şeriat ile baskı altında tutulduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, İslam’ın politikleşmesi halifelik makamının paylaşılması sürecinde kendi içinde bölünmeler yaşayarak temel iki mezhebe -Sünni ve Şii- ayrılması noktasında başlamıştır.¹⁷⁶

Bu noktada söylenebilir ki, Batılı toplumlarda iki ayrı tarafa konularak değerlendirilen din ve politika olguları, Ortadoğu’da siyasi bir unsur olarak en

¹⁷⁵ Richard Rubenstein, “Yirmi Birinci Yüzyılda Din”, Bekir Zakir Çoban (çev.), **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/2, 2002, s.89-90

¹⁷⁶ Arı, s.38-49

merkeze oturtulan İslam ile tek potada eritilmektedir. Oysa, sosyolojik açıdan bakıldığında din, feodal toplumlarının tutunum ideolojisidir. Zira, feodal kalıntılar taşıyan toplumlarda din-devlet ilişkileri, bu kalıntıları tasfiye etmiş toplumlardan çok farklıdır. Bir devlet politikası olan laiklik birinci tip ülkelerde görülmektedir. Burada din, ya sürekli ve güçlü bir şekilde denetim altında tutularak -Türkiye örneğinde olduğu gibi- ülkenin dinsel ilkeler yerine akla dayalı rasyonel ilkelerle yönetilmesine çalışılmaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan tipi şeriatçı ülkelerde söz konusu feodal kalıntılar ayıklanamadığı için laiklik politikası uygulanamamaktadır. Bunun yanı sıra, bir toplum niteliği olarak tanımlanan sekülerlik ile, toprak beylerinin hükümranlığındaki yönetsel anlayışı uzun zaman önce toplumun iç dinamiklerinden gelen devrimlerle ciddi biçimde tasfiye edilmiş ve din devletin değil toplumun vicdanına bırakılmıştır.¹⁷⁷

Bu bağlamda, doktrinde Ortadoğu politikalarına İslam hakkındaki bilgilere eklenen gözlemler neticesinde sekülerizm taraftarı bir bilgi kuramı üretilmiştir. Literatürde ilk kez 1970'te kullanılan politik İslam yaklaşımı, açıkça ifade edilen politik gündemin, İslami geleneklerden gelen olaylar, terimler ve semboller ile birleştirilerek yaratılan yeni ve yükselen bir ideoloji olarak tanımlanmıştır. İslam'ın doğasındaki politik boyutun niteliği dinden uzaklaşmanın derecesi ile saptanmaktadır. İslami yönetim biçimi için politikaların din ekseninde uygulanması ise Ortadoğu'da olağan sayılmaktadır. Tanımlara ek olarak, akademik platformda iki sekülerist varsayım dikkati çekmektedir. Birinci öngöründe, Müslüman çoğunluk toplumlarda görünüşte varolan bir seküler kamu hayatından söz edilmektedir. Oysa buz dağının hemen altında laik anlaşmaları ihlal etmeye hazır ya da dinin mantıksız biçimlerini kabul eden bir anlayışı bulunmaktadır. Bu şekilde, demokratik kamu düzeninden teokrasiye yönelmiş bir göz dağı yönetimini yaratılmaktadır. Siyah ya da beyaz kadar keskin olmayan bu gri yönetimlere örnek olarak Mısır verilebilir. Yahudi-Hıristiyan sekülerizmi olarak adlandırılan ikinci varsayımda ise; politik İslam demokratik olmayan politikalarla İslam'ın kaynaşması olarak görünmektedir. Bu bakış açısında, kilise ile devletin ayrılmasına benzer keskin bir girişim imkansızdır. Zira din ve politik otoritelerin duruşu sadece Müslüman çoğunluk

¹⁷⁷ Baskın Oran, "Laiklik-Sekülerlik", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.22

toplumların tarihsel anlamda bu olgudan uzak olmasından kaynaklanmamaktadır. Temel nedeni İslam dininin değişmez karakterinin altında yatmaktadır.¹⁷⁸

Tüm bu teorik bilgiler yakın dönemde söz konusu coğrafyaya baktığımızda pratikte de gözlemlenir bir hal almaktadır. Zira, tarihsel süreçte İslam'ın ayrılık yaşadığı en temel disiplin Hıristiyanlık olmuştur ve yüzyıllar boyunca çatışmalarda zikredilen düşünce her iki taraf içinde aynıdır: Tanrı adına savaş. Ancak yirminci yüzyılda demokrasi dünyanın çoğu ülkesinde yeni yeni yeşermeye başlarken, otokrasi İslam ülkelerinde vazgeçilmez bir olgu olmuştur. İran, Lübnan, Suudi Arabistan, Fas ve Birleşik Arap Emirliklerinde Müslüman krallar ve diğer İslam ülkelerinde sonsuz yetkilere sahip zümreler devletin başında bulunmaktadır. Çünkü çoğu Müslüman'a göre dini bakımdan yanlış olduğu sürece demokratik bir kural ya da hükmün hiçbir geçerliliği bulunmamaktadır. Bu yapının ürettiği jenerasyon ise 1970'ler ile birlikte uluslararası platformda İslam'ın karşısında yer alan her modern olguya yönelik terörist eylemlerde bulunmaya başlamışlardır.¹⁷⁹

Özellikle bu süreçten sonra akademik literatürde daha fazla telaffuz edilen ve üzerinde çok daha kavramsal araştırmalar yapılan İslami terörizm olgusu ortaya çıkmaktadır ve üç başlık altında toplanmaktadır. İlk ve en önemli tartışma 11 Eylül saldırılarından sonra, terörizm üzerine kökleşmiş varsayımlar, teoriler ve bilgiler yardımıyla harmanlanarak oluşturulmuştur. David Rapoport 1984 yılında "Korku ve Titreme: Üç Dini Gelenek Perspektifinde Terörizm" adlı çalışmasında "dinsel terörizm"¹⁸⁰ kavramını ilk kez ortaya atmıştır ve 11 Eylül sonrasında bu görüşü benimseyen akademisyenlerin merkez çıkış noktasında burası olmuştur. İkincisi, Ortadoğu ve Arap kültürü penceresinden değerlendiren oryantalist akademisyenlerin benimsediği, 1970 ve 1980'lerde Batı'ya yönelik, 1972 Munich Katliamı, 1973 petrol krizi, 1979 İran devrimi, elçiliklerde yaşanan rehine krizleri ve uçak kaçırma eylemlerine odaklanan yaklaşımdır. Üçüncü tip tartışma ise, kalıplaşmış kültürel örnekler ve derin anlamda düşman olarak tasvir edilen İslam ve Müslüman olguları

¹⁷⁸ Elizabeth Shakman Hurd, "Political Islam and Foreign Policy in Europe and the United States", **Foreign Policy Analysis**, Cilt:3, 2007, s.347-348

¹⁷⁹ Blainey, s.495-503

¹⁸⁰ bkz. David Rapoport, "Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions", **American Political Science Review**, Cilt:78, No:3, 1984

perspektifinde yapılmaktadır.¹⁸¹ Burada, 11 Eylül sürecinden sonra geliştirilen, neo-oryantalist yaklaşımda detaylıca anlattığımız, iyi Amerikalılar ile ülke güvenliği için tehlike oluşturan Müslümanların kalın bir çizgi ile ayrılması gerektiğine ilişkin söylem yer almaktadır.

Bu noktada Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezine tekrar dönecek olursak, medeniyetsel biz ile medeniyet-dışı onlar arasındaki karşıtlığın insan doğasında değişmez olduğu görülmektedir. Huntington bu farklılıkları; (a) başkası olarak algılanan insanlara karşı hissedilen üstünlük (superiority) ve aşağılık (inferiority) duygusuna; (b) farklı olandan korkma ve güvensizliğe; (c) dilden ve medeni davranıştan ne anlaşıldığı konusundaki farklı görüşlerden kaynaklanan iletişim bozukluklarına ve (d) varsayımlar, motivasyonlar, toplumsal ilişkiler ve toplumsal uygulamalar bakımından diğer insanlara benzememe olgularına bağlamaktadır.¹⁸²

İşte tam olarak bu noktada Avrupalı ve Amerikalı dış politika karar vericilerinin politik sonuçlar doğuran kendi eylemleri üzerine de düşünmeleri gerekmektedir. Zira, Müslüman çoğunluk toplumların dışarıda bırakıldıkları bir dünya düzeni nefret ortamını sadece güçlendirecektir. Amerikan Başkanı George W. Bush'un 2002 yılının başında ulusa sesleniş konuşmasında, Irak ve İran'ı içeren "şer eksenini" ifadesini kullandığında bir milyon sivil bölgenin demokratikleştirilmesi adına ölmüştür. Oysa Foucault'un da belirttiği gibi, "İslam'ın politik bir güç olarak bugün ve yıllardır süren temel sorunu, nefret odaklı yaklaşımlardan bir parçacık olsun uzaklaşmamasından kaynaklanmaktadır."¹⁸³ Bu aşamada altı çizilen olgu, çoğunluğun iradesinin geçerli olduğu demokratik yönetimlerin, bu denli katı kuralların kök saldığı toplumlarda yaratabileceği etkiler olmalıdır.

¹⁸¹ Richard Jackson, "Constructing Enemies: 'Islamic Terrorism' in Political and Academic Discourse", **Government and Options**, Cilt:42, No:3, 2007, s.398-400

¹⁸² Rubenstein, s.90

¹⁸³ Shakman Hurd, s.362

4.2. AB'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI VE ORTADOĞU'DA BÖLGESEL İSTİKRAR SORUNU

Birleşik Avrupa fikrinin kurucularından Robert Schuman şüphesiz ki, Avrupa'yı sadece özgür uluslardan değil, aynı zamanda baskı temelli yaşantılarından kurtarılmış ve söz konusu bütünleşmeye dahil olarak ilkeli bir Avrupa'ya katılmak isteyen uluslardan inşa etmek istediklerini dile getirirken idealist bir yaklaşım içindeydi.¹⁸⁴ Ancak, Ortadoğu'ya egemen yapısal sorunlar akıllara bir kere daha bölgesel bir sivil aktör olarak Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası başlığı altındaki iyimser çabalarının nereye kadar başarılı olacağı sorusunu getirmektedir. Bu noktada Birlik anlamında Avrupa'nın geçirdiği dönüşümün çok iyi anlaşılması, politikaların ardındaki mantığın iyi oturtulması gerekmektedir. Zira, Avrupa Birliği sadece ekonomik olarak ortak bir pazarı paylaşan devletler topluluğu olmaktan çıkmalı uzun zaman olmuştur. Bu bağlamda, bu bölümde komşularının modernleştirilmesi sürecindeki engellere bu kez Ortadoğu penceresinden AB'nin kendi iç dinamikleri bazında bakılacaktır.

4.2.1. Avrupa Bütünleşmesi'nin Komşu Bölgelerde Uygulanması

1958'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla başlayan genişleme hareketinin tabanını esasen hep vurgulandığı üzere Avrupa ve ona komşu ulusların bir şemsiye altında toplanabilmesi idealidir. Daha sonraları Birlik uluslarüstü bir değişim sürecine girmiş, bu durum pek çok kurumsal değişimi beraberinde getirmiştir. Nitekim Aralık 2000'de Nice'te toplanan hükümetler arası konferansta, Avrupa Birliği üye devletleri aralarına yeni katılacak 12 devletin hükümetlerine yönelik hazırlanmış kurumsal değişiklikler hakkında yoğun bir çaba göstermiştir. Kurumsal değişim üzerine şiddetli müzakereler yapılmasının nedeni, üye devletlerin Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi'nde sahip olacakları oy hakkına ilişkindir. Zira devlet başkanlarının AB'ye üyelikle gelecekte sahip olacağı sandalye sayısı ve aynı şekilde buna bağlı olarak Birliğin karar verici organlarındaki değişim güç dağılımını etkileyecektir. Yeni üyelerin AB kurumlarındaki gücü ellerinde tutması

¹⁸⁴ Roland Dannreuther, "Introduction", Roland Dannreuther (ed.), **European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy**, Routledge, 2003, s.10

durumu, eski üyeleri kaygılandırarak genişleme ile kazanılanların ve kaybedilenlerin analizini bir kere daha yapmak noktasına getirmiştir.¹⁸⁵

Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği genişlemesi uluslararası arenada birçok fırsatı beraberinde getirmiştir. Topluluğun üye sayısının artması ile birleşik Avrupa rüyasına bir adım daha yakın ama içsel anlamda fikir ayrılıkları oluşmuştur. Nitekim AB'nin kendisine sorduğu ilk soru belki de Birliğin ne derece heterojen olacağı yönündedir. Yoksa genişleyen Avrupa Birliği'nin derinleşen bütünleyici projeye yeğlenmesi mi gerekmektedir? Belki de genişleme düşüncesi Avrupalılık olgusunu tehdit etmektedir? Zira, 2005 baharında Fransa ve Hollanda'nın AB Anayasası'nın reddetmesi, bugün birçok teorisyen tarafından bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Avrupa Birliği'nin çok hızlı ve geniş bir platformda büyümesi bu konudaki şüpheleri destekler niteliktedir.¹⁸⁶

Birlik içindeki benzeri bir başka köklü ayrılıkta, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları bağlamında 11 Eylül sürecinde yaşanmıştır. Saldırıların hemen ardından Bush yönetimiyle demokrasi olgusunun bölgede geliştirilmesi konusunda fikir birliğine varılmışken, uygulamalar alanındaki tutum farklılığı Avrupa Birliği'nde içsel görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Zira, Atlantik'in diğer yakasıyla göbek bağı hiç kopmayan İngiltere ile Fransa farklı güvenlik ve savunma politikalarına sahip oldukları için açık ve net bir şekilde Birlik içinde rekabete girişmişlerdir. Oysa Avrupa Birliği'nin bünyesinde oluşturduğu güvenlik politikasının doğası askeri ve askeri olmayan unsurların arasındaki denge üzerine kurulmuştur.¹⁸⁷

Ancak bu durum, dünyadaki post-modern konumu ile daha yumuşak eylemlerde bulunan Avrupa Birliği'nin küresel arenada gücünü ispatlamak yerine bölgesel bir güç olarak etkinliğini devam ettirmesi gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Nitekim,

¹⁸⁵ Fuad Aleskerov ve diğerleri, "European Union Enlargement: Power Distribution Implications of the New Institutional Arrangements", **European Journal of Political Research**, Cilt:41, No:3, 2003, s.367-368

¹⁸⁶ Jeffrey Kopstein ve diğerleri, "As Europe Gets Larger, Will It Disappear?", **The International Studies Review**, Cilt:8, No:1, 2006, s.141

¹⁸⁷ Anand Menon, "From Crisis to Catharsis: ESDP after Iraq", **International Affairs**, Cilt:80, No:4, 2004, s.631-632

Avrupa Birliği geliştirdiği politikalar doğrultusunda dönüştürücü bir güç haline gelmiştir. Ticari, insani, teknolojik, organizasyonel ve diplomatik unsurlarla bezenen bu “yumuşak güç” dış politikada yerini almaktadır. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği’nin siyasal alanda bir etki yaratabilmesi geçmiş başarılarından çok hali hazırdaki uygulamaları ya da gelecekte sergileyeceği tutuma bağlıdır. Nitekim, genişleme tavrı bu bağlamda yeni bir meydan okuma olmuştur.¹⁸⁸ Söz konusu misyonun Balkanlar’a yönelik uygulamalarına bakıldığında ne denli başarılı olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra, iyi yönetilirse iddialı bir sosyo-ekonomik ve sivil model olarak AB’nin çekiciliğini artıracak bu politikalar aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel değişime ilişkin direnç yaratabilir.¹⁸⁹ özellikle yukarıda incelenen yapısal özellikleri nedeniyle Ortadoğu gibi sorunlu bir bölgede bu durum kaçınılmazdır. Yine de bu noktada Avrupa’nın ilk etapta her ülkenin kendine özgü uygulamalarına ilişkin ikili ilişkiler kurmayı deneyerek başlattığı Avrupa Komşuluk Politikası girişimi, karşıt görüşlerin bir potada eritildiği, komşulara yönelik gelişmelerin şeffaf bir şekilde değerlendirildiği, henüz reformlar konusunda istenen başarı sağlanmamış olsa da bağlantının sürdüğü bir süreç olarak biçimlenmektedir.¹⁹⁰

Bu aşamada, çevresinde demokratik ve barışçıl devletlerden oluşan bir çember yaratmayı hedefleyen Avrupa, Komşuluk Politikası ile etkin bir siyasi aktör olarak özellikle Ortadoğu’da savaş ihtimalini bertaraf etmeye çalışmaktadır. Nitekim, yasal olarak eşit vatandaşlık haklarına sahip olan ve bir hükümet tarafından temsil edilen, özel mülkiyet hakkı ve pazar ekonomisinin hakim olduğu liberal devletlerde savaş olasılığının düşük olacağını ne süren Kant, liberal ülkelerin savaşmak yerine, liberal olmayan ülkelerle liberalizm gerekleri işığında bağ kurduklarını belirtmiştir. Çünkü Kant’a göre, savaşlar devletlerin ya da devlet yöneticilerinin bireysel hesapları yerine, savaşın zorluklarına gerçek anlamda katlanacak olan vatandaşların iradesine bağlı olarak kararlaştırılırsa kaotik ortam ister istemez azalacaktır. Bu bağlamda dış politikanın hedefinde liberal prensiplerin liberal olmayan ülkelerin değişen kültürel,

¹⁸⁸ Maull, s.776

¹⁸⁹ A.g.e., s.790

¹⁹⁰ Smith, s.767-769

ekonomik ve siyasi kurumlarına uyarlanmasının düzenli bir şekilde teşvik edilmesi önem kazanmaktadır. Nitekim bu teşvik, liberal olmayan ülkenin halkına savaş olgusundan uzaklaşarak komşu demokrat ülkeye güven vermeye sevk edecektir.¹⁹¹ Sonuç olarak, bu karşılıklı etkileşim bölgeselleşme sürecine tesir ederek Avrupa Birliği'nin arzu ettiği sonuçlara uygun bir atmosfer yaratacaktır.

Avrupa Birliği'nin yukarıda açıklanan teorik bilgi ışığında Ortadoğu'ya yönelik bölgeselleşme stratejisinin başında ise demokrasi ve ekonomik liberalleşmenin teşvik edilmesi gelmektedir. Nitekim, Komşuluk Politikası çerçevesinde oluşturulan her ülkenin ihtiyaç ve kapasitesine yönelik yaklaşımlar esasen farklı prosedürler olsa da tek tip bir model yaratmayı amaçlamaktadır. Ve bu nedenle, söz konusu ülkelerin mümkün olduğunca Avrupa Birliği değerlerine yaklaşması için demokrasi teşviki başlığı altında ekonomik, siyasi ve kültürel uyumu hedef göstermektedir. Peki AB'nin demokrasi ve liberalizm anlayışı nedir ve de bu bölgeye geldiğinde hangi açılardan arızalarla karşılaşmaktadır?

4.2.2. Liberalizasyona Meydan Okuma

Demokrasi, yerel ve uluslararası düzeyde teşvik edilen güçlü bir araç olarak Avrupa Birliği'nde son on yılın yükselen eğilimi olmuştur. Dışsal bir aktör olarak demokrasi getirilen ülkeye teknik ve kurumsal destek vererek sivil toplum düşüncesini yerleştirmektedir. Ayrıca, insan haklarının, farklı seslerdeki siyasi partilerin, karşılıklı ticari birliklerin ve iş ortaklıklarının bulunduğu bir yapı tesis etmeye çalışmaktadır. Nitekim, Avrupa Birliği bölgesel bir organizasyon olarak komünizm sonrası Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasinin teşviki için araç olarak politik koşulluluk ilkesini kullanmıştır. Politik koşulluluk bağlamında, liberal-demokratik değerler Ortadoğu ülkelerine de adapte edilmeye çalışılmaktadır. Bunun karşılığında ise bölge ülkelerine uluslararası düzeyde tanınma, finansal destek, ticari liberalizasyon ve askeri koruma verilmektedir. Diğer yandan, AB'nin sosyalleştirme başlığı altında takip ettiği politikalar zorlama yoluyla değil, komşuları

¹⁹¹ Beate Jahn, "Kant, Mill and Illiberal Legacies in International Affairs", **International Organizations Review**, Cilt:59, No:1, 2005, s.180-181

ile çok boyutlu kurumsal bağlar kurarak dönüşüm sürecinin yaratacağı başarıya ilişkin tercihler söz konusu ülkeye bırakılmaktadır.¹⁹²

Ortadoğu'da egemen yapısal faktörler göz önünde bulundurulduğunda etkin bir model olarak Komşuluk Politikası'nın pratikte yaşam alanı bulabilmesinin önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki bölgeye egemen rantiyeci devletlerin pazar ekonomisini benimsememeleridir. Zira, daha önce de açıklandığı üzere, siyasi düzenle bir ilerleyen patronaj dağıtım şebekesinin tasfiye edilerek, liberal ekonomi politikalarının uygulanması düşüncesi beraberinde yıkıcı sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirebilir. Bunu yanı sıra, bölgedeki devletler arasında birlik, bütünlük bulunmamaktadır. Petrol gelirine sahip ülkeler elde ettikleri gelirleri monarşilerinin devamı için harcarken, petrol çıkartamayan diğer Ortadoğulu devletler ise küreselleşmenin ucuz işgücü pazarı için hizmet etmek durumundadırlar. Ancak bu noktada yükselen radikal İslam sentezi Batı'nın gözünü korkutmaktadır. Nitekim uluslararası boyutta güvenlik ve strateji konularının en temel olgusu olarak terörizm, İslam egemen Ortadoğu menşelidir. Özellikle 1990'lardan itibaren Avrupa ara eleman tercihini ve üretim yapacağı coğrafyayı Ortadoğu'dan Asya'ya çevirmiştir. Buna karşılık radikal sağ eğilim gösteren oluşumlar da İslami öğretileri merkez göstererek halkı Batı'dan uzak tutmaya çalışmaktadır.¹⁹³

Pipes'a göre, modern İslam'ın doğum sancıları on sekizinci yüzyılda yükselen Batı değerlerine karşılık gelişim ve değişim yaşayamamış olması tabanında yatmaktadır. Çünkü İslam'ın sosyal düzlemdeki değişkenliği Batılı değerler kadar hızlı ve başarılı olamamıştır. Aynı zamanda, siyasal içerikte yer alan adalet ve özgürlük düşünceleri birbiriyle uyumsuzdur. Ayrıca İslami otorite dışsal aktörlerin baskın olduğu düzene karşı çıkan benzersiz bir düzen kurmuştur. Buna karşılık, liberalizasyon başlığı altında devleti sınırlayan, sivil toplumun var olduğu bir oluşum yaratmanın da tehlikeleri bulunabileceğinin altı çizilmektedir. Zira Pipes'a göre, Müslüman inanın egemen olduğu bu alandaki sivil toplum radikal gruplardan oluşacaktır. Demokratikleştirme adına devlet müdahalesini azaltmak radikal

¹⁹² Karacasulu, s.7-8

¹⁹³ Nonneman, s.150

unsurları barındıran çatışmaları kaçınılmaz kılacaktır.¹⁹⁴ 2007 Temmuz’unda Pakistan’da yaşanan Lal Mescidi olaylarının perde arkası da bu unsura dayanmaktadır. Devletin müdahil olmadığı bir liberal düzen hayali hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır.

Post-modern dönemin bitişi olarak adlandırılan 11 Eylül 2001 yeni bir yüzyılın başlangıcı mı olacak bilinmez, ancak yirminci yüzyılın kimi tarihçiler tarafından uzun yirminci yüzyıl, kimileri tarafından kısa yirminci yüzyıl olarak nitelendirilmesi aslında büyük dönüşümlerin, düşünsel oluşumların ve ideolojik yapılanmaların bu yüzyılda olduğu gerçeğine farklı pencerelerden bakmaktan kaynaklanmaktadır. Ancak özgürlükler temeline oturtulan yirminci yüzyılı, boyutu Dünya Savaşları’ndan küçük ancak etkisi belki de yeni çağın –yirmi birinci yüzyılın- gidişatını değiştirecek kadar büyük olan bir terörist saldırıyla sonlandırmak bugün siyaset bilimcilerin üzerinde çokça tartıştığı bir konudur. Zira, 11 Eylül ile siyasal İslam, liberal demokratik sürece müdahalede bulunmuştur. Küreselleşmenin ekonomik boyutuna bir tepki olarak doğan bu olguyla İslam artık liberal demokratik bağlamdan çıkarak, bir siyaset tercihinin başka bir siyaset tercihi karşısında blokajı olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁹⁵

Oysa, siyasal İslam’ın karşısında duran, siyasal ideolojiler arasında belki de en uzun tarihsel kökene sahip liberalizm de, kendi içinde farklılıkları ve hatta çelişkileri barındırmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl liberalleri monarşi, aristokrasi, kilise v.b. büyük kurumlardan değil, bireysel insanlardan yola çıkarak, dönemin ünlü liberallerinden John Stuart Mill’in de belirttiği gibi devletin uzun vadede değerinin, onu oluşturan bireylerin değerine bağlı olduğu görüşünü savunmaktaydılar. Ancak dünya konjonktüründeki değişim liberalizmin tarihsel arka planında da ayrılıkları beraberinde getirmiştir. Yönetimin sınırlandırılmasını, hukukun üstünlüğünün sağlanmasını, keyfi ve kişisel iktidarın önlenmesini, özel mülkiyeti ve serbestçe yapılmış sözleşmeleri ve bireylerin kendi kaderleri hakkında

¹⁹⁴ Daniel Pipes, “The Travails of Modern Islam”, Nissim Rejwan (ed.), **The Many Faces of Islam**, University Press of Florida, 2000, s.54

¹⁹⁵ Hasan Bülent Kahraman, **ABD Bu 11 Eylül’ü Çok Sevdi**, İstanbul: Angora Kitaplığı, 2005, s.174-180

kendilerinin karar vermesini savunan liberalizm merkezde bir ideoloji olarak kendi sağına (klasik,bireyci liberalizm) ve soluna (çağdaş sosyal liberalizm) sahiptir. Nitekim, liberal ve demokrat bileşenleri arasındaki çatışma tam da bu noktada çıkmaktadır. Bununla birlikte, John Locke ve Adam Smith'in öğretilerine dayanan ilk dönem liberaller, kimi zaman siyasal özgürlükten bile fazla ekonomik girişim özgürlüğüne inanmaktaydılar. Ancak yirminci yüzyılda, ok dokuzuncu yüzyıl liberallerinin siyasal özgürlük vurgusu güçlü bir şekilde yankılanmaya devam ederken, ekonomik girişim özgürlüğü için aynı durumdan bahsedilememektedir.¹⁹⁶

Bununla birlikte liberalizmin, uluslararası politika ve dış politikayı açıklamaya yönelik bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak görülmesi ise, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barış ve güvenliğin egemen kılınması ve çatışmaların önlenmesine ilişkin çabaların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Uluslararası liberal teori olarak da ifade edilecek olan yirminci yüzyıl liberalizminin temel özelliği, klasik liberal teorinin insan unsuru ve bireye yaklaşımını esas alarak, uluslararası ilişkilerde barış ve işbirliğinin analiz edilmesidir. Moravcsik bu bağlamda liberalizmi üç temel varsayım üzerine oturtmaktadır: (a) liberalizmde uluslararası ilişkilerin temel aktörleri yalnız devletler değildir; aynı zamanda bireyler ve sivil toplum kuruluşlarıdır; (b) tüm hükümetler toplumun belli bir kesiminin temsilcisidirler ve (c) uluslararası çatışma ve işbirliği ile uluslar aşırı ekonomik etkileşimler devletlerin davranışlarının yansımaları ve tercihlerinin sonuçlarıdır.¹⁹⁷

Bu bağlamda, Ortadoğu'yu modernleştirmeye çalışan Batı'nın bir araç olarak kullandığı liberalizasyon karşımıza çıkmaktadır. Her koşulda modernleşmenin sağlanması gereken bir koşul olduğunu vurgulayan Huntington, bu sürecin dışında kalan toplumların dünyanın modernleşmesine engel olduklarının altını önemle çizmiştir.¹⁹⁸ Bu noktada ise, tarih sahnesine demokrasinin beşiği olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri çıkmaktadır ki, daha önce ABD'nin

¹⁹⁶ Fatmagül Berktaş, "Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", Birsen Öz (ed.), **Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No:188, 2007, s.49-53

¹⁹⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006, s.367

¹⁹⁸ Kahraman, "ABD Bu 11 Eylül'ü Çok Sevdi", s.180

demokratikleştirme yöntemlerine ilişkin tartışmaları aktarmıştık. Peki yöntemlere ilişkin farklı görüşler bulunmakla birlikte, Ortadoğu sadece liberalizasyona ilişkin uygulamalar perspektifinde mi meydan okumaktadır, yoksa kendi yapısal sorunları da buna engel midir?

Daha detaylıca açıklanan rantiyeci devlet yapısı ve egemen İslami öğretiler, Ortadoğu'da liberalizasyona karşı gösterilen tepkiler temelini oluşturmaktadır. İki ana yapısal faktöre dayanmaktadır. Buna ek olarak, Arap toplumunun geleneklerden gelen yaşam tarzı modernleşmenin önünde önemli bir engel olarak hala durmaktadır. Araplar yaşadıkları coğrafyanın çöllerle kaplı olması ve kurak iklim nedeniyle tarım gibi yerleşik kültürü oluşturan bir etkenden nasiplenememişlerdir. Göçebe yaşam nedeniyle kabileler/aşiretler halinde yaşamışlardır ve hala bu kültür günümüzde Ortadoğu'da etkinliğini sürdürmektedir. Her kabilenin diğer kabileleri kapsam içine almadığı, kendisine ait örf ve adetlerinin bulunduğu bölgede asayişin sağlanması güçlüğü doğmaktadır. Bunun yanında, kabile kültürüne egemen kan bağı ve nesep silsilesi hiyerarşik bir toplum düzeni yaratarak monarşinin de temelini oluşturur. Bu bağlamda denebilir ki, devlet kurumlarından uzak, kanunu örflerle uygulayan bir yapıya sahiptir. Böylelikle, Durkheim'ın bireysel bilinçten çok kolektif vicdan olarak tanımladığı mekanik dayanışmanın demokrasi egemen liberal toplumlarda olduğu kadar hızla çözülmesini beklemek doğru olmayacaktır.¹⁹⁹

Oysa, Ortadoğu'nun içinde bulunduğu yapıya alternatif olarak sunulan liberalizasyona yönelik çabalar günümüzde Batı'nın kendi içinde uzlaşmadığı bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"²⁰⁰ (laissez fair, laissez passe) düşüncesinin temel oluşturduğu küreselleşmenin son yıllarda yarattığı kargaşa aşıkardır. Çünkü küreselleşme ile ekonomik eşitsizlik toplumdaki marjinal unsurların kendi içlerine çok fazla kapanarak örgütlenmelerini sağlamaktadır. Bu gruplar, herhangi bir siyasal örgütlenme ile iç içe geçmeyen ideolojilerinin ötesinde, herhangi bir ideolojinin de

¹⁹⁹ Rüstem Erkan ve Faruk Bozgöz, "Kabile-Aşiret, Asabiyet ve Savaş", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 24, 2003, s.189-190

²⁰⁰ bkz. Mahfi Eğilmez, **Küresel Finansal Kriz**, İstanbul:Remzi Kitabevi, 2008, s.11-20

bu kesimleri denetim altına alması çok kolaydır.²⁰¹ Nitekim, İslam'ı yeterince katı yaşamadığı ve ABD ile işbirliği halinde olduğu için Suudi Kraliyet ailesine ters düşen bir mezhepten gelen Usame bin Ladin 1996'da Taliban yönetimindeki Afganistan'a geçerek, sınıf altı sayılan yoksul binlerce gence terör konusunda eğitim vermiştir.²⁰² İşte bu bağlamda, dünyadan yükselen milliyetçi söylemler liberal politikaların hangi noktaya kadar başarılı olduğu ya da olacağı tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Parekh'e göre liberalizmin bir özeleştirisi sorunu bulunmaktadır. Liberalizm aslında bireylerin ve sonrasında toplumların karmaşık, farklı yapılarına karşı daha hassas olmalıdır. Gerçek modern toplum, liberal ve liberal olmayan, seküler ve dini, bireysel ve toplumsal yaşam tarzlarıyla tasvir edilmeli ve her biri diğerinin farklı yaşam biçimiyle beslenmelidir.²⁰³

Nitekim 11 Eylül süreciyle birlikte Ortadoğu'ya ilişkin risk ve tehditler daha küresel bir alana yayılınca, bölgeye coğrafi olarak yakın olmanın yanında uzun tarihsel ortaklığa da sahip olan Avrupa Birliği liberal kalıpların egemen olacağı bir yapı için uğraşmaya başlamıştır. Bölgedeki yapısal faktörler de göz önünde bulundurulduğunda AB'nin sadece fakirliğe, az gelişmişliğe ve sosyo-ekonomik karışıklığa yönelik bir meydan okuma misyonu bulunmamaktadır. Aynı zamanda uluslararası terörizm, uyuşturucu trafiği, yasal olmayan göç ve enerjinin kullanımı/dağılımı da Ortadoğu'da çözüm bekleyen konulardır. Bu durumda, sivil bir güç olarak Avrupa Birliği bölgesel bir takım dirençleri de göz önünde bulundurarak ikili diyalog üzerinden ilerleyen ortaklık anlaşmalarını tercih etmiştir. Ancak bu stratejinin başarıya ulaşabilmesi, Birliğin kendi içinde politikalara ilişkin uyuma ve bölgesel güç olarak Avrupalı kimliğinin yerel unsurlar göz önünde bulundurularak doğru anlatılmasına bağlıdır.²⁰⁴ Bunun yanı sıra, bölgesel bir aktör olarak Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'ya yönelik çabalarının tam olarak hesaplanan süreçte ve anlaşmalar bazında ilerleyememesinin temelinde gerekli dinamiklerin bölgede

²⁰¹ Kahraman, "ABD Bu 11 Eylül'ü Çok Sevdi", s.187

²⁰² Blainey, s.502

²⁰³ Bhikhu Parekh, "Üstün İnsanlar Mill'den Rawls'a Liberalizm'in Dar Görüşlülüğü", Hızır Murat Köse (çev.), **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 17, 2001-02, s.125

²⁰⁴ Antonio Missiroli, "The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership", Roland Dannreuther (ed.), **European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy**, Routledge, 2004, s.24

mevcut bulunmadığını ve de sürdürülen çabaların sonuçlarının eğer varsa ayırt edilmesi için hala zamana ihtiyaç duyulduğunu söylemek yerinde olacaktır.

SONUÇ

Her toplumun kendi içinde ve dış dinamikler eşliğinde geçirdiği deneyimleri ile oluşan bir siyasi tarihi vardır. Bu olgu beraberinde farklı ideolojileri farklı yönetim biçimlerini de getirmiştir. Nitekim yirminci yüzyıl, on dokuzuncu yüzyıla kıyasla geçirdiği savaşlar nedeniyle kimilerine göre bazı kavramların çok daha yoğun telaffuz edildiği bir yüzyıl olmuştur. Demokrasinin işte bu süreçte üzerinde en fazla yazılıp çizilen kavram olduğu söylenebilir. Antik Yunan'dan günümüze kadar gelen tanımlama çabası bizlere, gerekli koşullar olduğu takdirde, demokrasinin farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda ortaya çıkabileceğini de göstermiştir. Zira, hak ve özgürlükler temelinde yükselen demokrasi her toplumun ulaşmak için idealize ettiği bir çıta olarak orada durmaktadır.

Demokrasi, bireylerin etkin olarak katıldığı ve eşit söz hakkına sahip olduğu, gündemin kontrol edilebilmesi düşüncesiyle yoğun bilgi edinme amacı taşıyan ideal bir yaklaşımdır. Ancak demokrasinin de tarih içinde saf ve katıksız uygulamalarına yönelik engeller nedeniyle dönüşüme uğradığı söylenebilir. Bugün milyarlarla ifade edilen dünya nüfusunda etkin katılımın sağlanarak kararlar alınması ne zaman ne de koşullar açısından efektif değildir. Bu nedenledir ki, halkın yönetimle ilgili kararları kendisinin alması düşüncesi zaman içinde yerini, temsilciler aracılığıyla bu işlevin yerine getirilmesi anlayışına bırakmıştır. Ancak, siyasal işlevin halk adına yürütülmesi suistimal edilmeye açık bir görüştür. Bu noktada önemle altı çizilmesi gereken husus, demokratik hak ve özgürlüklere sahip, çoğunluk adına konuşan grubun, demokrasiyi kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanmamaları gerektiğidir. Zira, demokrasi çoğunluğun egemen olduğu bir yaklaşım değildir; toplumdaki her kesimin hak ve özgürlüklerine yaşam hakkı tanımaktadır.

Kurumsal bazda demokrasinin iç dinamikler açısından uygulanmasının yanı sıra, çağdaş toplumların dışarıdan bir güç olarak demokratikleştirme misyonu üstlendiği de görülmektedir. Bu olgu, söz konusu ulusların alt birimlerinden; özellikle sivil toplum; destek alınarak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ancak, toplumlarda demokrasi bilincinin oluşturulmasının zor kullanma yoluyla gerçekleştirilmesi

bünyesinde birçok ikilemi barındırmaktadır. Zorlama yoluyla demokrasinin inşası sağlansa da, kurumsal bazda bir demokrasi oluşturulması aşamasında bu yöntemin uzun soluklu olduğu söylenemez. Bu noktada hukuksal olarak üzerindeki tartışmaların halen devam ettiği “ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı” olarak tanımlanan “self-determinasyon” olgusu ortaya çıkmaktadır. Zira, ABD’nin Dünya Savaşları sonrasında özellikle Arap Yarımadası’ndaki etkinliğini arttıran bu prensip demokratikleşme anlayışıyla da yakından bağlantılıdır. Demokrasinin, küresel güvenliğin sağlanması ve toplumların gelişimlerini tamamlamaları amacıyla bir araç olarak kullanılması düşüncesinin karşısında, emperyal politikaların hükümler kalacağı görüşü bulunmaktadır. Ancak bu noktada söz konusu politikaların iki tarafı dost-düşman çerçevesinde kutuplara itebileceği ihtimali ve örnekleri mevcuttur. Nitekim, küresel terörizmle mücadele adına Irak’ın demokratikleştirilmesi düşüncesi bölgeye istikrar değil çatışmayı miras olarak bırakmıştır. Bu nedenledir ki, müdahaleciliğin normatif boyutu ile demokratikleşme arasındaki bağlantı Ortadoğu’da oryantalizm anlayışını yeniden irdelemeyi gerekli kılmıştır.

Batı toplumlarının ürünü olarak algılanan demokrasi belki de Doğu-Batı sorunsalının en temel noktasını oluşturmaktadır. Edward Said’a kadar sadece sanatsal bir takım tanımlamalar başlığı altında irdelenen oryantalizmin, siyasi bir bakış açısının da nüvesi olabileceği düşünülmemişti. Bu sebeple, 1978’de ilk kez Batı modernitesinin dünya üzerindeki kültürel liderliğini meşrulaştırmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak oryantalizm yaklaşımı akademik platformda yer aldığında Batı ayağa kalktı. Said eserinde, Avrupa’nın en eski ve en büyük sömürgelerinin coğrafyası olarak Doğu’nun Batı gözünde her zaman bir “öteki” olarak kaldığını vurgulamaktaydı. Bununla birlikte, Doğu’nun demokratikleşme konusunda Batı kadar başarılı olup olmayacağı görüşüne kesin çizgilerle de karşı çıkmamaktaydı. Çünkü, oryantalizm coğrafi olarak bir takım sınırlara takılı kalmamakta, söz konusu düşüncenin yol göstericiliğinde kontrol altına alma ve hatta dönüştürme çabalarını aydınlanmanın temel prensibi olarak algılamaktadır.

Oryantalizm tartışmaları yirmi beş yıllık bir birikimle ilerlerken 11 Eylül 2001 ile belki de yepyeni bir çağ açıldı denebilir. Batı’nın özellikle 11 Eylül saldırılarının

hemen akabinde Doğu'ya yönelik eleştirel bakış açısı, henüz oryantalist düşünce kadar köklü bir akademik arka plana sahip olmayan ancak sert üsluplu tartışmalara öncülük eden yepyeni bir yaklaşım olarak neo-oryantalizmi doğurmuştur. ABD'nin güvenlik paranoyaları ile paralel giden bu düşüncede, oryantalistteki gibi Doğu'nun Batı'ya kıyasla var olan sorunlarının demokratikleştirme gibi stratejilerle giderilemeyeceği, Doğu'nu yapısal faktörlerinin kabul edilerek “bizden olanlar ve olmayanlar” ayrımının derinleştiği bir bakış açısı hakimdir. Neo-oryantalizm, Doğu'nun Batı'ya benzemesi/benzetilmesi projesinin karşısında durmaktadır. Özellikle “Büyük Ortadoğu Projesi'nin” başarısızlığı nedeniyle modernleştirme stratejilerine eleştirel bir gözle bakarak, Doğu'ya ilişkin stratejilerin yapısal faktörleri göz önünde bulundurarak oluşturulmasının uluslararası güvenlik için zaruri olduğu görüşü hakimdir.

Neo-oryantalist görüşün medeniyet çatışmasını körükleyen yaklaşımının aksine, Ortadoğu'da demokrasinin tesisi, serbest ticaret, sivil toplum, çoğulculuk ve bölgesel bütünleşme gibi stratejiler ışığında geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikası yapılamaz deneni gerçekleştirmek için çabalamaktadır. Özellikle ABD'de taraftar bulan bu tarz bir bakış açısı AB-ABD görüş ayrılığını tam da demokratikleştirme yöntemleri konusunda hissettirmektedir. Transatlantik çatlağı da işte tam olarak güvenliğin küresel bazda tehdit edildiği 11 Eylül sürecinden sonra belirginleşmiştir. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik müdahale yöntemleri ve kuvvet kullanma anlayışı Avrupa Birliği tarafından kabul görmemiştir. Ancak, iki vizyon karşıtlığının yoğun olarak hissedildiği güvenlik stratejilerine rağmen Arap dünyasına yönelik demokrasi çabaları küresel bir siyasi sorumluluk taşımaya devam etmektedir. Çünkü bölgede liberal stratejilerin hızlandırılması gerekliliğini AB 11 Eylül sürecinden önce de dile getirmekteydi. Avrupa Birliği, demokrasinin inşası, sivil toplumun etkinliği, hukuk ve insan hakları normlarına ulaşma çerçevesinde ele alınan politikalar ile çözülmemiş bölgesel çatışmalar için ülkelerin değerlerine saygı gösterilmesi penceresinden bir değerlendirme yapmaktadır.

Bu eksenden bakıldığında Avrupa Birliği'nin etkili bir “sivil güç” olduğu aşikardır. Avrupa bu statüye kıta üzerindeki uluslara ve son yıllarda komşularına

yönelik liberal ekonomi, istikrar, refah ve bireysel özgürlük uygulamalarıyla yeni bir uygarlık modeli yaratarak başarmıştır. Nitekim, Komşuluk Politikası kapsamında Ortadoğu devletlerine sunulan perspektifin “Birleşik Avrupa” idealinin oluştuğu çok eski bir alt yapıya sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu noktada atlanmaması gereken husus, Ortadoğu’ya ilişkin politikaların ABD’den ayrı düşünülmemeyeceğidir. Çünkü bölge, AB’ye komşu olduğu kadar ABD’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde reform hareketlerine ilişkin ajandanın da en üst sırasında yer almıştır.

Bunun yanı sıra, doktrinde en fazla tartışılan olgu Avrupa Birliği’nin küresel mi yoksa bölgesel mi bir güç olduğuna ilişkin bakış açısıdır. AB diplomasi alanında uluslararası boyutlarda etkin bir güçtür. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bazda çok taraflı bir diyalogu başarıyla yürütmektedir. Ancak küresel bir aktör olarak alınan politik inisiyatifleri geliştirmesi gerekmektedir. Belki de bu noktada bir cazibe merkezi olarak ufukta duran “Avrupa Birliği’nin” küresel bir güç olmak yerine, Balkanlar, Güney Akdeniz ve Yakın Doğu ile diyalog halinde olan bölgesel bir güç olma statüsü daha elzemdir. Zira, özellikle Ortadoğu’ya ilişkin politikalarında güvenlik ve modernleştirme boyutlarının yanı sıra, bölgenin enerji kaynaklarına da yönelik zaruri bir ihtiyaç potansiyeli bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Avrupa Birliği’nin bölgesel bir sivil güç olarak modernleştirme yöntemlerinin başında Komşuluk Politikası gelmektedir. AB bu strateji ile Kuzey-Güney farklılığını bir kenara koyarak çok yönlü bir bütünleşmeyi öngörmektedir. “Komşularımızla birlikte ortak güvenliğin inşa edilmesi” temeline oturtulan bu politika ile komşularına karşı “yumuşak güç” politikasının gerektirdiği her türlü bağlantının içinde olacağını belirtmektedir. Avrupa Birliği’nin yarattığı bu post-modern politika ile kurumsal yapıya ve yasalara sahip çıkılması hedeflenmektedir. Fakat Ortadoğu’ya egemen yapısal faktörler AB’nin buradaki ülkelerin politikalarıyla nasıl baş edeceği sorununu gündeme getirmiştir. Nitekim, Avrupa Komşuluk Politikası’nın tarihsel arka planını oluşturan Barselona Sürecinde alınan bazı kararların uygulanamamasının ardındaki bir etken de budur.

Bu nedenle, Avrupa Birliği'nin üyelik vaadinin sürdürülebilir olmadığı aşamada geliştirdiği Avrupa Komşuluk Politikası aracılığıyla demokrasinin bölgeye yerleştirilmesi ve liberalizasyonun her anlamda sağlanması hedeflenmektedir. İlk etapta, siyasi diyalog ve güvenlik, ekonomi ve sosyal, kültürel konularda ortaklık sağlanabilmesi adına Barselona'da 1995 yılında bir girişim başlatılmıştır. Bu süreç, Avrupa-Akdeniz Anlaşmaları temeline oturan iki uçlu bir anlaşmalar bütünüdür. Geliştirilen diyalog ve müzakere ile sağlanan kurumsal yapı farklı anlayıştaki ülkeleri birbirlerine çok taraflı araçlarla bağlamıştır. Amaç, kuzey-güney arasındaki yapısal farkları azaltarak küresel güvenliğe ilişkin yerel kontrolü daha kolay kontrol edebilmektir. Söz konusu ülkelerin hayat standartlarında ve ekonomik alanda bir takım iyileşmeler gözlemlense de Barselona Süreci ile hedeflenen ortak zenginlik alanının yaratılamamıştır. Buna ek olarak, ortaklık anlaşmaları iki uçlu yürütüldüğu için Güney-Güney bütünlüşmesi yakalanamamış, bölgesel çatışmaların giderilmesi ve istikrar konuları çözüme kavuşmamıştır.

Lakin, Barselona ile başlayan karşılıklı güvenin Avrupa Komşuluk Politikası'na yönelik girişimlerin itici gücü olduğu söylenebilir. Bu strateji ile Avrupa Birliği dış politika alanının bağlı olduğu her unsur konusunda komşularını bir şemsiye altında toplamayı hedeflemektedir. Komşuluk politikasının özünü, ekonomik ve politik koşulluluğu sağlanarak, söz konusu bölge ülkelerinde reformların gerçeleştirilmesi için teşvik etme misyonunun üstlenilmesi oluşturmaktadır. "İçeridekiler" ve "dışarıdakiler" şeklinde bir ayrıma gitmeksizin AB ile komşuları arasındaki sınırların belirsiz hale geldiği, üye olma/yapma baskısı bulunmadan bölgeye ilişkin gelişmelerde söz sahibi olunabileceği bir yapı hedeflenmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası, liberalizasyonu, işgücünün, malın, hizmetin ve sermayenin serbest dolaşımını içermektedir. "Tek bir beden hepsine uyar" düşüncesinin terk edilerek, her ülkenin kendi ihtiyaçları ve kapasitesi doğrultusunda geliştirilen bir anlayış hakimdir. Tüm bunları ise, Avrupa Komşuluk Politikası'nın unsurları başlığı altında toplamaktadır: (a) demokratikleşmenin yolu olarak hukukun üstünlüğu, insan haklarına saygı, çok partili sistem, özgür ve adaletli bir seçimin esas alındığı, bir takım siyasi kriterleri içeren "koşulluluk" prensibi; (b) söz konusu

modeli bir ceza mantığına dayandırmadan AB standart ve normlarının, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimine getireceği artı değerini ikna yoluyla benimsetildiği “sosyalleştirme” olgusu; (c) yapısal, çevresel, resmi ve gayri resmi prosedürlerin ve siyasi paradigmalara kurumsallaşması adına uygulanan “demokrasinin teşviki” yaklaşımı.

Bununla birlikte, Avrupa Komşuluk Politikası siyasi ve sosyal açının önemini ihmal etmeksizin, ekonomik alanda geliştirilmiş ticaret ilişkileri vasıtasıyla Avrupa iç pazarına komşu ülkelerin girerek, finansal ve teknik yardım vermeyi öngörmektedir. Bu amaçla, komşu ülkeler ve Birlik arasında belirli dönemlere ilişkin karşılaştırmalı değerlendirmeleri içeren, ticari pazara geçiş, adalet ve içişleri, enerji, ulaşım, bilgi teknolojileri, çevre ve araştırma konuları ile sosyal politika alanlarını kapsayan bir kontrol mekanizması “eylem planları” aracılığıyla kurulmuştur. Buna karşın, komşuluk politikası kapsamında diyalog kurulan ülkelerin de AB’ye karşı sorumlu oldukları konularda kaydettikleri ilerlemeleri ölçen ve değerlendiren “ülke raporları” bulunmaktadır. Tüm bu gayretler ise, “Avrupa Komşuluk Politikası Aracı” (European Neighbourhood and Partnership Instrument) ile finansal olarak desteklenmektedir.

Avrupa Birliği’ne yakın komşu olan bölgeye Batılı kriterlerin götürülerek demokrasinin tesisinde tüm bunların araç olarak kullanılması düşüncesi cesur bir girişimdir. Ayrıca Avrupa Komşuluk Politikası aracılığıyla bugüne kadar her iki tarafa yönelik kazanımlar göz ardı edilmemelidir. Lakin, Ortadoğu’nun yapısal faktörleri yanında, Birliğin kendi içindeki liderlik mücadelesi ve kimi zaman yoğun hissedilen görüş ayrılıkları hedeflere tam olarak istenen terimde ulaşılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Nitekim, AB’nin genişleme konusu ve bu yaklaşımı sindirmesi, bütçe sorunları, dış politikaya ilişkin ortak sesin sağlanamaması ve güvenlik politikalarındaki yetersizliği sadece Ortadoğu’yla değil, diğer bölgelerle yürütülen diyalogun da yeniden gözden geçirilmesini zaruri kılmaktadır.

Buna karşın, Komşuluk Politikası ekseninde Ortadoğu ile kurulan diyalogun önünde bölgeye ilişkin endişeler de yer almaktadır. Ortadoğu siyasi bilinmezliklerin,

çatışmaların, istikrarsızlığın ve bir çok etnik grubu bünyesinde barındıran karmaşık bir coğrafyadır. Fakat petrolün bulunması sürecinden sonra bölgede etkinlik kurma hedefi daha da içinden çıkılmaz bir noktaya varmıştır. Söz konusu hamilik savaşı, Ortadoğu ülkelerinin ve uluslararası aktörlerin kendi içinde ve sonrasında petrolü çıkararak ile petrol çıkartılan ülkelerin arasında yaşanmıştır. İşte petrolün yön verdiği bu dünya düzeni ve 1970’lerde yaşanan deneyim neticesinde rantiyeci devlet tezini yaratmıştır. Söz konusu yaklaşım, ilk etapta petrolün çıkartıldığı ülkede yönetici sınıfın mutlak etkisinin oluşması, siyasal kurumların meşruluğunun önünde engel teşkil etmektedir. Kaynak dağılımdaki eşitsizlik ve bölgenin monarşi ile yönetilen yapısı itibariyle iç çatışmalardan kaçınılamaz. Ayrıca Ortadoğu’nun kültürel ve dini yapısı bu monarşilerin güçlenerek halk üzerinde baskıyla daha fazla söz sahibi olduğu rejimleri destekler niteliktedir.

11 Eylül saldırılarının yarattığı kaostan sonra yeniden gündeme gelen “medeniyetlerin ideolojik yada ekonomik sebeplerden çatışmayacağı, bölünmenin din/kültür ekseninde yaşanacağı” tezi göstermektedir ki, Ortadoğu’nun liberalleştirilmesi için egemen yapıların yeniden inşası gerekmektedir. Ancak Batı’nın seküler bir toplum oluşturma çabası bir anda oluşabilecek bir hedef değildir. Çünkü monarşilerin kırılarak, demokrasi hakim siyasal mekanizmanın oluşturulması, İslam’ın şer-i anlamda düzenlemelere dahil olmadığı bir yapının tesisi ve bu yaklaşımları yüz yıllardır kökleşmiş ve ekonomik olarak diğer dünya vatandaşlarına kıyasla daha zor ve kötü koşullarda yaşayan bir coğrafyanın insanına anlatabilmek uzun soluklu bir aşamadır. Fakat, İslam’ın nefret odaklı yaklaşımların bir parçası olması ve radikal görüşlerin desteklenmesi söz konusu sürecin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

Tüm bu bakış açılarının ışığı altında Ortadoğu’nun demokratikleştirilmesi idealinin önünde uluslararası aktörlerin misyonu, bölgenin çabasından önce gelmelidir. Zira, dünya konjonktüründeki kaçınılmaz konumu nedeniyle Ortadoğu ve buradaki toplumlar modern siyasal ideolojilere uzaktır. İşte Avrupa Birliği’nin bu düşünceyle geliştirdiği Komşuluk Politikası ve beraberindeki liberal politikalar, eğer iyi yönetilebilirse söz konusu direnci kırarak sosyo-ekonomik ve sivil bir model

olarak başarıya ulaşabilir kanaati bulunmaktadır. Nitekim, hukukun üstünlüğünün sağlanarak yönetimlerin sınırlandırıldığı, keyfi ve kişisel iktidarların önlendiği, özel mülkiyeti ve serbestçe yapılmış sözleşmeleri içeren liberalizm ile modern toplumlar yaratma hayali mümkündür.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ARI, Tayyar., **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005

ARI, Tayyar., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006

BALKIR, Canan (ed.), **Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum'dan Birarada Yaşamaya**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No:1, Temmuz 2007.

BLAINEY, Geoffrey., **Yirminci Yüzyılın Kısa Tarihi**, Onur Şen ve Tufan Tıǒlı (çev.), İstanbul: 1001 Kitap, 2007.

BULUT, Yücel., **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul: Küre Yayınları, Nisan 2004

CLAUSEN, John (ed.), **Socialization and Society**, Boston: Little Brown and Company, 1968.

DAHL, Robert., **Demokrasi Üstüne**, Betül Kadioǒlu (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2001.

DANNREUTHER, Roland., (ed.), **European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy**, Routledge, 2003,

EǒİLMEZ, Mahfi., **Küresel Finansal Kriz**, İstanbul:Remzi Kitabevi, 2008,

KAHRAMAN, Hasan Bülent., **ABD Bu 11 Eylül'ü Çok Sevdi**, İstanbul: Angora Kitaplığı, 2005.

KARLUK, Rıdvan., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayınevi, Ocak 2005.

KONGAR, Emre., **Demokrasimizle Yüzleşmek**, İstanbul: Remzi Kitabevi, Ekim 2007.

NYE, Joseph S. Jr. ve DONAHUE, John (ed.), **Visions of Governance for the 21th Century**, Cambridge: Brokings Institute Press, 2000.

O'DONNELL, Guillermo, SCHMITTER, Philippe ve WHITEHEAD, Laurence (ed.), **Transitions from Autoritarian Rule: Comparative Perspectives**, John Hopkins University Press, 1986.

ORAN, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

SAID, Edward., **Şarkiyatçılık**, Berna Ünler (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, Ekim 2006.

SANDER, Oral., **Siyasi Tarih**, Ankara: İmge Kitabevi, Nisan 2000.

YILDIZ, Aytaç (ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Mart 2007.

WHITEHEAD, Laurence., **Democratization: Theory and Experience**, New York: Orxford University Press, 2003.

ZAKZUK, Hamdi., **Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı**, Abdülaziz Hatip(çev.), İzmir:İşık Yayınları, 1993.

MAKALELER

AKDEVELIOĞLU, Atay ve KÜRKCÜOĞLU, Ömer., “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

AKTAN, Coşkun Can ve ŞEN, Hüseyin.,”Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye”, **Ankara:TOSYÖV Yayınları**, 1999

ALESKEROV, Fuad ve diğerleri, “European Union Enlargement: Power Distribution Implications of the New Institutional Arrangments”, **European Journal of Political Research**, Cilt:41, No:3, 2003.

ATTINA, Fulvio., “The Euromediterranean Partnership assessed: the Realist and Liberal Views”, **European Foreign Affairs Review**, Cilt:8, No:2, 2003.

AYDIN, Cemil., “The Politics of Conceptualizing Islam and the West”, **Ethics and International Affairs**, Cilt:18, No:3, 2004.

BAHGAT, Gawdat., “Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities”, **International Affairs**, Cilt:82, No:5, 2006.

BARACANI, Elena., “From the EMP to the ENP: A new European Pressure for Democratization”, **Journal of Contemporary European Research**, Cilt:1, No:2, 2005.

BERKTAY, Fatmagül., “Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, Birsen Öz (ed.), **Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No:188, 2007.

ÇIRAKMAN, Aslı., “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/1, 2002.

DEEGAN, Heather., “Democratization In The Middle East”, Haifaa A. Jawad (ed.), **The Middle East In The New World Order**, London: Macmillan Press, 1997.

DANNREUTHER, Roland., “Devoloping the Alternative to Enlargement: the European Neighbourhood Policy”, **European Foreign Affairs Review**, Cilt:11, 2006.

DODINI, Michaela ve FANTINI, Marco., The EU Neighbourhood Policy: Implications for Economic Growth and Sstability, **Journal of Media and Communucation Studies**, Cilt:44, No:3, 2006.

EMERSON, Michael ve NOUTCHEVA, Gergana., “From Barcelona Process to Neighbourhood Policy”, **Center for European Policy Studies**, No:220, 2005.

EMERSON, Michael ve diğçerleri., “The Reluctant Debutante: The EU as Promoter of Democracy in its Neighbourhood”, **Center of Europe Policy Studies**, No:223, 2005.

EMERSON, Michael, NOUTCHEVA, Gergana ve POPESCU Nicu., “European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an ‘ENP’ Plus”, **Center of European Policy Studies**, No:126, 2007.

EMERSON, Michael., “European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo?”, **Center of European Policy Studies**, No:215, 2004.

ESCRIBANO, Gonzalo., “Europeanisation without Europe? A Critical Reflection on the Neighbourhood Policy for the Mediterranean”, **Real Instituto Elcano**, No:23, 2005.

ERKAN, Rüstem.,ve BOZGÖZ, Faruk., “Kabile-Aşiret, Asabiyet ve Savaş”, **Doğçu Batı Düşünççe Dergisi**, Sayı 24, 2003.

EYLEMER, Sedef., “Akdeniz’de Ortak Bir Refah Alanı Yaratma Aracı Olarak Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi”, Canan Balkır (ed.), **Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum’dan Birarada Yaşamaya**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No:1, 2007.

HALLIDAY, Fred., “Oryantalizm” ve Eleştirmenleri”, Aytaç Yıldız, (ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Ankara:Doğu Batı Yayınları, 2007.

HILL, Christopher., “Renationalizing or Regrouping? EU Foreign Policy since 11 September 2001”, **JCMS**, Cilt:42, No:1, 2004.

HUNTINGTON, Samuel., “The Clash of Civilization?”, **Foreign Affairs**, Cilt:72,1993.

JACKSON, Richard., “Constructing Enemies: ‘Islamic Terrorism’ in Political and Academic Discourse”, **Government and Options**, Cilt:42, No:3, 2007.

JAHN, Beate., “Kant, Mill and Illiberal Legacies in International Affairs”, **International Organizations Review**, Cilt:59, No:1, 2005.

JONES, Alun., “Narrative-Based Production of State Spaces for International Region Building: Europeanization and the Mediterranean”, **Annals of the Association of American Geographers**, Cilt:96, No:2, 2006.

KAHRAMAN, Hasan Bülent ve KEYMAN, Fuat., “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 2, 1998.

KARAOSMANOĞLU, Ali., “Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 24, 2003.

KARAOSMANOĞLU, Ali., “Transatlantik Çatlağı: Değişen Kimlikler”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 23, 2003.

KAVALSKI, Emilian., “The International Socialization of the Balkans”, **International Affairs**, Cilt:4, 2003.

KELLEY, Judith., “New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy”, **Journal of Media and Communication Studies**, Cilt:44, No:1, 2006.

KEYMAN, Fuat., “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/2, 2002.

KOPSTEIN, Jeffrey ve diğerleri., “As Europe Gets Larger, Will It Disappear?”, **The International Studies Review**, Cilt:8, No:1, 2006

KHALIDI, Muhammed Ali., “Orientalism, Neo-Orientalism and Oriental Orientalism in the Interpretation of Islamic Philosophy”, **Conference to Homage to Edward Said**, Université Paris 2004 ve University of Regina, 2006.

LEWIS, Bernard., “Oryantalizm Sorunu”, Aytaç Yıldız (ed.), **Oryantalizm Tartışma Metinleri**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.

MAULL, Hanns., “Europe and the New Balance of Global Order”, **International Affairs**, Cilt:81, No:4, 2005.

MAHÇUPYAN, Etyen., “Doğu ve Batı: Bir Zihniyet Gerilimi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 2, 1998

MARCHETTI, Andreas., “The European Neighbourhood Policy: Foreign Policy at the EU’s Periphery”, **Center for European Integration Studies**, No:158, 2006.

MCFAUL, Michael., “Democracy Promotion as a World Value”, **The Washington Quarterly**, Cilt:28, No:1, 2004.

MENON, Anand., “From Crisis to Catharsis: ESDP after Iraq”, **International Affairs**, Cilt:80, No:4, 2004.

MISSIROLI, Antonio., “The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership”, Roland Dannreuther (ed.),**European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy**, Routledge, 2004.

MOORE, Margeret., “On National Self-Determination”, **Political Studies**, No:XLV, 1998.

NEUBURGER, Benyamin., “National Self-Determination: Dilemmas of a Concept”, **Nations and Nationalism**, Cilt:1, No:3, 1997.

NONNEMAN, Gerd., “Rentiers and Autocrats, Monarchs and Democrats, State and Society: the Middle East between Globalization, Human Agency and Europe”, **International Affairs**, Cilt:77, No:1, 2001.

PACE, Michelle., “The European Neighbourhood Policy: A Statement about the EU’s Identity?”, **Policy Brief Report on the European Neighbourhood Policy**, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2005.

PAREKH, Bhikhu., “Üstün İnsanlar Mill’den Rawls’a Liberalizm’in Dar Görüşlülüğü”, Hızır Murat Köse (çev.), **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 17, 2001.

PERTHES, Völker., “America’s “Greater Middle East” and Europe: Key Issues for Dialogue”, **Middle East Policy**, Cilt:XI, No:3, 2004.

PETERSON, John., “America as a European Power: The End of Empire by Integration?”, **International Affairs**, Cilt:80, No:4, 2004.

PIPES, Daniel., “The Travails of Modern Islam”, Nissim Rejwan (ed.), **The Many Faces of Islam**, University Press of Florida, 2000.

PRIDHAM, Geoffrey., “The EU’s Political Conditionality and Post-Accession Tendencies from Slovakia and Latvia”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt:46, No:2, 2008.

PRAGER, Carol., “Intervention and Empire: John Stuart Mill and International Relations”, **Political Studies**, Cilt:53, No:3, 2005.

PURDY, Jedediah., “Liberal Empire: Assessing the Arguments”, **Ethics and International Affairs**, Cilt:17, No:2, 2003.

RAPOPORT, David., “Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions”, **American Political Science Review**, Cilt:78, No:3, 1984.

RICHMOND, Oliver., “Shared Sovereignty and the Politics of Peace: Evaluating the EU’s ‘Catalytic’ Framework in the Eastern Mediterranean”, **International Affairs**, Cilt:82, No:1, 2005.

ROSSI, Rosa., “The European Neighbourhood Policy in Perspective”, Fulvio Attina and Rosa Rossi (ed.), **European Neighbourhood Policy: Political, Economic and Social Issues**, The Jean Monnet Centre Euro-Med Department of Political Studies, 2004.

RUBENSTEIN, Richard., “Yirmi Birinci Yüzyılda Din”, Bekir Zakir Çoban (çev.), **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/2, 2002.

SCHIMMELFENNIG, Frank., “Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constelation and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe”, **International Organization**, Cilt:59, No:4, 2005.

SCHMITZ, Hans Peter., “Domestic and Transnational Perspectives on Democratization”, **International Studies Review**, Cilt:6, 2004.

SEZER, Baykan., “Doğu Batı Ayrımı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 2, 1998.

SHAKMAN HURD, Elizabeth., “Political Islam and Foreign Policy in Europe and the United States”, **Foreign Policy Analysis**, Cilt:3, 2007.

SKOCPOL, Theda., “Rentier State and Shi’a Islam in the Irian Revolution”, **Theory and Society**, Cilt: 11, No:3, 1982.

SMITH, Benjamin., “Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World: 1960-1999”, **American Journal of the Political Science**, Cilt:48, No:2, 2004.

SMITH, Karen., “The Outsiders: The European Neighbourhood Policy”, **International Affairs**, Cilt:81, No:4, 2005.

TILLY, Charles., “Inequality, Democratizations and De-Democratization”, **Sociological Theory**, Cilt:21, No:1, 2003.

TILLY, Charles., “Processes and Mechanisms of Democratization”, **Sociological Theory**, Cilt:18, No:1, 2000.

TUASTAD, Dag., “Neo-Orientalism and the New Barbarism Thesis: Aspects of Symbolic Violence in the Middle East Conflicts”, **Third World Quarterly**, Cilt:24, No:4, 2003.

TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi., “Şark’a Dair: Miladın 24. Yılında Şarkiyatçılık”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı 20/1, 2002.

İNTERNET KAYNAKLARI

Barselona Declaration, http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/bd.htm
(19.06.2008)

Communication on Strengthening the European Neighbourhood Policy,
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com06_726_en.pdf (21.06.2008)

European Commission, European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI), Country / Multicountry Programmes,
http://www.euroresources.org/fileadmin/user_upload/PDF_country_and_Programmprofiles/ec2.pdf (03.03.2009)

European Energy Green Paper, <http://www.euractiv.com/en/energy/energy-green-paper-energy-policy-europe/article-154790> (03.03.2009)

European Neighbourhood Policy, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm (30.07.2008)

European Neighbourhood Policy:Funding;
http://ec.europa.eu/world/enp/funding_en.htm (01.08.2008)

European Security Strategy, <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/r00004.htm> (03.03.2009)

AKTAN, Coşkun Can., “Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri”, Ankara: SPK Yayını, 2006. <http://www.canaktan.org/politika/kurum-devyonetimi/aktan-coban.pdf> (15.04.2008)

KARACASULU, Nilüfer ve ÜNALP ÇEPEL, Zühal., “European Neighbourhood Policy and Democracy Promotion”, **European Consortium for Political Research Conference**, 2006. <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/062.pdf> (24.11.2008)

LUSTICK, Ian., “Are We Trapped in the War on Terror?”, **Middle East Policy Council Symposium**, 2006. http://www.mepc.org/forums_chcs/46.asp (28.02.2009)

VINK, Maarten., “What is Europeanization? And Other Questions on a New Research Agenda”, **Paper for Second YEN Research Meeting on Europeanization**, 2002.

http://www.essex.ac.uk/ECPR/standinggroups/yen/paper_archive/2nd_yen_rm_papers/vink2002.pdf (03.03.2009)

VON HAYEK, Friedrich., **Whether Democracy**, Tekin Aydemir (çev.), C. Nishiyama and R. Leube (ed.), “The Esence of Hayek”, Stanford: Hoover Institute, 1984.

http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/makaleler/demokrasi_nereye_gidiyor.htm (15.04.2008)